

TRÆK AF GRINDSTED

SOGNS HISTORIE

Af J.K.Nielsen

Afskrift efter Vejle Amts

Folkeblad (Aarg. 1933).

Lokalarkiver Billund

For flere Aar siden blev der i Grindsted nedsat et Udvalg, hvis Medlemmer skulde hjælpes ad med at fremstille Sognets Historie. Samarbejdet blev af flere Grunde ikke til noget, og Sagen har hvilet siden.

Stedet var i ældre Tid kun beboet af faa Mennesker, der tilmed levede under meget fattige Kaar, saa naar man undtager Hovedgaarden Urup, der ligger eller laa vestligst i Sognet, er kun meget lidt skriftligt opbevaret om Beboerne og deres Levevilkaar. De ældre, der nu for Størstedelen er gaaet i Graven, vidste dog at fortælle en Del om Fortiden, men disse Minder vil dog snart være glemt, da Folk nu om Stunder tænker, taler og handler ganske anderledes end Fædrene og desuden har saa travlt. Dertil kommer, at man begrundet i Samfærdsmidlernes Udvikling ikke føler sig saa inderlig knyttet til Fødestavnen som forhen. Følgende Optegnelser, der er for sent paabegyndt og altsaa mangelfulde, kunde maaske dog indeholde et eller andet, der for en senere Fremstilling af Egnens Historie kunde have Interesse.

Ved Velvilje fra Redaktionens Side bliver de optaget her i Bladet, hvorved kunde opnaas, at de Folk i Sognet, der kan vide bedre Besked med Forholdene end undertegnede, mulig vilde meddele mig Fejltagelser i Fremstillingen, saa Rettelser kan blive foretaget. Kun undtagelsesvis vil Optegnelserne række ud over Sognet og Aarhundredskiftet. Grindsted By har sin egen Historie, der af gode Grunde først tager sin Begyndelse hen mod Slutningen af det nittende Hundrebaar.

JORDBUNDSFORHOLD.

Oberstløjtnant Dalgas har givet en Beskrivelse af den jyske Hede, hvor han ligner de sandede Sletter ved et Hav og de højere liggende Partier ved Øer. Bakkeøer kalder han dem. I disse sidste findes som Regel Lerunderlag, og de er derfor bedre anvendelige til Agerbrug end Sletterne. Grindsted Sogn hører, hvad Jordbunden angaar, til de fattigste i vort Land, idet det overvejende tilhører den sandede Slette. Kun mod Sydøst naar det en Smule op over Hejnsvig Bakkeø.

Da et Sogn kun er en meget lille, tilfældig afgrænset Del af vort Land, maa man betragte et større Omraade for at faa Kendskab til Jordlagenes Oprindelse. Jordgranskerne (Geologerne) oplyser os om, at her, hvor vort Fædreland ligger, fandtes engang et dybt Hav, der i Vest-Øst naaede fra England til Bornholm. Døde Bløddyr sank til Bunds i dette Hav, og mens umaadelig lang Tid hengik, dannede deres Skaller paa sine Steder flere Hundrede Meter tykke Lag af Kridt og Kalk, gennemsat af tynde Lag Flint, der udvikledes af den Kisel, der sad i Svampene i Kridthavet. Ved Jordskorpebevægeiser er Kalklagene senere naaet op til eller endog højt over Havfladen, til Eks. i Limfjordegnene, i Stevns og Møns Klint o.a. St.

De løse Jordlag, som ligger nærmest over de faste Kalklag, regner man til en ny Periode i Jordens Historie, Tertiærtiden. Store Floder bl. a. fra Østersøomraadet bragte gennem Hundre tusinder af Aar Mængder af Ler og Sand ud i Kridthavet, der somme Steder blev fyldt, saa der adskillige Steder dukkede lave Landstrækninger op, som snart blev dækket af Planter, da Vejrlaget paa Grund af højere Varme end nu begunstigede Væksten. Nogle af Jordlagene fra Tertiærtiden kan man kende paa, at de indeholder smaa Glimmerblade. Man taler saaledes om Glimmer sand og Glimmer ler. Planterne fra den Tid, som altsaa har ligget nede i Jorden under Trykket af de overliggende Jordlag, er bleven omdannet til en Slags Kul, der benævnes Brunkul.

I Tertiærtiden er der foregaaet store Bevægelser i Jordlagene. Visse Steder er Overfladen sunket ned og andre Steder presset højt op. Ved Sandfeld i Brande ser man Brunkul og Glimmer sand højt oppe i Aadalens Skrænt. Ved Harkes Teglværk i Ølgod, der ligger 150 Fod over Havet, har Arbejderne fundet Knogler af en Hval i Leret. Man kender Lagene paa de Forsteninger, der findes deri. Ved Hoddeskov findes et Tertiærslag (Mellemiocæn) i Sølvhøj i Aadalens vestlige Brink, medens et Jordlag med de samme Forsteninger er fundet under en Boring ved Varde i 3-400 Fods Dybde (J.P.J. Ravn: Moluskfaunaen i Jyllands Tertiæraflejringer). I den sydlige Brink ved Aadalen i Eg, Grindsted Sogn, træffes Glimmersand temmelig nær Overfladen, men ellers er det ikke endnu fundet i Sognet paa Førstehaandsleje saa højt oppe. Hen mod Tertiærtidens Slutning er Vejret blevet koldere, Snefald i Landene Nord for os kunde ikke smelte helt, og der dannede sig da et tykt Lag Is over Norge, Sverige og Finland, saaledes som man i Nutiden ser over Grønland. Denne Is begyndte at glide mod Syd. Man mener, at de nævnte Landes Bjerge længe havde ligget udsat for Solens, Frostens og Vandets Paavirkning, saa Stenene var smuldret til løse Lag af Ler og Sand. Disse løse Lag og ellers, hvad Isen nedbrød af Bjergene, førtes nu med Isen mod Syd. Nede i Nordtyskland var det saa varmt, at Isen smeltede, og eftersom Tiden gik, steg Vejrets Varmegrad, saa den ogsaa begyndte at smelte, hvor vi nu bor. Herved blev de store Mængder af Sten, Sand og Ler, der havde ligget indefrossen i Isen, fri og blev liggende, mange Steder som store Bakker.

Bakkeøerne i Vestjylland er fremstaaet dels ved Hævninger af Tertiæret, dels ved Aflejringer her oven paa, fremkommen ved en Nedisning, der ligger forud for den, der har opbygget Grindstedsløtten.

- Da der mellem Istidens Aflejringer findes Lag med Plantedele i, mener man, at Isen til Tider på Grund af varmere Vejrlig har trukket sig tilbage og holdt sig borte saa længe, at Planter har kunnet trænge ind paa Landet. Derefter har Isen igen haft Fremgang, men har paany maattet trække sig tilbage. Der bliver saaledes Tale om flere Istider med "Interglacialtid" imellem. Af de Sten, der findes i Lagene, slutter man sig til, hvor Isen er kommen fra. Der er saaledes en Sten med brun Grundmasse, hvori findes firkantede Pletter, der især viser sig lyse, naar Stenen har ligget udsat for Vejret i lang Tid. Man kalder den Rhombeporfyr, og da den findes i fast Fjeld i Nærheden af Oslo, ligger det nær at slutte, at den Is, som har bragt denne Sten til Jylland, har haft Bevægelsesretning mod Syd. For at bestemme Isens Fremgangsretning er der dog en Del andre Forhold at tage i Betragtning. Den sidste Nedisning over vort Land har medbragt Sten fra Østersølandene og kaldes derfor den baltiske. Naar Isen er gledet frem, har den naturligvis rodet slemt op i Tertiærlagene og flyttet om paa dem. I det Ler, der graves op ved Løvlund Mølle, og som er saa kalkholdig, at det benyttes som Mergel, findes en Mængde Glimmerskæl, men i en Grav ved Siden af ligger en Kampsten, der vejer mange Hundrede Kilo, og den er altsaa Beviset for, at Laget er afsat af Isen. Ligeledes har jeg i en Teglværks grav ved S. Omme i det sorte Ler (Moræneler) fundet Skaller af en lille Musling (Astarte Reimersi), som man stadigvæk finder i Tertiærleret (Øvre miocæn), saaledes ved Alkærsig Nord for Skern, ved Skærum Mølle Syd for Vem o.a. St. Isen efterlader altsaa Sagerne hulter til bulter imellem hverandre, og det kan have sin Vanskelighed at rede dem ud fra hverandre og anvise den Plads, de oprindeligt hører hjemme paa.

Hen imod Slutningen af Istiden var der endnu en Sø, hvor Grindsted By ligger, hvilket fremgaar af, at der er boret mindst 30 m ned uden at støde paa Tertiæret.

Ned gennem Midtjylland findes et Bakkelandskab, der fortæller os, at her har Isranden ligget i længere Tid. Ved Isens Smeltning her skød stadig ny Masser sig frem til denne Rand. Umaadelige Vandmasser strømmede herfra ud over Midt- og Vestjylland og medbragte Sand

og mindre Sten, der efterhaanden sank til Bunds, medens Leret, der var opslemmet i Vandet, flød bort og først bundfældedes, naar Vandet kom i Ro. Nogle Isklumper, hvori var indefrosset større Sten, svømmede med. Naar Isen endelig smeltede, frigjordes Stenen og blev liggende. Isen har altsaa transporteret de enkelte store Sten ud over Grindstedsletten, hvor de endnu ses. Mens der endnu var dybere Vand, kom endnu større Isklumper i Drift. De gik for Anker ude foran Isranden og blev fuldstændig sandet til. Da mere stille Forhold med varmere Vejr indtraf, smeltede Isklumpen. Jorden sank ind, og der opstod en større eller mindre Fordybning. Var den saa dyb, at der kom til at staa Vand hele Tiden, opstod der, som Tiden gik, en Mose. Saaledes maa man tænke sig Tudsmose i Hinum, Dals Mose, Traneflod, Nollund tidl. fælles Mose og andre smaa dybe Moser i Sognet opstaaet. Stod der ikke til Stadighed Vand i Jordfaldshullerne, kunde ingen Mosedannelse foregaa, og Hullerne staa derfor nu, efter at Vandafledningen er bedre, ganske tørre, saaledes Hestepøt i Hinum, Oldemors Gryde paa Dals Mark, æ Tørredal i Sønderby o. fl. Navnet paa sidstnævnte kunde dog tyde paa, at der har været gravet Tørv i den (Tørre = Tørv). Hejnsvig stod som en Ø i Havet. De store Smeltevandfloder væltede hen derover og skyllede dybe Dale ud alle i nordvestlig Retning hen over Grindstedsøen, hvor Sandet aflejredes, og Sletten efterhaanden opbyggedes. Vandmasserne strøg mod Nordvest og fandt til sidst Vej til Vesterhavet. Nogle Steder, hvor Vandet faldt lidt til Hvile, sank Ler slammet, der var iblandet Kalk, da Isen ogsaa sine Steder havde gnedet Kalkklipperne, til Bunds og frembragte de Mergellag, der er paavist flere Steder i Sognet. Sandlag lagde sig siden derover. Da Smeltevandfloderne blev mindre paagaende, kom Grindsted Sogn til Syne som en nøgen trist Sandslette. I langstrakte Lavninger flød Vandet mod Vest, en Kende til Nord. Vi ser dem endnu. Nordligst findes Simmels Bæk, saa følger Engmosen, dernæst ude mod Vest Grønning Bæk (Landet mellem de to sidste hedder Meldhede). Saa er der Nollund Sønderkær Bæk, der længere mod Vest kaldes Urup Bæk, dernæst en Bæk, der gaar Syd om Lamborg, saa følger Vester Bæk, hvis Løb er omtrent lige mod Nord, og endelig Grindsted Aa, der sikkert ogsaa fra først af har haft sit Afløb mod Nordvest. Løbene har tidligere haft større Dybde og haft en Bredde som de Kær eller Engstrækninger, der omgiver dem. Man maa tænke sig, at alle Moser engang har henligget som aabent Vand. Mærkeligt er det, at den store Sønderby Mose ikke ogsaa blev fyldt med Sand. Forklaringen ligger maa ske i, at Fugdalen i Hejnsvig har veer et ganske fyldt med Is i den senglaciale Tid. I den sydlige Del af Sognet fører flere Smaaavandløb med vedliggende Kærstrækninger mod Vest, saaledes Lindmose Bæk og Morsbøl Bæk. Partiernes mellem Vandløbene ragede frem ved Istidens Slutning som triste Sandørkener. Ikke en Plante groede der, og ikke et Dyr saas. Vandet var iskoldt. I det væsentlige ligger Overfladen hen, som den den Gang forelaa.

Den allersidste Del af Istiden har imidlertid efterladt sig Mærker, der har været særlig fremtrædende i Grindsted Sogn. Skønt Landet hælder svagt mod Nordvest og i Istiden er afvandet Nord om Ølgød-Aadum Bakkeø, vil overfladevandet i Nutiden paa Krog og Hinum Hede dog "med Vold og Magt" mod Sydvest. Der maa altsaa findes en Hældning i denne Retning. Simmels Bæk, der løber paa Grænsen af Grindsted, Filskov og Sønder Omme Sogne, bliver ogsaa paavirket deraf og sender en Arm mod Sydvest, medens den dog som Hovedvandløb fortsætter mod Vest med en Streg til Nord. Der indtræder altsaa her, hvad der med et fremmed Ord kaldes en Bifurkation. Den Gren, der sendes mod Sydvest, er Engmose Bæk. Nu er dette Vandløb liget og gravet dybere, men i Heden længer mod Sydvest fra Udløbet ses endnu det gamle bugtede Løb. Den lille Strøm er imidlertid kommet ud paa en svingefuld Vej. Hen ved, hvor Skellet nu findes mellem Hinum og Dals Marker, treeder den ind i den Egn, der hælder mod Nordvest, og maa følge Trop. Men først standser den, bredende sig ud til Siderne og dannende en lavvandet Hedesø - Hinum Flu'e - ved hvis Bredder den lille Vejbredart, Strandbo, stod og rystede sine lange Støvdragere, og Tvepibet Lobelie stak

sine Blomsterskafter med den ejendommelige blaa Krone op over det i Høsttiden varme Vand. Nu findes Hedesøen der ikke mere. Nutidens Landbrug har ikke Brug for saadanne Vandsamlinger. Nord for i Heden her viser den nordvestlige Hældning sig ved to smaa Vandføringer i denne Retning. De har begge Navnet Stenbæk, løber til sidst sammen og udmunder i Simmel. Ejendommeligt er det at høre Folk omtale dem som søndre og nordre Stenbæk Bæk.

I Nærheden af det gamle Flodsted maa Engmosebæk ved Højvande afgive en Del af sit Vand, der gennem Hæffel Rond snor sig mod Nordvest, visende sig adskillige Steder som en grøn Stribe i Lyngen. Herved tabte den sin Kraft, saa den - omtrent Nord for Grindsted By - løb ganske tør. Henad ved Trindmose bryder Løbet frem af Jorden, og længere mod Vest er det omgivet af en anelig Kær strækning, der kaldes Birkeholt, for saa endelig ude ved Kær hus i Hoven igen at forene sig med Simmelsbækken.

Saa er der en mærkelig Fremtoning paa Grindsted Sønderhede, nemlig lige ved Overfladen et tyndt Lag Hvidler. Det er særlig paaviseligt i Mosen "Hwolmus", Sønderby, og i Eggen Syd for Eg. Det dækkes af et Lag Kny gesand og er derved blevet bevaret fra Undergang. Der maa altsaa have været en Stilstand i det rislende Vand, saa Leret har faaet Ro til at bundfældes.

Grindsted Aa maa fra først af have været en Smeltevandsflod, der ude mod Vest har stødt paa Bakkelandet og derfor maattet dreje mod Nord som de andre, mindre Vandløb. Af disse forskellige Foreteelser kan man slutte, at i den saakaldte Senglacialtid maa en Vandstrøm fra Nordøst være trængt frem over Sletten og har aflejret et lille Lag Sand i Sognets nordøstlige Del. Dette kan formentlig kun være sket ved, at en Istunge er stukket mod Vest fra den store Isrand. Der maatte i saa Tilfælde Nordvest eller Nord for Grindsted kunne findes et Endested for denne Isbræ, hvilket vilde vise sig i Forekomsten af Sten fra Østersøegnene. Et saadant Sted findes i Hvelplund Nord for S. Omme. I Mergelgraven her (Moræneler) og i Stendynger paa Marken findes saadanne Sten (Kinnediabas, Silurkalksten, Orthocerkalk, Aalandsporfyr o.a.). Denne fremskudte Isbræ har under Smeltningen en kort Tid hindret Vandet i tilstrækkeligt Afløb ad den sædvanlige Vej. Det tynde Sandlag, som ovenfor omtalt, og ligeledes Hvidlerlaget er afsat. Vandstanden er blevet højere paa Sletten og Vandet begyndt at pible over Bakkeøen ude ved Mølby i Ansager. Den dybe, smalle Dal Syd for Mølbygaard er dannet, og Grindsted Aar har faaet Retning mod Sydvest. Store Vandmasser fra Nordøst er strømmet mod Grindsted Aadal. Alle de forholdsvis dybe, korte Sidedale, hvoraf der paa Dalens Nordside er flest, er skaaret ud, og saa store Vandmasser har faaet Afløb gennem Dalen, at denne er blevet meget bredere end fra først af ansat, hvad man ser af, at Skrænterne mange Steder er bratte, omend vel nok ogsaa Aaens Arbejde i Brinkerne siden har medvirket hertil. Det ser ud, som Isflager kunde have taarnet sig op og er smeltet ved Sidedalene. Der findes nemlig skønt saa mange Aar har arbejdet paa at jævne ud, endnu kredsrunde Gruber, der staar med paaviselig Kant, som om der fra i alt Fald lidt større Højde er faldet Vandmasser ned og kørt rundt som i en Jættegryde i mindre Maalestok. Saaledes ses paa Matr. Nr. 1 Grindsteddal og Matr. Nr. 4 Grindsted. Den sidste er dog nu ved Haveanlæg ude af Form.

Da Isen var borte og Vejret blevet mildere, vandrede Planter efterhaanden ind og klædte Jorden. Først de, der kunde trives i barskt Vejrlig, og siden mere ømfindtlige Planter. I "Dalene" ved Vandløbene og i Vandsamlingerne fyldte Mosearter og Sumpplanter op og blev ved deres Hendøen efterhaanden til Mosejord (Mor). Af Træer indvandrede først Bævreasp og Birk, siden Fyr, derefter Eg og andre Træsorter. Rækkefølgen er man kommet til Kundskab om ved Undersøgele af Moserne, især de smaa, saakaldte Skovmoser. I Grindsted Sogn findes intet, der tyder paa, at Mennesker har opholdt sig her før i den yngre Stenalder. Fra den Tid

stammer Højene, der ligger paa vore Marker. Det er Begravelsespladser. Undertiden er der fundet Menneske skeletter i dem samt en Mængde Stenredstaber, i Reglen smukt forarbejdede. Ved Hedens Opdyrkning i vor Tid er det gaaet stærkt ud over disse Gravhøje, der forsvinder Aar for Aar. En seerlig Anvendelse fik Højene i den Menneskealder, der ligger før vor, idet Kartoffelkuler anbragtes i dem. Kun faa er ligefrem forsvundet ved Bortkørsel, men man lader Ploven gaa over dem, de bliver fladere og fladere, saa kun et øvet øje kan se dem i Marken, og forsvinder sluttelig ganske. Det er beklageligt, at vi ikke har haft mere Sans for at bevare disse Minder fra den første Tid, der boede Mennesker i Sognet. Den formildende Omstændighed, at Højenes Sløjfning som oftest er sket i Tankeløshed, bringer desværre ikke Sagen i Orden igen. I 1896 fandtes efter John Møller 103 Høje i Sognet. Nu er tallet gaaet ned med en Femtedel, og saa maa man endda tælle de halvvejs ødelagte med. Kun 14 er fredede og derved bevaret fra Undergang. Man faar Indtrykket af, at Byen Grindsted ogsaa i Oldtiden har været den vigtigste (i Sognet), thi en Mængde Høje grupperer sig om Stedet. John Møller opgiver 37 paa denne Bys Marker. 11 ligger tæt sammen ved S. Ommevejen og kaldes "Mannehyw". De 10 heraf er fredede. Enkelte har Navne, saaledes Ulvshøj paa Morsbøl Mark, der nu er helt bortryddet, Ravnshøj i Nollund, "Taklehyw" to Høje paa Modvig Hede og Avild eller Abildhøj paa Dals Mark. Saa snart man er forbi Byen Loft, findes i Vest kun faa Høje i Sognet. I Øst hører de op, væsentligst i den østlige Del af Byen Dal, og naar man undtager Sønderby, hvor der efter John Møller fandtes 12, ligger kun faa Høje Syd for Aaen. I Højene er fundet en Del Redskaber og Vaaben af Flint, Grønsten og Sandsten og ikke faa Ravperler, som oftest firkantede. Enkelte af disse Ting findes i Hjemmene, nogle paa Grindsted Museum, men det meste er opgravet af fremmede og bortsolgt. I Moserne har man ogsaa fundet Stenredskaber. I 1922 vilde man hos en Familie i Grindsted fyre op med Tørv og opdagede da en Stenøkse i en af Tørvene. Pilespidser er ogsaa fundet i Moserne.

AJELVEJEN.

Man kan vel gaa ud fra, at den Tids Folk har opholdt sig i Nærheden af Højene, og da der som Regel indtil vor Tid har gaaet Veje i Heden sigtende efter Højene, maa man vel antage, at disse Veje har været Færdselsveje ogsaa i hin fjerne Tid.

I Grene Sogn gik i ældre Tid en Vej ad Uhe, Farre Mølgaard, "hvor een skulde betale Bropenge", og videre øst paa. Den kaldtes Horsensvejen og var en Fortsættelse af Ajelvejen gennem Grindsted Sogn. Efter afdøde Sognefoged Niels Christensen, Grene, gik der, før Hedeopdyrkingen tog Fart, og Grene Sø var svundet ind til et Vandløb, en Del Vejspor Nord fra ned mod Søen. Han mente, at det var Levninger af en Vej efter Kolding. Maaske eller rimeligvis var det en Levning af Drivevejen, der fra Hjortlund i Filskov førte ned over Kæret ved Simmel (Overfarts sted øst for den nuværende Hjortlund-Hinumvej), hen over Hinum Hede, hvor Sporene staar endnu, og videre ad Kragelund Hede i Bække Syd paa.

I Oluf Nielsens "Gamle jydsk Tingsvidner" omtales en Forretning angaaende Skelsætning mellem Hinum og Silkeborg, der blev afholdt 16. Novbr. 1510, altsaa i Kong Hans's Tid. Her omtales Ajelvejen "... til en høff, som the satte en sten own j høffven norden addelweyen.

Denne Vej gik altsaa for over 400 Aar siden under samme Navn, den endnu benævnes med, skønt den nu næsten er udsluttet i begge Sogne, og der er som nævnt Grund til at antage, at den er en ældgammel Færdselsvej mellem Øst- og Vestjylland. En stor Hindring for Færdselen i gamle Dage var Moser, der den Gang havde Karakter af bundløse Sumpe, samt Vandløb, der jo ogsaa var omgivet af bløde Kær strækninger.

Vejene var derfor anlagt paa de højeste Strækninger mellem Vandløbene og om nødvendigt over disse, hvor Dalen var smallest, ligesom de naturligvis førtes udenom Moser og Sumpe.

Omtrent ved Skellet mellem Grene og Grindsted stødte Ajelvejen paa en sid Lavning-Silkeborg Dal - der havde Retningen Nord-Syd. Her fandtes et Vadested (Vejlsted). Paa dette Sted ser man nu en Del dybe Hjulspor fra begge Sider føre ned, hvor Dalen er snævrere - Nord for den nuværende Landevej. Sporenes Retning er nærmest Nordvest-Sydøst.

Paa Brinken, Vest for Vadestedet, laa et Hus - æ Vejlste -, hvor vejfarende kunde blive beværtet. Overleveringen nævner en Beboer her (maaske den sidste) ved Navn, Jens Vejlsted, der kørte med graa Heste. Konen kaldtes Marie Vejlsted, og de ældre huskede endog et Udsagn af hende: "Det er til Gavn, at æ Trendegarn er lidt smar (tyndere) end æ Islet". En Mark hed ved Udskiftningen af Silkeborg Vejlstedagre. Kun nogle Murbrokker og Digerester viser nu Stedet. Peder Silkeborg (død som gammel Mand 1922) fortalte efter sin Fader, at der i sin Tid laa to Beboelser derude. Maaske den ene har været det af Pastor Sølling 1768 omtalte Vejlstedhus, der laa i Sogneskellet, og som gav Anledning til, at Hinnumboerne opførte Tradsborg lige Vest for det omtalte Skel for at trodse Folkene i Grene Sogn. Antagelig laa Drilleriet i, at de to Huse beboedes af Smaafolk, der kunde blive til Besvær for Gaardmændene.

Fra Vejlstedet gik Ajelvejen lidt i sydlig Retning, hvor man lige ved Sogneskellet for kun faa Aar siden har kunnet se Vejens mange Spor (Øst for en Planting ved L. Mortensens Gaard). Den har et lille Stykke fulgt den nu anlagte Landevéjs Retning og er derpaa gaet mere nordlig. Endnu i den østlige Del af Dal gik den paa det sydlige Brud af den af Heden opdyrkede Agermark. Videre mod Vest saa man den mellem Abildhøj og N.C. Poulsens Gaard. Paa Grindsted Mark havde den Retning lige mod Vest, lidt Nord for den lille Mergelbane. Sydøst for den gamle Nollund By har den delt sig. Syd for den nuværende Færdselsvej tæt ved Agermarken ses endnu 10 Dobbeltspor føre mod Sydvest. Den Gren, der bøjede mod Nordvest, saas for faa Aar siden ved Jørgen Moesgaards Ejendom og ses endnu paa Søren Jensens Hede, hvor der fredes om den gamle Vej. Fra Dyvelsrække drejede Vejen mod Nordvest efter Houen til og har formodentlig sluttelig faaet forbindelse med en Vej efter Ringkøbing.

Sporene af den Vej, der fra Nollund gik mod Sydvest, er nu ganske udslettet, dog mener ældre Folk at kunne mindes dem på Jerrig Hede. Vest for Eg over mod Ansager Sogneskel træffes Vejsporene igen. Her i det side Vadested blev mange Vogne hængende, og der gaar Sagn om Spøgeri og Overfald paa vejfarende. Der var langt til beboede Steder, og Lyngen, der ikke alene beherskede Sletten, men ogsaa bredte sig paa Bakkedraget Vest for, har bidraget til at give Stedet et skummelt Udseende, saa Historierne om Overfald har nok haft Kendsgerninger at henvise til. Lidt længere mod Vest kaldes Vejen endnu "æ Ajelvej". Her ligger Stedet "æ swot Kroer", hvilket Navn er mere end et Minde om Lyngens Herredømme. Her har været Smugkro og formodentlig Tilholdssted for Personer, der drev deres lyssky Haandtering ved Vadestedet.

Af andre gamle Veje kan nævnes "æ Dogdevej", der fra Dals Agerender fører til Hjortlund i Filskov. Det er ikke saa mange Aar, siden den benyttedes som Færdselsvej. Ude paa Heden ved "Hæffel Rond" ses endnu de dybe Hjulspor, enkelte Steder endog 22 Dobbeltspor ved Siden af hinanden. Navnet kunne tyde på, at denne Vej først er opstaaet, efter at der kom en Læge til at bo i Grindsted. Saa gammel som Ajelvejen er den i alt Fald ikke, da der ingen Høje findes i dens Nærhed. - Hvor de Mennesker er kommen fra, der levede i Grindsted i Stenalderen, ved man ikke, men deres Stensager ligner andre jyske Egnes Sager fra den Tid.

JERNALDEREN.

Da der ikke er fundet Ting fra Broncealderen i Sognet, har maaske ingen Mennesker boet her i den Tid. Derimod har Jernalderen sat sig Spor, især i Nærheden af Grindsted By. Ved Gravkastning paa den ny Kirkegaard ses der lidt nede i Sandet saakaldte Kultur striber, tynde Lag af mørk Jord med smaa Kulbrokker. I Præsteveanget øst for Kirken er fundet flere sorte Lerkar og ved Gaarden Plagborg, et Par Kilometer Øst for Byen, men Syd for Aaen, findes en hel Kirkegaard fra den Tid, Arkæologerne kalder den romerske (1-300 Aar efter Kr.). Ved Grusharpning er her omkring ved 1920 fundet en Mængde Lerkar med Aske og Benstumper samt Trækul. De stod kun et Spadestik nede i det røde Sand. Man pløjede ikke saa dybt i ældre Tid, saa Ploven havde ikke naaet dem. I nogle af Urnerne fandtes Smaating af Jern, der dog nu kun lignede Rustklumper, De fleste Kar gik i Stykker for Arbejdernes Redskaber. Enkelte kom dog op i hel Tilstand og findes nu paa Grindsted Museum. Der er ikke udført nogen særlig Stads paa dem. Enkelte Forsiringer synes at være frembragt med en Kam. - Længere mod Syd i nævnte Gaards Mark har man pløjet til saakaldte Brandpletter, der maaske ogsaa er Begravelsepladser, men ikke saa omhyggelig behandlet.

Saa er der paa Plagborg Mark og især paa den vestligere liggende Sønderby Mark fundet mange Jernklumper siddende i Jorden, men dog ikke helt ragende op til Overfladen. Lærer Mortensen, Lindeballe, mener, at disse Foreteelser er Bevis for, at her har fundet Jernudsmeltning Sted. Muligt forholder det sig saa. Man undres dog over, at Jerntilvirkningen er foregaaet paa et Sted, hvor der ingen Myremalm findes. Saa vidt vides, er det nærmeste Forekomststed for Malmen Dyvelsrække. Jernalderfolket skulde altsaa have ført den tunge Malm henved en Mil til Smeltningsstedet. Dernæst har de vist en meget ringe økonomi ved at lade saa mange helt eller halvt smeltede Jernklumper af flere Hundrede Punds Vægt blive siddende i Jorden. Endelig ser det besynderligt ud, at der paa Smeltningsstedet ingen videre Slagger findes. Med det Kendskab og de Redskaber, Jernalderfolket var i Besiddelse af til Jernudvinding, er Slaggemængden bleven stor, men der er i Grindsted i alt Fald meget ringe Mængde til Stede deraf.

Da der i Grindsted Sogn kun findes forsvindende faa Sten, har jeg tidligere tænkt, at Oldtidsfolket havde hidført Myremalmstykkerne til deres Ildsteder. En Fordybning i den sandede Jord vilde stadig skride sammen, Sten vilde Ilden skørne og bringe til Opløsning. Myremalmen egnede sig til Bund og Side for et Ildsted, selv om den med Tiden kunde forandre Form. Af Stednavnene Eg, Nollund, Lundhede, Lindmose o. a., samt Tilstedeværelsen af en Del smaa Bævreasp mange Steder i Heden maa man slutte, at der har været Træ nok baade til Brændsel og Jernudsmeltning. Der har da ogsaa været ydet Skovsvin af Kronens Gaarde i Grindsted. Mogens Juul, Jullingsholm, fik i 1579 2 Gaarde i Grindsted, der ydede Skovsvin (Oluf Nielsen), men derimod hører man intet om Jernkloder som Jordafgift. Efter en Skrivelse fra 1636 maa Kronens Bønder i Slaugs Herred - henv. 10 Gaarde - i Stedet for Skovsvin, som de efter Jordebogen skulde svare, yde og levere ½ Rdl. Ved den Tid maa Trævæksten i Skovene i Slaugs Herred være i Tilbagegang.

HERREDSINDELINGEN.

Den ældste Inddeling af Landet menes at have været i Herreder. Navnet er kommet af Hær, der betød en Flok Mennesker. Et Herred havde sin egen Rettergang, der udøvedes af Folket selv på Tingsteder, der laa paa en fremtrædende Plads ude i det fri, f. Eks. ved en Høj, der kunde ses langt bort, eller paa et Sted, der laa bekvemt for Beboerne. Et Herred deltes i

Fjerdinger, og hver Fjerding skulde bl.a. have 2 Sandemænd, der udnævntes af Kongen og skulde have Bopæl i den paagældende Fjerding. De skulde dømme i Trætter om Jord, afgøre Stridigheder om Markskel m.m. (Naar en Ejendom i Middelalderen overdroges til en anden, foregik det paa Herredstinget. Der toges lidt Jord af det solgte Areal og lagde i Køberens Skød. Deraf skal Ordet Skøde være kommen). Grindsted og Grene hørte i gammel Tid til Tørrild Herred (nu Vejle Amt) og maa have været meget tyndt befolket eller i hvert Fald ikke meget regnet, maaske paa Grund af Egnens Fattigdom. I den ovenfor omtalte Sag fra 1510 er Sandemændene, der afgjorde Sagen, længere øst fra, nemlig fra Lime, Bredstenlund, Hover, Smidstrup og Gadbjerg. Ikke en eneste Sandemand er fra Grindsted-Grene, skønt man skulde synes, at Folkene her maatte have bedst Kendskab til Sagen, der skulde dømmes i.

Herredsinddelingen gaar helt tilbage til forhistorisk Tid. En senere Inddeling af Landet er Sysseldelingen. Syslerne grænsede alle til Havet og har derfor haft med Søforsvaret at gøre. Grindsted regnedes til Jelling Sysse. Sproglig set og for Resten ogsaa paa mange Arbejdsomraader har Grindsted Sogn saa meget tilfælles med Vestjylland, at man vist ikke tager fejl i, at Befolkningen i Grindsted er indvandret fra Vest i ældgammel Tid, maaske ledet til Stedet af Aaen. Det vilde derfor have været naturligst, at Stedet var regnet med til Varvith (Varde) Sysse. Maaske har der staaet en Kamp herom med det Udfald, at Folkene øst fra er gaaet af med Sejren.

FRUENS GROV.

er en Grøft med lave Volde ved Siderne, der gaar noget i Zigzaglinie ned over Hinnum Hede fra Blødstøvl, der nu er under Plov, men som i ældre Tid var et bundløst Morads, til en Slond, der gaar Syd om Gaarden Matr. Nr. 3, Hinnum. Grøften er henved 3 km lang. Det sydligste Stykke har gaaet til Fordybningen Hestepøt og er nu ganske sløjfet. Dette er ogsaa Tilfældet med den næste Afdeling, der har Retningen Nordvest. I den høje Hede er Retningen ret Nord. Da man kan gaa ud fra, at Grøften er skudt noget sammen i Tidens Løb, maa den i det mindste have været saa dyb, at en voksen Mand har kunnet staa oprejst i den uden at kunne ses fra Siderne. Voldene er her godt to Meter brede, og fra Midten af dem over Grøften er Maalet 5 Meter. Det sidste Stykke ned mod Blødstøvl er jævnet. Ældre Folk husker godt Grøften i hele sin Udstrækning.

Om æ Frugrov gaar Sagnet, at den er anlagt af en Frue, formentlig fra Hinnum, der vilde have Del i den store Mængde Aal, der fandtes i Moradset ved Simmel og i Blødstøvl. Hun lod derfor Grøften grave, for at Fisken skulde trække den Vej. Fiskeriet mislykkedes imidlertid. Første Nat, Garnet blev sat i Grøften, fangedes en Hugorm, efter andet Opgivende en Del Tudser, hvorfor man opgav det. Sagnet lyder noget usandsynligt. Det er næppe tænkeligt, at nogen vilde udføre saa stort et Arbejde for at fange nogle Aal. Desuden vidste man jo ogsaa tidligere, at Vandet vilde trænge ned i Sandet oppe i den forholdsvis høje Hede. Langt snarere maa man opfatte Grøften som ældgammel Befæstningslinie. At der nu findes Vold til begge Sider, kan hidrøre fra, at det virkelig har været forsøgt at benytte Grøften til Fiskeri i en lang senere Tid, og en Uddybning har da været foretaget, og naturligvis kastedes Jorden op til den Side, hvor den var lettest at komme af med.

John Møller opgiver, at der ved Udskiftning af Jorderne i Hinnum fandtes en Mark, der kaldtes Fruerdiges Indtægt. Befolkningen maa altsaa have bevaret Mindet om et Dige (Vold) ved æ Frugrov, og dette underbygger Formodningen om, at her har været et Befæstningsanlæg. Hvornaar eller i hvilken Anledning det har været benyttet, maa man gætte

sig til. Maaske da Kampen stod mellem Øst og Vest.

SLAUGS HERRED

blev oprettet 1552 af de fire Sogne Grindsted, Grene, Hejnsvig, Vorbasse og fik Navn efter Slauggaard i Vorbasse. Herredsfogder blev udnævnt af Lensmanden (Amtmanden) og skulde være Selvejrbønder. Imidlertid fandtes der (efter John M.) 1651 ikke en eneste jordegen Bonde i Slaugs Herred.

- I Grene Kirke findes i Vaabehuset indmuret to Ligsten, der har ligget paa Gulvet i den gamle Grene Kirke og derfor er noget slidt. Man faar af Indskriften Oplysning om, at i 1652 hed Herredsfogden i Herredet Iver Christensen, og som hans Efterfølger nævnes Niels Clemesøn. Der maa altsaa have været tildelt dem een af Kronens Gaarde. At der har været holdt Ting i Løvlund, kan sluttes af, at der til Utoft hørte en Mark, der kaldtes Tingvejs Indtægt, og til Løvlund een med Navnet Tingvej Agre.

Gaarden, hvor Herredsfogden boede, ejes nu af Christen Bjerg. I Aaret 1839 saas efter Harvning paa denne Gaards Mark en Ring siddende paa en Harvetand. Ved nærmere Eftersyn viste den sig at være et gammel Signet, anskaffet ved den Tid, de ovennævnte Herredsfogeder boede i Løvlund. I Midten findes en bøjet Arm med en Krumsabel og ved Kanten følgende Indskrift: "Slaugs Herreds Secret 1648". Signetet opbevares nu paa Kolding Museum. Det ny Herred kom under Koldinghus Lehn, men her faldt det ikke til varig Ro. 1584 henlagdes det under Bygholm Lehn, 1593 atter under Koldinghus og fra 1796 til 1799 under Vejle Amt. Fra 1799 har det hørt under Ribe Amt.

GREVENS FEJDE OG SVENSKEKRIGEN.

Man har fra Fortiden Beretninger om, at Bønderne flere Gange rejste sig mod deres Undertrykkere. Den Sidste store Opstand - Grevens Fejde - gik fra Bøndernes Side egentlig ud paa at faa Kristian den Anden ud af Fængslet i Sønderborg og genindsat som Konge, men den blev jo saa egentlig en Kamp mod Adelen. Kristian den Tredies dygtige General, Johan Rantzau, overvandt imidlertid Bønderne, der i hele 49 Herreder blev dømt fra Liv og Gods. De blev herefter Kronens Fæstere og maatte betale for Livet med Stude (se fra "Ribe Amt" 1914, Side 654). Grindsted Sogn laa godt gemt, og Befolkningen har vel været saa fattig, at ingen herfra har deltaget i Oprøret. Men derfor kan Ejendomsretten til deres Jord godt være dern fratagen, thi Kongen regnede hele Herredet for skyldig, bare nogen derfra havde deltaget i Opstanden. Sognet hørte jo den Gang til Tørrild Herred. Godt 100 Aar derefter 1651 fandtes i hele Slaugs Herred kun 135 Jordbrug, og ikke en eneste Bonde ejede sin egen Jord. Fjendehære var gaaet plyndrende over Egnen. I et "Tingvidne fra 1647 hedder det om 3 Beboere i Hinum, at "de boede paa en Alfarvej for Fjender og blev røvede og fratagne deres God og Gods". Værre gik det dog i den saakaldte Svenskekrig 1657-60. Det var ikke alene Svenskerne, der plyndrede og afbrændte Huse, men ogsaa Landets Venner Polakker og Brandenburgere. Grindsted Sogns Beboere udgav i 1660 en Beretning om, hvad Krigen havde kostet dem. "2 Dannemænd udi Grindsted Sogn blev skudt". Hø, Korn og Kvæg blev dem fratagen. Deres Tab opgiver de til 1414 Rdl., 261 Tdr. Korn, 616 Stk. Fæ 159 Heste, 2201 Smaakvæg (Faar, Geder, Svin) o.s.v., og selv maatte de i Maaneder flygte fra deres Huse. "Af slig stor og langvarig Skatteudgift og Plyndreri Grindsted Sogn er saa ganske forarmet, at en stor Part deraf stander øde, og de, som sidder ved Husene, have ganske lidet til bedste".

En lille Mil Vest for Hejnsvig og nok saa langt i Syd for Grindsted ligger Lindmark, der er sorn en Halvø mellem to Dale med smaa Strømme, der løber sammen lidt mod Vest. Gaar man oppe paa Heden Nord for, ser man ikke Dal sænkningerne. De er skaaret ud i Terrainet, efter at dette var formet. Den nordligste Dal kaldes Nordkær og den næste Midtkær, øst for ligger Hundmose, der efter gamle Folks Udsagn i fordums Tid var saa sid og sumpet, at man ikke kunde færdes over den. Skulde det endelig være, skete det paa Brædder, som Hængesækken kunde bære. Halvøen Lindmark laa derfor godt af Vejen og var vanskelig at komme til. Efter Sagnet flygtede Beboerne fra Hejnsvig herud, da Svenskerne huserede i Landet, formentlig i Svenskekrigen. Halvøen har et Hak indad i Nordsiden, og her findes endnu indtil 20 Huller i Brinken - Minder om Indgravningerne.

Ved Gravning her i Nutiden er der fundet sorte Potteskaar og Kulbrokker. Her har Folkene altsaa boet maaske i længere Tid. Der holdtes Vagt Dag og Nat, og det var ikke unødvendigt. En Dag fandt svenske Soldater derud, vejledet af en Forræder, Per Spillemand fra Hejnsvig. Men Vagten sov ikke. Soldaterne blev skudt. Over Spillemanden blev der taget en frygtelig Hævn. Nedad mod Donslund ligger Søgaard. Her blev han levende begravet i Sandet. Et Par fjendtlige Ryttere, der engang nærmede sig fra Grindstedsiden, blev ligeides dræbt. En Bonde i Gilbjerg maatte, melder Sagnet, saa brat flygte for Fjenden, at han efterlod sin Sædekurv med Boghvede paa Marken. Da han vendte tilbage, var Boghveden i Blomst. Flugten maa da være sket i Forsommeren, og Landflygtigheden har været et Par Maaneder. - Indgravningerne ved Lindmark hedder endnu "æ Findhytter". Ved Silkeborg i Grene kaldes lignende Spor af Beboelser i Jorden "æ Findhwøller". Her har været Tilholdssteder for Flygtninge formodentlig fra Hinum og Grene. Da Vejen til Løvlund Mølle fra Jernbanestationen for nogle Aar siden blev gravet gennem "Halvøen", saa man Brandpletterne i Gennemskæringens Sider.

Minder om denne Ulykkestid haves ogsaa i Grene By. I sidste Halvdel af forrige Hundreder ejedes den Gaard, der ligger lige Nord for Grene gamle Kirke, af Sognefoged Niels Christensen. Han brændte Sten til eget Brug og anvendte dertil Sand, der blev gravet op Vest for Kirkegaarden. Derved traf man paa et Muldrag 2-3 Alen nede, og da der senere blev anlagt en Have mod Sydvest, og man her maatte fjerne et lignende Lag Flyvesand, som til Dels blev fyldt ud i et stort Vandhul, stødte man her paa Brolægning og Grundstenene af 2-3 Huse. Lergulvet, som havde været i Stuerne, laa godt endnu. Det var dækket af ca. en Tomme Aske og Yssel - et Vidnesbyrd om, at Bygningerne var ødelagt ved Ildebrand. Endvidere fandtes 3 Brønde, hvoraf de 2 var sat med Kampesten, den tredje med Bøgetræ. Under Sandlaget traf man ogsaa paa en Mødding. Lagene i den afvekslede med Gødning og Saj, saaledes sorn Skik var i Hedeegnene lige ned til vor Tid. Fjenden har afbrændt Gaarden og maaske dræbt Beboerne. Der er i alt Fald ikke gjort Forsøg paa Husenes GenOpbygning, og Sandet har føget hen og lagt sig derover. Sagnet blev i den Tid stærkt affolket, og de tilbageblevne sank ned i stor Armod, som det tog et Par Hundrede Aar at overvinde. Lyngen bredte sig over den dyrkede Jord. Ulvene tiltog i Tal. Stednavne, der maaske dog er ældre, minder derom (Ulknud og Ulshøj paa Morsbøl Hede, Ulbanke ved Billund og "Ulboskywt", et Engskifte ved Lindmark i Hejnsvig).

Folk havde deres fulde Hyre med at bjerge Udkommet. Intet Fremskridt fandt Sted. Alt gik efter nedarvet Skik og Brug, og man udsatte sig for at komme i Folkemunde, om man brød med det nedarvede. Husene indrettedes ens. Studen afløste Hesten ved Jordens Drift. "Med Øre knap for Gøgens Kuk gik Bondemand bag Ploven".

HANS DE HOFFMANNS OMTALE AF SLAUGS HERRED.

Hans de Hoffmann, der 1773 blev Amtmand over Koldinghus Amt, beskæftigede sig med historiske Arbejder og leverede en Beskrivelse over Amtet, hvori det om Slaugs Herred hedder: "Det var højlig at ønske, at bemeldte 4 Sogne, som er 356 Tdr. Hartkorn, blev alle befriet for at levere Fourage til Cavalleriet, thi de avler hverken Havre eller Høe, som er tjenlig, men maa købe samme i de gode Egne til Cavalleriet. Dernæst, at de blev befriet for at kjøre Frie Rejser, siden de allerfleste allene har Stude og nogle elendige Heste. Disse 2 Poster trykker dem haardelig. Deres Avling bestaar mest allene i Boghvede, Rug, Poteter samt saare liden Tillæg af Kreaturer formedelst den usle Ejendom og Græsning. Tørv har Herredet meget gode, men de ligger saa langt fra Kjøbstæderne, saa de ei kan betjene sig deraf til Salg. Dersom der over alt blev søgt med JordBore, maatte der findes Mergel, som er en stor Sag i Hederne og de skarpe Egne. Disse fire Sognes Beboere er Selvejere og Strø-Gods og ikke hører til nogen Herregaard.

Geder og Bukke samt Vædere og Faar haves, men Yngelen er meget slet, da Bukkene blande sig med Faarene. Et Lam kan købes for 24 Skilling, dyrt nok, da det næppe kan spises. Bønderne lave selv deres Klædning med Undtagelse maaske af en enkelt fornem Kone, som har arvet en Hædersklædning efter Forældrene. Mændenes Dragt er enten mørkebrun eller mørkeblaa Vadmæl med Sølv- eller Tinknapper i, Konernes enten stribet, hjemmegjort Tøj, grønt eller sort, som de almindelig selv farve, eller - hvad de ringere bruge - "Toesild", stribet Tøj af Uld og Linned, som de selv farve og væve. - Disse 4 Sogne er vel Heede Land og Selvejere, men det meste af Heden kunde dyrkes, naar nogle udfløttede.

JORDUDSKIFTNINGEN.

Indtil hen mod Slutningen af det attende Hundrebaar dyrkede en Landsbys Beboere her i Landet Bymarken i Fællesskab, ligesom Græsningsjord (Overdrev) ogsaa henlaa til fælles Afbenyttelse. Da Agrene var af forskellig Godhed, og enhver skulde have Del deri - efter sit Hartkorn - kunde en Mand faa sin Dyrkningsjord anvist flere Steder og endda ikke engang være vis paa at faa samme Lod i næste Omgang. Det blev derfor af stor Betydning for Bønderne, at der udkom en Lov (1781) om, at Udskiftning skulde finde Sted, saa hver Bonde fik sin egen Jord at dyrke. Det tog dog Tid, inden man fik Jorden delt. I Grindsted-Hejnsvig gik det nogenlunde fra Haanden, da Pastor Sølling (Præst i Grindsted 1767-84) var meget ivrig for at faa denne Sag fremmet. Gaarden Søllingdal har Navn efter ham ligesom Kathrinebjerg efter hans Hustru. Udskiftningsforretningen for Eg By hidsættes som Eksempel paa, hvorledes en saadan Formalitet foregik.

UDSKIFTNINGEN AF EG BYS JORDER.

Det er 29. August 1796. De faar usædvanlige fremmede i Eg. Der er kongelig Majestæts Stiftsbefalingsmand over Vejle Amt, Hr. von Hellfried, der er Hr. Procurator Lindved, "paa Kammerraad Bolvigs Vegne i hans Forfald ved Svaghed", samt Hr. Arndt Steenstrup til Gøddinggaard. D'Hrr. danner tilsammen Landvæsenskommissionen for Vejle Amt. Saa var og til Stede Hr. Landmaaler Ravn fra Jelling, "der haver opmaalt Marken og siden er antaget til Markens Deling". Blandt Byerne i Grindsted Sogn havde Eg den Gang det venligste Udseende. Den blinkende Aa med sin grønne Eng, der gik lige op til Haver og Tofter, gav Byen et livligt og tiltalende Præg, som fremhævedes end mere af den mørke Baggrund,

Lyngheden, hvoraf Byen var omklamret paa alle Sider. Eg omtales i gamle Papirer allerede 1480. 1594 bliver hele Byen pantsat for 3000 Daler. 1651 er der kun 3 Gaarde, men 1768 "6 Beboere foruden en Møller". 1796 nævnes 6 Beboere, østligst laa Møllen, der fra gammel Tid havde tilhørt Herregaarden Urup. Der fandtes et Underfaldshjul, der drev et Mølleværk, som betjente Tredieparten af Grindsted Sogn. Den næste Gaard i Rækken ejedes af Mads Nielsen, en "bown" Bonde, der mer end de fleste havde erfaret, at "en Mands Walfaar bestod i hans Gywten". Han havde overtaget sin Faders Fæstegaard. Over Indgangsdøren i æ Sals laa et Stykke Egetræ, hvori var indsnittet:

Niels Madsen,

Gud bevare dette Hus for Ildebrand

og Tyvehaand. 1755.

Mads Nielsen begyndte at blive til Aars, og det samme var Tilfældet med den sidste Ætling af den adelige Familie fra Urup, Ane Jensdatter (født 1744), der boede ene i Modvig siden Bedstemoderen "velædte og velbyrdige" Birgitte Sofie Munk i 1772 var afgaaet ved Døden. Det adelige Blod var dog i to Slægtled blandet med almindelig rødt, borgerligt. Nu beretter Sagnet, at Ane Jensdatter i 1781 friede til sin Fæster Mads Nielsen i Eg og fik Ja. Og det tror Skam, for derved blev han ikke alene Ejer af sin Fædregaard, men tillige af Møllen og to andre Gaarde i Eg, der paa den Tid, vi begyndte med at omtale, var bortfæstet til Niels Eskesen og Søren Jørgensen. De to andre Selvejere i Byen var Anders Poulsen og Christen Jensen, der beboede Gaardene Nr. 3 og 4 fra Øst. Saa er det hin Sommerdag, at Eg faar fremmede. Man havde hidtil drevet Jorden i Fællesskab. Nu skal Marken udstykket, og Forhandlingen begynder. Alt gaar planmæssigt. Mads Nielsen er naturligvis Ordfører for Bylauget. Da indtræffer, som det synes, et kedeligt Intermezzo.

"Thi fremstod ved denne Lejlighed Hr. Haahr til Lindbjerg og gjorde Erindring med Skellet fra Byebek paa det Sted, som egentlig kaldes Porsholm (ved Vesterbæk, hvor Eg Marker grænser til ølgod Sogn), hvor han paastod, at Eg Bys Mænd skulde have ved Grøftning forandret Skellet omtrent for saa meget Land, at derpaa kunde avles et halvt Læs Hø". Men Bymændene smiler lunt og "fremlagde derimod et i Aaret 1786 af dem ført Thingsvidne for Øster, Nør og Vester Herreders Thing, hvorefter den saa kaldede gamle Bek var erkendt for at være det rette Skel, og dette Skel forsikrede de ingenlunde at have forandret, men alene opgrøftet i sit egentlige naturlige Løb, hvorfor e de paa ingen Maade ville til staae nogen saadan Godtgørelse, som Hr. Haahr krævede. Da nu Commissionen intet nærmere Lys kunde erholde i denne Sag, saa blev Hr. Haahr forbeholden at føre, hvad lovlig Bevis han maatte have til sin Paastands Forsvar, og Eeg Lodsejere forenedes indbyrdes om fælleds at deltage i alle Omkostninger, som af denne Sag maatte opstaa, hvorimod den Mand, i hvis Lod den omtvistede Porsholm maatte falde, ene og uden Godtgørelse skulle tabe det Stykke Jord, som Hr. Haahr lovlig maatte vinde". Da den omhandlede Bæk ikke siden er bleven flyttet, maa man antage, at Hr. Haahr intet lovligt Bevis har kunnet fremføre for sin Paastand. Stedkendte Folk vil dog vide, at der den Dag i Dag øst for det nuværende Bækløb ved Porsholm findes en lille Sænkning i Terrænet, der kunde antyde et tidligere Løb for Grænsebækken, og at de Eg Mænd altsaa ikke synes at have haft helt rent Mel i Posen denne Sag anbelangende.

Angaaende omtalte Stykke Eng, der grænsede ud til Bækken, bemærker Landmaaler Ravn: "Endelig anmærkes, at Vesterst i den store Hede ligger den saakaldede Byebechs-Grønning af megen forskellig og god Bonitet frem for Heden, skulle Lodsejerne finde det nyttig for dem, at denne Strækning blev afskaaren, og hver der udi sin Lod tillagt, kan det gjerne ske, men Vej og Fart dertil kan ikke anderledes fastsættes end over Heden, hvor beqvemst kan

eragtes".

Der skete dog ingen Deling af Grønningen. Maaske har Bymændene ment, at de havde Eng nok ved Aaen. Maaske har Mads Nielsen været dem for klog. Engstykket blev tillagt en af hans Fæstegaarde og blev siden lagt under den Gaard, han beboede. Til Byen hørte omkring ved 1500 Tdr. Land. Vanskeligheden ved at faa Jorden bekvem fordelt laa i, at den overvejende Del af Heden laa Vest for Byen. Kommissionen foreslaar da, at Christen Jensens Gaard flyttes udenfor Byen i øst. Denne Gaard faar da en passende Agermark med Eng under "med Undtagelse af den liden Englod, som Mølleren er bestemt i Henseende til Adgang og Indhjemling af hans Sluse og Stivningsværk". Hedearealet til denne Gaard gik Nord om Byen helt ned til Vadbøl og Tusborg Skel.

Folk var i de Tider vant til at bo tæt sammen for at kunne være hinanden til gensidig Hjælp i mange Tilfælde. Man forstaar derfor, at omtalte Gaardmand vægrede sig ved at flytte. Men efter megen Mægling og Forestilling til Ejeren af Nr. 4 Christen Jensen blev denne til ommeldte Udflytning formaaet under følgende Betingelser:

1) At de øvrige Gaardmænd giver ham i Penge 50 Rdlr., hvoraf hans tidligere Naboer, der deler det Rum imellem sig, hvor hans Gaard har staaet, svarer hver 13 Rdlr., de øvrige 3 Gaarde hver 8 Rdlr.

2) At enhver af de 5 Gaarde leverer ham 6 Traver Langhalm og 4 Traver Lyng til Tække samt hjælper ham med en Dags Møgning til hans Gjødsknings Udførelse paa hans Lod. Hjælpen ved Kørsel og Arbejde bliver anordningsmæssig bestemt, og Amtmanden lovede at anbefale Udflytteren paa bedste Maade til videre Flytningshjælps Erholdelse af Hans Majestæts Kasse".

Nu bliver den øvrige Mark og Eng delt saa bekvemt beliggende for Beboerne som muligt. Den store vestlige Hede deles saaledes, at alle Lodderne gaar i ØstVest. Gaarden Nr. 5 (fra øst) faar sin Lod anvist langs med Vardevejen til Sogneskallet i Vest. Vest om Søren Jørgensens Gaard anlægges en Drivevej (der blev indgærdet af Diger) paa 25 Alens Bredde, saa langt Agermarken gaar. I Heden ansættes den til en Bredde af 50 Alen. Til denne Vej støder Hedelodderne. Først Mølleren sin og dernæst de andre efter Gaardenes Beliggenhed. En Mose Vest for Byen, kaldet Vester Mose, bliver endelig udstykket og Bestemmelser taget om Veje hertil og Grænserne paa Mosen.

- I første Halvdel af Tredserne i forrige Hundrebaar, formentlig 1864, blev en Fællesmose nærmere udstykket og udmaalt til hver Gaard. Dette kunde dog ikke siden forhindre en Proces om den. Nu er Mosen ganske ødelagt og uden Værdi for Tørvetilvirkning. Den havde en Størrelse af 6-7 Tønder Land.

Med Undtagelse af denne Mose blev saa Jordfællesskabet ophævet, og saa snart Lodderne blev afpælet, maatte de respekteres. Dog forbeholdt Lodsejerne sig at saa to Kærve Rug i den Jord, hvori der denne Sommer havde været gødet til Byg.

Den gamle Drivevej, der nu er Færdselsvej efter Urup, gaar nu gennem dyrkede Marker og har Bredde som en almindelig Vej. I vor Tid har man ikke Raad til at holde Veje paa 50 Alens Bredde.

Ved lignende Møder med Lodsejerne fra de andre Byer i Sognet faar Kommissionen endelig Jorden udskiftet, saa hver Mand faar sin Lod, men det tager adskillige Aar, før Sagen var i Orden over hele Landet. Der udarbejdes Kort over hver By, og en Kopi deraf bliver henlagt hos den største Hartkornsejer i Byen. Disse gamle Kort er sjældent blevet opbevaret til

Nutiden. Morsbøl har dog sit endnu.

Flere Steder blev Gadejord, Moser, Heder osv. ikke udskiftet samtidig med Agermark og Eng, men henlagt til fælles Afbenyttelse. Her var saaledes Fællesmoser i Eg, Jerrig, Nollund, Dal, Grindsted og maaske i flere Byer. Fællesheden begyndte ikke lige ved Agerenderne, men hver Mand forbeholdt sig et Stykke af Heden i Agermarkens Bredde, det saakaldte Fortov. Lignende Fortov, naturligvis af mindre Udstrækning, har været anlagt foran Engskifter. I Dal toges først Bestemmelse om Udskiftning af Fællesheden i 1816, og Aftale om Opmaalingen gjordes med Degnen Rich i Aadum. Det gamle Aktstykke herom lyder saaledes:

"Imellem undertegnede Kirkesanger S. Rich i Aadum og Sejr Larsen, Niels Feldborg, Mogens Pedersen samt Morten Jensen, alle Parcellister og Ejere af Gaardene her i Dal i Grindsted Sogn Beliggende, der ved Udskiftningen paa Byens Carte er betegnet med samt deres Ejendom under Nr. 3 er skeedt følgende Accordt: Imod fornøjelig Betaling, hvorom vi er enig befuldmaegtiger vi herved bemte Hr. Rich til at uddele os bemte Nr. 3 Gaards Hedelod fra Agrene i Nord eller fra den aftegnede Foerte (Drivevej) paa Cartet norden for Agerenderne til Byens nordvestre Markskjel saaledes: Morten Jensen tager sin Lod til Hartkorn 6 Skjp. 1 Fdkr. 1 2/5 Album i sønder og nør ved den østre Side indtil Nr. 1 Gaards Lod i Forholdsmæssig Brede fra Foerten i Sønder til Byens nordvest Markskjel for Norden; Hans nordvestre Skjellinie er ved Engmose bestemt ved et Punkt paa Cartet i Grønningen, hvorfra Punktet ved Bækken igjen gaar i Sønder og Nord til 2. de andre nu og paa Cartet bestemte Punkter omtrent 196 Alen til Sønder og 156 Alen til Nor, men da hans Lod helt igjennem formodentlig ei kan faa en saadan Brede, saa skal Maal og Taxt forøvrigt bestemme Skjellet fra Vesten, Sønden og norden for Bemte Punkter.

I lige Direction og Forholdsmæssig Brede tager Sejr Larsen dernæst sin Andel til 6 Skjpr. Hartkorn helt igennem fra sønder til nør, saavidt hans Maal kan indtage og bliver da hans vestre Skjellinie lige. Dernæst i samme Direction tager Niels

Feldborg og derefter Mogens Pedersen indtil Nr. 4 Gaards Lod hver til 3 Skjp. Hartkorn.

4. Vi er fornøjet at det saaledes deles efter den paa Cartet tegnede Taxation.

3. Naar det saaledes imellem os deles er og skal vi baade for os selv, Arvinger og Efterkommere være aldeles fornøjet og tilfreds med de Skjeller ham bestemmer lige saa fuldt som det ved en kongl. Landinspektør var skeedt.

4. Den Bugt af Ejendom jeg Morten Jensen faar i Engmose ind i Seir Larsens Lod lover og forpligter jeg mig selv og Efterkommere at holde indhegnet paa min egen Bekostning, men hvorimod det da og følger af sig selv at Digen eller Hegnet ikke af Seir Larsens eller Efterkommeres Creaturer maa beskadiges men være i Fred.

5. Da det kunde have sin Nytte at Byens Foerte fra den store Klynemose og i Nord til Heden bliver forandret og omlagt længer i øster nemlig i den østre Side af Seir Larsens Agerlod, saa haver derimod af øvrige undertegnede Byens Beboere intet at erindre, da Seir Larsen saa til Vederlag for hvad han i sønder og Øster i saa Henseende udlægger tager de 20 Alen som hidtil til Vej har været udlagt nu midt i hans Ager lod.

6. Paa foranførte Maade lover jeg S. Rich inden næstkommende Oktober Maanedes Udgang at dele foranførte Hedelod etc. Tilstaaes med vore Hænders Underskrift og uden Varsel maa denne vores Contract tinglyses.

Grindsteddal 19. Sept. 1816.

S. Rich.

Niels Jensen Fældberg. Seir Larsen. Mogens Pedersen. : Anne Kristine Madsdatter.
Paa egne, Hans Pedersen Lechs og Niels Chr. Christensens Vegne. P. Christensen.

I Grindsted By deltes Fællesheden først i Slutningen af Halvtredserne i forrige Hundredaar. Landinspektør Kidde, Vejle, opmaalte Heden. Kort herover er udfærdiget 1859. Endnu ved Udløbet af det nævnte Hundredaar gik der Tale om, at Skolepatron Hans Jensen af Utoft havde sinket Udskiftningsarbejdet en halv Dag. Han holdt nemlig paa, at Skolen burde have Del i al Slags Jord, der fandtes i Fællesheden. Resultatet blev en Lod, der naaede fra Grindsted Agerender til Lille Brande Markskel i S. Omme, foruden en Andel i Høgmose Matr. Nr. 7 d. Hele Skoleloddet regnedes for 80 Tdr. Land. Da Agermarken og Fortovet havde antagelig Bredde, vil man forstaa, at Hedelodden var af overordentlig ringe Udstrækning paa den ene Led.

Før Udskiftningen laa Gaardene tæt sammen i Landsbyer, de fleste langs Aadalen. En Enspurvevej snoede sig fra Gaard til Gaard og fra By til By. Mange af Gaardene ligger endnu paa den oprindelige Plads, et lille Stykke Syd for den nuværende Landevej gennem Sognet fra øst til Vest.

Som omtalt blev Eg By udskiftet 1796. Hartkornet var da (efter Hans de Hoffmann) 11 Td. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Album. Paa Grund af sit store Engtilliggende blev denne By anset for een af de bedste i Sognet. Af særlige Stednavne ved Eg kan nævnes: Blæsbjerg, Østerenge, Skideneng, Brak Krog (en lang Strimmel Eng paa begge Sider af Aaen, egentlig hørende til Morsbøl Matr. Nr. 8), Lund Enge (Syd for Aaen, Matr. Nr. 10 og 11 Morsbøl, ejedes af Mænd fra Lund i Ansager. Hartkornsskat heraf skal en Tid være tilgaaet dette Sogn). "Æ Siger" (2 side Dale, der mundede ud i Aadalen ud mod Ansager Skel). Siger Enge, Vester Enge, Sudervig (Eng), Feldvig (Eng), Sihauge, "Æ Helmeskjerregøer", Graamose, Eg Mose, Raadmose, Rævebanke, Pindsbanke, "æ Høll", "Frovslaader" (Fruesletter). (I Aalling Sø laa efter Sagnet en stor Gaard. Fresletterne hørte hertil). Bybæks Grønning, 3 Høje, en sløjfet og Z tilplantet med Naaletræer.

Jerrig bestod ved Udskiftningen af 4 Gaarde. To blev udflyttet, de laa mellem Jakobsens og Lindhards Gaarde. Hartkornet var 10-6-1-½. Der fandtes dog ogsaa et Matr. Nr. 5 (Søren Iversen). Rajlsvig og Hummelholm Enge var paa den Tid Morads

og Hængedynd. Høet sejledes fra Holmene til Land. I Hummelholm fandtes endnu omkring 1870 utilgroede Huller, der kaldtes "æ Rommelhwoller". En langstrakt Lavning Nord om Jakobsens Gaard kaldes "æ Slej". Paa Matr. Nr. 2 findes en meget stor Høj, overpløjet og græsbevokset. En lille Høj Sydvest herfor. Paa Nr. 3 ligger en mindre, ligeledes overpløjet og med Korn tilsaat Høj. Paa Matr. Nr. 4 en ikke lille, lyngebevokset Høj, omgravet og Jorden bortført, Vest herfor en meget anelig Høj, ødelagt ved Plantning af Fyr og en stor Udgravning midt i. Paa Matr. Nr. 5 en Høj meget omgravet. Jord hentes herfra til Fyld andre Steder. I Sommeren 1932 er ved Bortkørsel af Jord her fundet en Stenhammer. En Urne blev slaaet sønder ved Gravningen. Paa samme Ejendom ligger ude i Heden lige Syd for Jerrig Fællesmose en lav Høj, ret stor i Omkreds. 4 Kartoffelkuler i den. En smuk lille Stenhammer fundet her. Vest herfor ligger Lundhede med en Høj overpløjet. Paa Naboens Mark Vest for findes een Høj i lignende Tilstand. Endelig findes paa Gaarden Nord for Lundmose en stor

lynggroet Høj, aldeles gennemgravet, stort Hul i Midten og Grøfter ud derfra. Her har i 1888 været anlagt en Teglovn, hvor Sten blev brændt til Vestlængen af den tæt ved opførte Beboelse.

Loft var efter de Hoffmann 2 Gaarde, der ligesom de andre Boliger laa længere mod Syd end nu. Hartkornet var 8-2-2-1. Senere findes et Matr. Nr. 3, udskilt fra den vestligste Gaard. En Bebyggelse herpaa blev senere kaldet "æ Kalhyt", fordi en Gaardmand i Morsbøl, der ejede Stedet, lod sine Kalve drive ind her. Før Loft Skole blev bygget, samledes den nærmeste Egns Børn til Skolegang her. En Tid boede en Sykone her til Leje. Hos hende kunde købes Pandekager, Kaffeponse, og et Spil Kort kunde faas i Ly ved. En Mand fra Grindsted, D., sad der en aften noget sent, og saa kom Konen efter ham. Hun standser udenfor Vinduet og hører da Udraabet: "No slor a", tilligemed et Slag i Bordet. Da raabte Konen: "No slor a - saa bandede hun - ogsaa". Det var en Rude, hun tærpede ind. Hun faar nu Manden med hjem, men Syersken fulgte uset med, og da D. og Kone kom ind og fik Lys tændt, slog hun en Rude ind til dem, idet hun benyttede samme Udraab, som D. 's Kone havde brugt ved "æ Kalhyt".

Paa N. Hansens Mark, Loft, findes en anelig lyngbevokset Høj, stort Hul gravet heri og en Rende ud mod Øst. Nord herfor endnu en lynggroet Høj, Hul gravet i Toppen, og tæt ved en lille overpløjet Høj. Syd for, hvor Loft Skole laa, ligger en stor lynggroet Høj med Indgravning fra Vest, og lige Vest herfor i den dyrkede Mark en lille helt overpløjet Høj. I Skellet mellem N. Hansens og J. Madsens Mark en lyngbevokset Høj. Et Par Sten er nedsat heri. Da der i sin Tid blev anlagt et Sidespor mod Syd fra Mergelbanen, blev en Høj brugt til Opfyldning. Her fandtes senere af en Gravrøver en Stensætning og yderligere et Spyd og en Hammer.

Endelig ses Øst for den østligste Gaard en stor overpløjet Gravhøj, der, saa længe Ejeren mindes, har været overpløjet.

Loft Skole laa en lille km fra Landevejen i Nord paa N. Hansens Mark. Nu findes her en Grønning i Heden. Huset har været 12 Alen langt (Øst-Vest) og Alen vidt udvendigt Maal. Syd for har en senere Beboer af Huset anlagt en lille Have. Her findes ret store Gran, Poppel og andre Planter.

Da Nollund Skole blev bygget i Begyndelsen af Halvfemserne, blev Loft Skole nedlagt og Huset lejet ud eller benyttet efter Sogneraadets Anvisning. Siden blev Huset nedbrudt og stillet op som Udhus ved et Sted i Nollund.

Modvig var forhen kun een Gaard, der laa nede ved Engen omtrent der, hvor Skellet nu findes mellem de to Gaarde. Haven gik helt ud til Aaen. Her boede i 17. og 18. Hundreaar fattige, adelige Familier af Slægterne Krabbe og Munk, saaledes Lars Andersen Møller og Hustru Birgitte Sophie Munk. Senere flyttede de til Urup. Da deres Datter Karen Sophie og dennes Mand, Jens Pedersen, var døde (1750), flyttede Birgitte Sophie med sin Datterdatter Anne tilbage til Modvig, hvor de boede paa et mindre Sted, kaldet "Lille Modvig", levende af "den liden Landgilde, de havde af deres Bønder i Sognet". Den gamle Dame, der var særdeles vel anset i Sognet, døde her 1772 og blev gravsat i Grindsted Kirke.

Ved Udskiftningen fandtes her 1 Gaard og 1 Bols sted, og Hartkornet var 3-3-3-0. Gaarden er senere delt i 2. Omkring Midten af forrige Hundreaar boede Jakob Bork paa den oprindelige Gaard (den vestlige, der jo nu var mindre). Til Modvig hørte en 3 Tdr. Land stor Eng "Meldeng", der laa Syd for Aaen og meget bekvemt for den vestlige Gaard i Horsbøl. Ejeren her, Jakob Horsbøl, ønskede denne Eng lagt til sin Gaard, hvorfor han erhvervede sig en Eng paa ca. 6 Tdr. Land fra Modvig Østgaard. Den Eng erholdt Jakob Bork for "Meldeng" og

desuden 30 Specier i Bytte. En anden Eng er Kalveng, 1½ Td. Land. I 1868 købte Niels Nielsen Gaarden for 500 Rdlr. og Aftægt til Jakob Borks Enke. Han flyttede Bygningerne op i Marken mod Nordvest, hvor de endnu ligger, rigtig nok fornyet efter en ildsvaade ved Lynnedslag i 1906. Tæt Nordvest for Gaarden laa i ældre Tid en Vandsamling, der havde Navnet "se swot Flue". Længere mod Vest i Marken findes en langstrakt Lavning, der viser mod Aadalen og kaldtes "æ Slej". I en Plantage, der hører til Gaarden, ligger 3 smukt formede, fredede Gravhøje, bevokset med lang Lyng. Paa Gaardens Nordhede tæt ved en Nybyggergaard derude findes en ret anselig Høj med to lange Kartoffelkuler i Nord-Syd. Lidt Syd herfor en mindre overpløjet Høj. Paa L. Andersens Mark findes 2 Høje, ligeledes overpløjede. I den ene er der ved Harvning fundet en Stenhammer. Paa Byens Hede ud mod Nord findes de to "Taklehyw" tæt ved hinanden. I den nordlige ses endnu Indgravningen, hvor P.Th. boede. Han kaldte Stedet Petersborg. - Endelig findes paa P. Lunds Mark to overpløjede Høje ca. 100 Alen fra hinanden. Denne Gaard er det før omtalte Sted "Lille Mødvig". Til Ejendommen hører et Areal fra Grindsted By. Paa denne Gaards Mark, der dog er overgaaet til anden Ejer, fandtes i ældre Tid et Flodsted, der kaldtes "Røflue". Nu er Stedet dyrket og ganske tørt.

Grindsted skal have faaet Navn efter Mandsnavnet Grim, altsaa det Sted, hvor Manden Grim satte Bo. Navnet har været bogstaveret forskelligt gennem Tiderne. Den østligste Gaard tilhørte Kronen (Staten) og blev Præstegaard 1641. 1768 laa her foruden Præstegaarden 3 Gaarde nede ved Engen; desuden fandtes ved Kirken et lille Skolehus. 1774 fik Bonden Mads Nielsen (nu Missionshotellet) og Degnen Welleius, der i Fællesskab havde købt den vestligste Gaard, Lov til at nedlægge denne mod at udlægge Jord til 4 Skp. Hartkorn og bygge en Beboelse 4 Fag herpaa. Stedet blev opført Vest for Byen (Sofie Post's Hus). Welleius skænkede ved denne Lejlighed en Jordlod til Skolen (Hartkorn 3 Skpr. 2 a 3 Fdkr.). Efter Udskiftningen 1783 blev de to Gaarde flyttet lidt længere Nord paa i Marken. Tidspunktet kendes ikke. Hartkornet var 7-3-1-0. Matr. Nr. 1 var Præstegaarden, Nr. 2 Degneboligen, Nr. 3 Mads Niensens Gaard (den senere Kro), Nr. 4 Welleius' Gaard (nu J. P. Jensens), Nr. 5 det omtalte Bolssted ude i Vest, Nr. 6 nogle Aagre tilhørende Kirken, som af Kirketiende-ejeren, formentlig uberettiget, blev solgt, da der skulle opføres Epidemihus og Lægebolig derved. Anton Gades Gaard blev først opført 1857 som en Parcel af Matr. nr. 4.

Man har et Billede fra 1888 eller 89 af Byens Mænd. Antallet var 9, den 10. var Landpost og ude paa Tur, da Billedet blev taget. Af Høje findes endnu mange på Grindsted Marker. Vest for S. Omme Vejen i en Plantage ligger 10, der er fredede og kaldes "Mannehwy", i Højde hermed findes 1 lige ved Vejen, mellem Banerne 1 lynggroet Høj, en Grøft gravet ind til Midten af en Gravrøver, flere Bjergfyrrer paa Højen og i Heden i spredt Orden, øst for Banen ved Vejen til den tidligere Bolig for Hedeselskabets Assistent findes 2 Høje, en paa hver Side af Vejen, den vestlige lyngbevokset, gennemgravet, den østlige med stort Hul midt i og pløjet op ad vestre Side. En Snes Alen herfra en mindre overpløjet Høj. Nærmere Banerne endnu en stor Høj overpløjet og 1 Nord for i Plantagen. Næste Række begynder med en meget flad, men stort anlagt Høj paa P. Mortensens Hede, dernæst ved Traneflod 2, den ene fredet. Endnu sydligere ved Grænsen mellem Mark og Hede en stor Høj, men nu sløjftet. En Gravrøver fandt her Stenredskaber. Paa R.L. Rasmussens Mark ligger en Høj, der har været benyttet som Skydevold af en Skytteforening. Her er fundet en Stenøkse. Endelig findes paa M. Langelunds Mark 4 overpløjede Høje i den dyrkede Mark. De bliver ved Bearbejdelsen fladere og fladere og forsvinder sluttelig (ialt 26 - 1). Stednavne: Traneflod, en lille Sø, 1 a 2, km fra Byen. Alle Smaasøer kaldtes i ældre Tid "Flue" (lukket U-lyd). Tranerne har søgt hertil, og Navnet hidrører fra dem og ikke fra Trone. Høgmose og Trindmose, smaa Tørvemoser i Nordheden. Skidenkrog, en Englod. Grindsteddal eller kortere Dal har Navn efter et lille Dalstrøg Vest for Byen. Sidedale østfra hertil er "æ Dals Hue" (Hoved) og æ Dal

Slej. Marken herimellem kaldes "æ Mølagre". Ved Udskiftningen fandtes her 5 Gaarde, der laa tæt sammen ved Engbrinken Øst for, hvor nu Marinus Christensen bor. Hartkornet var 11-4-2-2. I den vestligste Gaard holdtes Kro. Ved en Folketælling 1787 hed Kromanden Morten Nielsen Stockholm, i 1801 var Poul Christensen Kromand. John Møller meddeler, at 11. Maj 1782 ankom en Del Toldbetjente til Grindsteddal, hvor en Del Varer blev konfiskeret. Sagen endte med, at Sognefoged Poul Hansen for at have fjærnet sig under Inkquisitionen blev idømt "at lide Fængsel paa Vand og Brød i 14 Dage, men 4 Personer blev dømte til at arbejde hver 6 Maaneder i nærmeste Fæstning samt betale Omkostningerne". Denne Dom er formentlig blevet omstødt, thi var der handlet efter den, skulde det dog være mærkeligt, at man bare 100 Aar derefter ikke vidste at fortælle noget derom. Desuden nævnes Poul Hansen som Sognefoged ved Folketællingen 1787. Han bor da i Degneboligen i Grindsted. En meget dyb Fællesmose laa en lille km Nord for Byen. Den er nu overgaaet til et Par enkelte Ejere. Sognets største Gravhøj, Abildhøj, findes paa Dals Mark. I Nærheden af den findes 4 mindre overpløjede Høje. I Høj overpløjet ligger paa R. Madsens Mark og paa Kr. Gejls østermark endnu en Høj overpløjet og flad. Stednavne: "Æ stue Mues", Søndre og Nordre Stenbæk, Hæffee Rond, "Oldemes Gryd".

Hinum havde ved Udskiftningen 6 Gaarde og "I Hus paa Marken, kaldet Tradsborg, fordi det er bygget til Trods for nogle af Green Sogns Beboere, som har sat et Markhus, kaldet Wejlstedhus, i Skjellet mellem Green og Grindsted Sogn". Alle Gaardene laa tæt sammen nær ved nuværende N. Bennetsens Gaard. Herfra førte Byens "Fuat" (Drivevej) mod Nord. Der var store "Duel" (opgravede Jordknolde) ved Siderne, som var synlig for 50 Aar siden. "Fruens Grow" er paa et Stykke Nord for Landevejen jævnet af en endnu levende Mand, Niels Nielsen. 1659 nævnes I Gaard for Hindumgaard.

Hans Pejsen boede paa den østligste Gaard og overlod sin Broder Niels ca. 150 Tdr. Land heraf. Tradsborg blev da udvidet i Bygning, da N.P. fik en Længe med af sin Broders Gaard. Denne Gaard overtages senere af Jens Chr. Mortensen fra Kærboel i Grindsted. Hans Hustru Ellen var nemlig antaget som ("ret, justeret" - Udt. af P. Silkeborg) Jordmoder i Grindsted og Grene Sogne, og Grene gjorde da Fordring paa, at hun skulde tage Bolig midt i Distriktet. Æ Sals laa ud til den Vej, der i 1863 blev anlagt af Amtet. Siden flyttedes dette Hus Nord i Gaarden og med Tiden Udhusene Nord herfor igen, saa Gaarden nu ligger et lille Stykke fra Vejen. En Eng Niels Pejsen havde faaet med Jorden, faldt ved Salget til J. Chr. Mortensen tilbage til Hovedparcellen. Gaarden ligger tæt ved Sogneskallet, og Lodden er smal og gaar lige til Filskov Sogneskel. - En i tidligere Beskrivelser omtalt "Ottes Kilde" har vel nok engang været en Brønd (Kield). Nu omtales den som et Flodsted i Heden et Par Agres Længde Nord for Gaarden. Grundvandet stod højt her, og ellers gravede Ejeren om Sommeren et Hul, saa de altid her havde et Vandingssted for Faarene. Nu findes Ottes Kilde i Agermarken og er ganske tør og overpløjet, saa kun stedkendte Folk kan paavise Stedet. Hartkornet var 9-2-1-0. Stednavne: Munkdal, Hestepøt, "æ Lavbanker", Grønhaal, "æ Gjældevestej" (Gildevadersted), Pejzens Hwol, "Tudsmues", Tudsmuesbank, Tudsmuesgrow, "æ Dogdevej", "æ Grydhæld", "Hinumflue", "Hæffel Rond".

Utoft var i gamle Dage en Gaard, der laa nede ved Aaen tæt ved, hvor H.P. Pedersen nu bor. Laust Jensen, Ejer af Utoft i Firserne i forrige Hundredaar, fandt Murbrokker her samt et Hul fyldt med flere Trillebørfulde Potteskaar. Hullet har formodentlig været en Brønd, Vandet blev hejst op i Lerkar. De gik ofte i Stykker og sank til Bunds. 1768 var her 2 Gaarde. De havde ved Udskiftningen af Hartkorn: 4-6-0-1. Den vestlige blev af nævnte Laust Jensen i 1892 solgt til Hedeselskabet, der overlod den til Grosserer Børgesen af København, som tilplantede store Arealer (454 ha) og ombyggede den gamle Gaard.

Stednavne: "æ Smørhie", "æ Laangsaand".

Plagborg var oprindeligen en Gaard under Utoft, ligger smukt ved Engdraget. Var ved Udskiftningen 1 Gaard med Hartkorn: 2-3-0-½. Saavel her som under Utoft og Sønderby findes i Sønderheden en Del Flyvesandsbanker, der ud mod Hejnsvig-Vejen kaldes "æ Hældbjerre". En Gravhøj skal findes derude. Paa Vestmarken findes en stor Høj. Marken sænker sig mod Nord, saa Højen derfra ser meget anseelig ud. Den har været overpløjet i lange Tider.

Stednavne: Plagborgholm (Eng), "Daasmus".

Sønderby ligger Syd for Aaen lige overfor Grindsted. Den sidstnævnte har altsaa været anlagt først. Byens 5 Gaarde laa tæt sammen. Den vestlige ejes nu af Kr. Præstegaard, den østligste af Severin Pedersen. 1783 blev Jorden udskiftet. To Gaarde blev udflyttet mod Vest, een mod Øst. Denne sidste blev siden delt i 2, hvis Bygninger dog laa tæt sammen. Paa en Overligger paa Døren til den østligste af disse Gaarde stod indhugget i Egetræet: "Lev, som Du skal herfra i Morgen", og paa Skorstenshammeren: "Tag dig noget for til Mandens Nøtte" (antagelig en Paa mindelse til Husmoderen). Byen havde i 1783 det største Hartkorn af Byerne i Sognet, nemlig: 17-1-2-2. I den sydligste Del af Byens Jordtilliggende ligger den store Sønderby Mose med udmærket Klynejord. Af Høje findes 3 paa Joh. Plagborgs Mark, 3 paa J.K. Jessens, 1 paa Severin Pedersens og 1 i Kr. Præstegaards vestre Markskel alle overpløjede. Stednavne: "Æ Buel" (Bolet, den vestligste Gaard), "æ Tørredal", Brujpot", (Brudepot), "Brujmerbank", "Hwolmus", "Hwolmusbank", "Bueld Rond" (Bolding Rond), "Paasmus" (mellem Kr. Nissen og P. Starup), "æ Kroerbank", "Swot Østerbjerre", "æ stue Saand", "æ Spaaflue" (Vandstanden i denne Sø forudsagde Aarets Avl), "æ swot Dal". - Bankerne er opstaaet ved Sandknog.

Horsbøll - Navnet menes udledt af Mandsnavnet Hors - var ved Udskiftningen 2 Gaarde med Hartkornet 3-6-0-0. De to Gaarde ligger endnu tæt sammen.

Morsbøl er den vestligste By Syd for Aaen, og dens Marker naar helt ind til Ansager Sogne skel. Gaardene laa som andre Steder tæt sammen. Ved Udskiftningen fandtes 5 Gaarde og 2 Bolssteder. Hartkornet 11-5-3-2. En Gravhøj, noget omgravet, findes paa "Karensminde"s Mark foruden den sløjfede Ulvshøj. Stednavne: Grønvig, Bredkrog, Pølkjær. "æ Løk", Hjarrildkrog, "æ stue Krog", "Dalmues", Spaanejag, "Engel hind Rind" (Engels Rende. Ved Folketællingen 1787 boede der en 67-aarig Enkekone i Morsbøl ved Navn Engel Christensdatter. Hun havde et Sted i - Fæste. Muligvis har Renden Navn efter hende), Middagsleje, "Dyndflue", "Porskjær", "æ hvid Saand", "æ Topsaand, "æ stue Klynmues", "Twonmues", Hvidblød, "æ Klinker", "æ skiden Dal", Ulvshy, "æ Pinds Hwol", "Bredmues", "æ Starskywt", Lundmose, Langt ude mod Vest findes Ulvknude (Vest herfor paa Aalling Mark: Lille og Store Lusbjerg), "æ hvid Waas".

Nollund laa samlet i den nuværende Bys Midte og talte ved Udskiftningen 5 Gaarde og 3 Bolssteder med Hartkorn 13-3-1-0. Et Stykke Gadejord er først i Nutiden blevet tillagt den Gaard, der svarede Grundskatten. Fra Byen gik Drivervejen i nordvestlig Retning. I en Fællesmose fandtes gode Tørv tjenlige til Kulbrænding. Engmosens Fortsættelse hedder her Birkeholt.

Nollund Kloster laa for sig selv ude i Vest. Hartkornet 1-4-3-2. John Møller mener, at her i Middelalderen har ligget et lille Kloster, hvoraf der den Gang fandtes mange, og at Omegnens Kirker har været betjent herfra.

Dyvelsrække regnedes tidligere med til Nollund. O. Nielsen antager, at Navnet kan komme af en Række Steder langs et Vadested. I Kæret Syd for Byen findes en Del Myremalm. Byen bestod ved Udskiftningen af 2 Gaarde og 1 Bols sted. Hartkorn 3-4-3-1.

Øst for Skovs Plantage, Nollund, ligger to ret anelige Gravhøje overpløjede. I den ene fandtes for en Del Aar siden Skelettet af en voksen Mand. Sydvest for Byen ligger "æ Rawnhyw" og tæt herved "æ Møldam", et Flodsted i Heden. Navnet hidrører fra, at Vejen fra Nollund efter Eg Mølle gik her forbi. Lidt Vest for Nollund Kirke ligger noget mer sammen 3 overpløjede Høje og endelig 7-800 m Nord for Nis Andersens Gaard i Dyvelsrække en ret fremtrædende lynggroet Høj fuld af Kartoffelkuler; en Del af den vestlige Side er bortkørt. Stednavne: "æ Sønd i Kjær", "æ Strevel", "Traanflue", "æ grøn Grov", "æ Tyskerhus", "æ Gren", "æ Brujdam", "Graamues", "æ Klaastertue", "æ Hue" (Hovedet), "Brownbjerre", "æ Blaak", "æ Møllekunbank", "æ Gren".

Urup Marker grænser til Paabøl i Hoven, saa der findes et Sted derude, hvor Ribe, Vejle og Ringkøbing Amter støder sammen. Bækken, der gaar Syd om Dyvelsrække, deler Byen Urup i to Dele.

Nørre Urup havde ved Udskiftningen 4 Gaarde, hvoraf de to i Tidens Løb er flyttet ud i Nordmarken. Hartkorn 11-1-2-0.

Sønder Urup er Resterne af den gamle Herregaard. Her laa 2 Gaarde. Hartkorn 8-5-0-0. Den nordligste ligger nu en Smule vestligere end den gamle Herregaard. Stednavne "æ Mogwads", "æ Dæjn Waas", "æ Dæjn Eng", "æ Waas Bank", "æ Grønhaw", "æ Vejlstæ", "æ lille Mues". Skrånten Øst for Mosen ved Urup kaldes tidligere Lages Knude. Her blev senere bygget tre Beboelser, som Folkevittigheden benævnedes "Tre Kroner".

Ved Bolene tænkte der paa Udflyttere fra Urup.

Tudsborg skal tidligere have hedt Kragmose.

Vadboel laa ved et Vadested - Gaarden Urup laa omgivet af Moradser - her fandtes ved den oftere omtalte Tid en Gaard af Hartkorn 1-4-0-2.

Kærboel har Navn efter det Nord for liggende Kær. I Gaard af Hartkorn 1-4-2-1. Var tidligere en meget tarvelig Ejendom midt i den sorte Hede.

Lamborg Sydøst for Urup maa efter Navnet at dømmes have haft Faar som Besætning i Gaard med Hartkorn 1-7-3-1.

For Tiden findes i Sognet - uden for Stationsbyen - følgende Antal Gaarde og Huse: Eg 11 foruden 10 Huse i Byen, Jerrig 14, Loft 7, Modvig 8, Grindsted Mark 23, Dal 29, Hinum 31, Utøft 6, Plagborg og Sønderby 35, Horsbøl 13, Morsbøl 38, Nollund 36, Dyvelsrække 17, Urup 25, Vadboel 4, Keerboel 4, Lamborg 7. Ialt 319- Hele Sognet talte 5. November 1930 3722 Mennesker, Stationsbyen alene 2015. Den landlige Del, altsaa 1707, hvilket i Gennemsnit bliver 5 a 6 (54) Mennesker pr. Bopæl. Efter Folketællingen 1787 fandtes i Sognet 448 Mennesker i 71 Boliger el-

ler i Gennemsnit 6 a 7 (6. 1/4). Der var altsaa flere Mennesker i hvert Hus den Gang end nu omstunder paa Landet. Den indelukkede Luft og Tørverøgen i Stuerne havde en skadelig Indflydelse paa Børnenes Helbred. Muligvis skortede det ogsaa paa Renlighed i de smaa lavtloftede Stuer med de tillukkede Alkover.

Ved Nytaar 1892 opgav Sogneraadsformand Anton Jensen paa Forespørgsel, at der i Sognet fandtes 70 Gaarde med 1 Td. Hartkorn eller derover, 95 Huse med under 1 Td. Hartkorn, 6 Huse uden Jordtilliggende og 18 Huse med Haver. Ialt 189 Boliger. Da Boligtallet i 1787 var 71, er Fremgangen i de 100 Aar 118. I 1890

levede 955 Mennesker i Sognet, i 1787 448. Forøgelsen altsaa 507. I 1892 boede 5 Mennesker i hver Bolig.

J. Kierckebye, der var født 1798 og Degn i Grindsted 1842-56, fortæller (Jysk Historie og Topografi), at Folk var meget ængstelige for, at deres nyfødte Børn skulde blive forbyttet, saa de fik en Skifting i Stedet for deres eget Barn. Derfor vaagedes der hos det eller sørgedes i al Fald for, at Værelset, hvor det opholdt sig, var oplyst indtil Barnets Daab. En gammel Kirkebog for Grindsted og Grene, der begynder omkring 1812 og ser ud til at have alt med fra 1814, synes at bekræfte denne Paastand. Pastor Høhne skriver i den: "Da jeg i 1812 kom til Menigheden fandtes ingen Ministerialbog". Man havde dog tidligere ført en Art

Kirkebog. Paa Provinsarkivet i Viborg findes et Par Bøger, ganske lignende de smalle Kladdebøger, Forretningsfolk bruger; heri findes optegnet de Data, en Kirkebog ellers indeholder. Præsten tilføjer: "Hjemmedaab er altid forrettet af mig selv, naar ikke andet er oplyst". I Grindsted Sogn fandtes 1. Februar 1801 491 Personer, i 1843 560. I de 15 Aar 1814-28 (begge medregnet), fødtes 248 Børn, 127 Dreng og 121 Piger, og af disse Børn blev kun 7 døbt i Kirken, og deres Daab foregik ogsaa straks efter Fødslen. Et uden for Ægteskab født Barn kunde komme til at vente noget. Enkelte dødssyge Børn ses at være døbt af Faderen, men ellers sendtes der Bud efter Præsten eller i hans Fraværelse Degnen. I Grene Sogn er Forholdet i samme Tidsrum ganske lignende. Der blev født 111 Børn, som blev døbt i Hjemmet med Undtagelse af 4. Jørgen Gottborg Sommer var Præst i Grindsted-Grene 1819-32, men i Slutningen af 1828 fører en ny Haand Kirkebogen, og fra samme Tid ophører de mange Daab i Hjemmet. Nogen kristelig Tanke kan altsaa ikke have ligget til Grund for Skikken, thi i saa Fald har en Præst ikke kunnet afskaffe den.

Medens den dybe, vandrige Sneumaa var en Fjende af Befolkningen og af og til som Offer krævede et Menneskeliv, saa betragtedes Grindsted Aa som en Ven, der til Tider afgav sit Bidrag til Husholdningen i Form af Fisk, og hvis Enge gav Vinter - foder til Kreaturerne. Alligevel kunde det hændes, at et Menneske forulykkede i Aaen. 17. Oktober 1821 fandtes Aftægtsmand Jens Hansen (74 Aar), Hinum, som Lig i Aaen. Han havde været plaget af Ligfald, og under et saadant Tilfælde var han vel falden i Vandet. Pastor Sommer tilføjer: "Jeg blev straks hentet og brugte alle de for de druknede anbefalede Midler, men forgæves. Jeg fandt atter her den skadelige Fordom ej at turde indtage Liget i Hus, før det af Øvrigheden var besigtiget, hvorfor ogsaa denne laa henad 2 Timer paa den kolde Jord". Endvidere 27. September 1837 Daglejer Jens Nielsen fra Bounum, Home Sogn. "Druknedes paa Gennemrejsen her i Aaen ved Morsbøl, 45 Aar" (Stedet var lige Nord for, hvor nu Martinus Nielsen bor). Og endelig 27. Marts 1839 druknede Gaardmand i Hinum Hans Pedersen Nygaard (49 Aar). Den afdøde vilde hente noget Kød hos Gaardmand Thomas Jessen i Sønderby. Der skulde være et Gilde af en eller anden Art i hans Hjem. Han havde faaet Kødet udleveret og begav sig ned over Engen til et Stighord, der fandtes ned for Gaarden. En Dreng fulgte med for at vise ham Overgangen, men da han kom ud paa Planken, der var uden Rækværk, tabte han Fodfæstet og styrtede ud i Aaen, der var fuld af Vand. Drengen gjorde Anskrig hjemme, men Manden var ikke til at finde ved Aftentid. Sjettedagen efter, at han var forulykket, fandtes hans Lig ved Grindsted Bro.

Af Andre, der i ældre Tid kom af Dage ved Ulykke, kan nævnes Jens Jakobsen, Gaardmand i

Jerrig, der i Kirkebogen staar opført som død 5. December 1830 (65 Aar). Der tilføjes:
"Fandtes død paa Marken under sin Vogn, hvis ene Hjul var gaaet over hans Hals. Herved skete den Mærkelighed, at Hestene blev rolig staaende for den tomme Vogn fra Kl. 7 om Aftenen til Kl. 7 Morgen". Ulykken skete paa Modvig Agre, og Vognen har næppe været tom, da han kom fra Mølle. Mærkelig nok kom hans Søn Jakob Jensen ogsaa af Dage ved ulykkelig Hændelse. Kirkebogen oplyser: "9. December 1845. Jakob Jensen, 44 Aar. Gaardmand og Sogneforstander i Jerrig. Ulykkelig Hændelse. Voldsom Død". Der skulde bygges et nyt Udhus ved Grindsted Præstegaard, og J.J. havde købt noget Tømmer af det gamle Hus. Under Nedbrydningen af Huset faldt et tungt Træstykke ned og ramte ham i Hovedet. Han blev ført til sit Hjem i Jerrig, hvor han døde. Af Kvinder omkom 12. Februar 1839 Ane Johanne Hansdatter, Gaardejer Iver Christensens Hustru, Dyvelsrække, 50 Aar. "Fandtes død i Mosen imellem Lamborg og Kjærboel 13. Februar d.A."

GAARDE OG HUSE

laa, som nævnt, altid samlede i Landsbyer ved Aadalen eller en anden sid Strækning, enten nu Byens Beliggenhed har været tilfældig, eller man har haft en bestemt Hensigt dermed. Husene skulde ligge solret og Stuehuset i Gaardens Sydside, for saa vidt det kunde lade sig gøre. Det Udhus, der laa nærmest Bryggersdøren, som oftest det vestlige, var i Reglen indrettet til "Kjørres" (Kostald), Nordhuset til Lade, og Østhuset til "Vuenskywel", "Foste" (Faaresti), Korngulv o.a. Hestene, for saa vidt saadanne havdes, var ogsaa ofte anbragt i Østlængen, og deres Rum kaldtes Stald. I ældre Tid var Husene alle af Bindingsværk. Store Sten, der hentedes andet Sted fra, lagdes først til Rette som Syld. Herpaa rejstes Egestænger, der foroven var forbunden med en Planke, der kaldtes "æ Rem", og midtvejs ved et andet gennemgaaende Træstykke, "æ Løsholt". Mellem Stængerne var undertiden indsat mindre Træstykker, "æ Daakker", der altsaa havde Retning op og ned. Paa Remmen lagdes Bjælkerne, hvori Spænderne - æ Sparrer - gjordes fast. Disse blev hæftet sammen foroven med Trænagler, og en Lægte - æ Swaarlat - blev anbragt skraat op over dem for at holde dem paa Plads. Enden af denne Lægte stak udenfor lige ved Bjælkehovedet, der jo ogsaa saas ude fra. Spænder og Lægter var ofte krumme og uhandlelige. Den øverste Lægte, der sad i Toppen og kaldtes æ Manlat, og den nederste, der var hævet lidt ud fra de andres Plan, æ Brynlat, maatte dog være lige. Æ Bryn - Tagskægget. Fra Remmen og op mod den nærmeste Lægte sattes Mursten paa Kant, undertiden paa Højkant, og denne Række Sten kaldtes æ Ovesbord, Gavlene var tækkede, saa æ Bryn var i Højde med det paa Hussiden. Stuehusets Tag gjorde dog en Undtagelse. Her maatte være Plads til en lille Luge i Gavlen og ved hver Side heraf et Vindue med een Rude. Gennem dem kom Lys ind paa Loftet, og dette laa derfor i Halvmørke. I mange Huse, især da Udhuse, bandtes Halmbaand mellem Løsholt og Daakker, og Ler klaskedes paa fra begge Sider. Udvendig fik Træværket aarlig en Omgang med Kørnøg og Mellemmurmen med Kalk. Man holdt for, at Kreaturerne burde aarelades, før de om Foraaret blev sat paa Græs. Blodet anvendtes flere Steder til at farve Huset med. Hjorddrenge, der blev sat til at røre i Blodet for at faa "æ Hjanker" af, blev paamindet om ikke at lade Dyrene lugte til Blodet, da de saa blev olme og vilde.

Benyttedes Sten til Ydermuren, kunde denne jo kun faa en halv Stens Tykkelse (ofte var Stenene ubrændte Lersten), og Kulden trængte derfor stærkt igennem dem ved Vintertid. Derfor stabledes der Saj op ad Væggene, især da ved Stuehuset og Staldene, - Da Tagene mesten Dels var af Lyng, blev ogsaa de snart sorte, og hele Gaarde kunde derfor have et saa mørkladent Udseende, at man knap kunde faa Øje paa dem, naar de laa tæt op til Heden eller ude i den. Træ blev med Tiden for dyrt, og derfor er der nu kun faa Bindingsværkhuse i

Sognet. Det mest ejendommelige Stuehus staar hos Søren Sørensen i Jerrig, men det er ikke oprindeligt opført i Grindsted Sogn. I 1856 købte den nuværende Ejers Bedstefader Tømmeret i Vandel, hvor det havde gjort Tjeneste i mange Aar. Bjælkerne er 9 Alen, og inde i Stuen ses de saakaldte Hængebaand, der gaar fra Bjælkerne til Stænger i Muren. I 1916 blev Taget fornyet paa Nordsiden. Det havde da ligget i 60 Aar. Hos Naboen, Johansen, ses en gammel Lade med Stængemur. Den blev i 1860 kasseret i en Gaard Syd for Kolding. Thomas Kromand i Grindsted købte Tømmeret og solgte 8 Fag deraf til Jerrig, hvor Huset endnu gør Tjeneste. Taget paa Gavlene skal være det samme, som blev lagt 1860.

Der staar i Dal et Stuehus fra 1886. Det er ikke mange Aar siden, det havde sin oprindelige Indretning, og da det var som Flertallet af Salshuse i gammel Tid, kan det tjene som Type. Der er 10 Fag af tæt ved 3 Alens Vidde - det almindelige var 11 Kvarter - ja, egentlig er der 11 Fag, da den nuværende Ejers Fader omkring ved 1870 byggede et Fag til Østenden af Hensyn til, at Storstuen var for lille til Dans. Indtil den Tid var der Lergulv. Nu blev der lagt Brædegulv. Den sydlige Side af den her omtalte Sals er nu Grundmur. Murens Højde er 2.3/4 Alen, og da Husets udvendige Bredde er 9 Alen 15 Tom., er Bjælkerne vel 10 Alen. I Syd findes 9 Karm Vinduer 1 Alen 5 Tom. høje og omtrent lige saa brede. Dørene er kun godt 2¾ Alen høje og Bredden 1 Alen 3 Tom. Velvoksne Folk maa derfor bøje sig, naar de passerer Døren og ligeledes for at komme under Bjælkerne. Der er to Døre paa æ Sals ud til Gaarden. Den østligste er Hovedindgang, og Døren er dobbelt. Den lille Forstue med Kampestensgulv (nu Cementgulv) spænder over et Fag. Lige mod Syd staar en Skorsten ligeledes af et Fags Udstrækning. Det er en forfærdelig Skrummel, næsten som et lille Værelse, men den giver dog Plads til et lille Spisekammer med Vindue mod Syd og Dør til Dagligstuen. Gaar man til Venstre fra Gangen, kommer man lige ind i æ stue Stov. Der findes et Par Alkover i Nordsiden, og ellers er Møblementet Skabe og store Kister, men andre Steder var der skilt et Gæstekammer fra i Nord, og der fandtes da et lille Rum mellem Forstuen og dette Kammer. Fra det bitte Rum gik Døren i Syd til Storstuen. Da den store Stue sjælden benyttedes, hensattes Øltønden og Saltkarret i det lille Værelse. Gaar man fra Forstuen til højre, kommer man ind i en Tofagstue, Dagligstuen. Ved hele Væggen i Syd under de to Vinduer, og ligeledes for Enderne af et langt Bord findes en fastgjort Bænk med noget Panel over. Foran Bordet staar en lang Bænk, der her kaldes en Skammel. Hele Stuens Nordside optages af to Alkover, der kan lukkes med Døre, saa det hele ser ud som Panel. Midt imellem 2 Døre i Vest staar Bilæggerovnen. Paa dens to mod Stuen vendende Hjørner er fastgjort to Messingkugler, og i flere Gaarde staar et stort Messingfad til Pynt paa Ovn. Den sydligste Dør (mod Vest) fører ind til Sovekammeret, der er et aflangt Værelse paa tre Fag med 2. Alkover.

Den anden Dør fører til Køkkenet, der er paa to Fag. En stor Skorsten findes her. Herfra fører en Dør til Bryggerset, hvor den store Ovn er anbragt. Fra Bryggerset fører en Dør til Gaarden. Det sidste Fag i Vest brugtes til Pigekammer eller til Mælkestue, idet dog den Del deraf, der laa ved Siden af Bagerovnen, var fraskilt og anvendtes som et Slags Pulterkammer.

BAGEROVN.

Ved Smaasteder og mindre Gaarde stod Bagerovnen ude uden noget foranliggende Rum. En gammel, nu afdød Mand fortalte, at naar en Smaamand skulde have anlagt en Ovn, lavede han først en "Stilan" af Jord af Form og Størrelse, som han ønskede Ovn. Her uden paa lagdes Ler, velættet og passende sandblandet. Naar det første Lag var tørt, lagdes et nyt og saa videre, indtil det hele var af passende Tykkelse. Sluttelig toges Jorden ud, og Ovn. Den dækkedes med Jord og blev snart tilgroet med Græs. "Æ Aaen", Gulvet i Ovn. skulde

være af Sten, en passende Dør for Mundingen maatte anbringes, maaske en lille Skorsten, og Ovnen var færdig. Foran til begge Sider var opkastet et lille Jorddige. I ondt Vejr kunde det have sin Vanskelighed at faa Ovnen lyst (varmet) og faa Brødene ind. Under en Bagning paa en Gaard i Jerrig i Vintertiden indtraf et saa vedholdende Snefog, at Brødene maatte staa i to Dage, inden de kom i Ovnen. "De bløw no sur Kaal". - Senere, da lidt mere Velstand kom til Huse, byggedes et lille Rum foran Ovnen, saa Arbejdet kunde udføres uafhængigt af Vejret. Ved en Gaard i Hinum laa Ovnhuset et halvt Hundrede Alen Øst for. Et lille næsten firkantet straatækt Hus. Selve Ovnen stak ud som en tyk Mave. Den var opført af Mursten, hvorpaa var lagt et tykt Lag Ler af passende Fedme og endelig der ovenpaa et Lag Jord. I Huset var intet Loft. En Gang fandtes midt i. Ved Siderne laa Kartoffler i Render i Jorden og dækket med gode Mortørv. Oven her paa laa tørt Lyng til at lyse Ovnen med, saa var Kartofflerne godt beskyttet mod Frosten. En lille Skorsten var muret op foran Ovnen.

DAGLIGSTUEN.

Folk kan endnu huske, at enkelte benyttede det aabne Ildsted i Stuen. Den yderste Stenkant kaldtes "ea Aa'nstien (Arnestenen). Der brændte et Baal, og om Aftenen i Vintertiden samledes Folkene derom. Fra en Mose i Hejnsvig fik man "Lysklyn". De lagdes enkeltvis eller i Smaastykker paa Ilden og lyste op. Anden Belysning havde man ikke. Tællelysene var for dyre til Hverdagsbrug. Fra Mosen erholdt man ogsaa harpiksholdigt Træ, der forsendte med en osende Flamme. En lille Splint heraf brændtes paa det aabne Fyrsted og benyttedes til at lyse for sig med, naar man skulde "fram" i Køkken eller Bryggers. Den kaldtes en Splind. Da man fandt paa at bruge Bilægger ovne, hvori der fyredes fra Køkkenet, ønskede man ogsaa i Grindsted at faa Del i dette Gode, men de rigtige Jernovne havde man ikke Raad til at købe, dog Armod gør konstig. Først muredes en Fod af Lersten. Herpaa og støttet til Muren lagdes en Jernplade, helst naturligvis af god Tykkelse. Paa Kanten af denne Plade sammenmuredes Mursten, der sattes paa Kant. Naar passende Højde var naaet, lagdes Jernriller over og der ovenpaa Lersten paa Fladen. Den hele "Ovn" rappedes ud og kalkedes over. Naar der nu var sørget for en Aabning fra Skorsten til Ovnen, havde man et Varmeapparat, der ikke havde kostet stort, men det maatte omgaaes med en vis Forsigtighed. Et stærkt Stød med Ildklemmen, et Kast med en Træsko i Stuen kunde bringe Ovnen i Fare. Det tog Tid at varme en saadan Ovn op, men saa holdt den til Gengæld Varmen længe.

Lergulvet i Stuen blev slidt mest lige indenfor Døren, hvor der gerne var en Fordybning. Var der Børn i Huset, kunde de ogsaa lave Huller i Gulvet, der derfor idelig maatte tilses. Fra Lavninger i Heden fik man Strø sand. Det kunde være iblandet Muldstoffer, saa det først maatte vaskes, og saa skulde det strøs pænt paa Gulvet, hvilket først opnaedes ved Øvelse. Mælkefadene var, som Skik var, stillet op paa Hylder ved Loftet, i al Fald i den kolde Aarstid. De kaldtes Sætter og var i gammel Tid forfærdiget som de sorte Potter. Med Kridt var skrevet Numre paa dem, saa der kunde holdes Orden paa Tiden, de stod der. Paa det lange Bord var Ølkanden, der var af Træ, hensat. Her fandtes ogsaa Tobakskassen, der i Reglen havde to Rum, et til Tobakken og et til Udkradsningen, der dog som oftest bankedes ud paa Gulvet. Husets Folk og fremmede spyttede paa Gulvet, og Ben fra Maaltider hevedes ned til Hunden, der forventende en Bid gik under Bordet. Alle gik med Træsko i Stuen, selv om de var nok saa snavsede, saa en sirlig Husmoder maatte opøve sig i Taalmodighed. Saa stod der en Spinderok med en flaskeformet Halmkurv til Ulden og en mere aflang til "æ Tøjer". Herved laa ogsaa Karterne. Endvidere var der et Par Lænestole med halmbundne Sæder. Ved Kakkellovnen fandtes adskillige Steder en muret Bænk, der dog havde et Træbræt for oven. Det var "æ Fald", der var forbeholdt den gamle Mand i Huset. Klokken stod modsat

Kakkelovnen, Lodder hængte ned i Snore, og Perpendikkelen med sin blanke, svingende Messingplade lokkede Børnene til, hvorfor der saa langt op, som Børnene kunde naa, var sat et Træværn, en Art Klokkehus. Klokkens Skive var hvidlakeret, og i Kanten bemalet med røde Blomster. Billederne paa Væggen kunde være hjemmelavede Bryllups- eller Ligvers og ellers tyske Billeder, stærkt farvede og med en uhyrlig dansk Tekst. I Sengekammeret stod kun et Bord og et Par Stole. For Sengene kunde være Skydedøre eller ogsaa Gardiner. I Alkoven fandtes intet Gulv. Lyngknipper stilledes paa Jorden med Roden nedad. Over Lyngen bredtes Halm, der jo kun forekom i smaa Mængder i de Tider, og derfor blev liggende lovlig længe i Sengene, saa den havde mere Karakteren af Langhakkelse end Langhalm. Underdynen var simpel. Der kunde være fine Havreavner eller Kæruld i den. Fjer var en sjælden Vare. Den bredtes ud over Halmen og kaldtes derfor Bredsel. Lagenerne var af Uld og kaldtes Hylkler (formentlig Hyllekæder) eller Tjaald (af tjælde). Overtrækket til Overdyner var Femsel, Trendegarnet Hør eller Bomulds garn. Paa den tynde Ydervæg, hvortil Alkoven naaede ud, kunde der om Vinteren sidde et ret tykt Rimlag, derfor blev Væggen i Højde med Sengetøjet dækket med en Halmmaatte - egentlig bare Langhalm med en flettet Kant foroven. Ved Maattens Anbringelse var der dog ogsaa tænkt paa den ujævne Vægs Slid paa Sengetøjet. Gamle Mænd, som laa i Sengen, havde den Uvane at spytte op paa Ydervæggen, og den kunde derfor faa et grimt Udseende, især naar han laa og hostede og harkedede op. En Alkove seng kunde blive et kært Tilholdssted for Mus, der kunde finde paa at foretage natlige Udflugter over Dynen, men det vænnede man sig til. Værre var det i Sommertiden med Lopperne, som man forgæves værgede sig mod ved at lægge Grene med Blade af Pors i Sengen. Ældre Mænd greb derfor til den Udvej at ligge ganske nøgen i Sengen om Natten. Muren var langt fra tæt forneden, saa andre Dyr udefra kunde snige sig ind og tage Ophold i Bunden af Alkoven. Om en Kone i Graahede fortælles, at da hun engang laa i Barselseng, saa hun æ Snow (Snogene) komme frem fra hendes Seng og bugte sig henad Gulvet, men Konerne paa Heden var i gamle Dage ikke nervøse. Hun overlevede det uden Nervechock. Værre kunde det have gaaet for Peder Silkeborg og hans Broder Kristen, der sov til Middag i een Seng i et gammelt Aftægtshus, mens Stuehuset blev ombygget. Da Peder en Dag vaagnede, laa der en Hugorm paa Brystet af den endnu sovende Kristen. Peder laa først ganske rolig, men listede sig alligevel til at faa sin Lommekniv fat, hvorefter han med den hev Dyret ud paa Gulvet.

UDHUSENE.

Stuehuset laa oftest for sig selv, flere Steder adskilt fra Udhusene i en Afstand, saa en Vogn her kunde køre ind i Gaar den. Alle tre Udhuslænger var meget ofte sammenbygget. De var lave og snævre. En voksen Mand maatte bøje Hovedet, naar han færdedes i Kostalden, og af og til rendte han Skulderen mod Bjælken. I en Kostald af 7 Alens Vidde kunde der kun staa een Række Kreaturer paa langs med Hovedet mod Ydermuren. To og to stod sammen. Baasen kaldtes her "æ Staaend" og Træskillevæggene "æ Bæsling". Dyrene stod med Bagbenene paa en lang, afbanet Sten "æ Tilsten". Flertal: Tiller. Bagved Køerne fandtes "æ Grævning" eller simpelthen "æ Moggrov", saa fulgte en lille Gang "æ Brow" lige tilpas bred, saa man kunde færdes med en Trillebør. Den særlige Trillebørform, her brugtes, kaldtes "æ Støwt". Paa den anden Side Gangen fandtes Smaarum til Kalve og Svin - Kalbøgl eller Bøwl og Swynste. Fodringen af Kreaturerne foregik altid fra æ Brow, saa Rygteren maatte op mellem Dyrene med hver "Born". Naar han gik tilbage, opsamlede han omhyggelig hver spildt Straa. Døren til æ Kjørres var en Halvdør, hvis øverste Halvdel altsaa kunde lukkes op, fornøden ikke alene for Luftfornyelsen om Sommeren, men ogsaa for Lysets Skyld, da Vinduerne var saa urimelig smaa. Over Bjælkerne var lagt Lægter eller Rafter og derpaa Saj, som var gravet i Kæret.

Dette Loft hed "æ Laj" (Lad) eller "æ Hjaald". Her blev altid Hø lagret hen. I Stalden fandtes altid et Kattetrug, mangen Gang en Træsko, som Overdelen var løftet af. I ældre Tid malkedes i en "Strep", længere sydpaa kaldet en "Kell". Den lignede en mindre Spand, men en af Stavene var forlænget op over den øverste Kant og formet som et Haandtag. Naar Pigen kom ned fra Køerne med den nymalkede Mælk, kom Katten springende, strøg sig opad hende, satte Halen lige til Vejrs og saa forventningsfuld skraat op mod hende. Den blev ikke skuffet. Ved hver Malkning blev der hældt nymalket Mælk i Kattetruget. Den Pige, der altid huskede Katten, fik smukt Vejr paa sin Bryllupsdag.

En anden nødvendig Genstand i æ Kjørres var - og er - Malkestokken, en trebenet lille Træskammel til Malkeren at sidde paa, og saa var der "æ Kjørreslim", en Kost dannet af tynde Pilegrene. De stive Kviste egnede sig godt til at faa Snavset mellem Brostenene bort. "Du skal ikke slæbe æ Lim hen over Brostenene, men immervæk give en lille "Fløwt" (Flugt) med den", sagde Anders Rishøj til sin Dreng.

En Lærer havde talt med Børnene om Adventstiden før Jul. Naar man ventede fremmede, rensede man Huset (her Hjertet). Da udbrød en lille Dreng: "De ved a et nowed, dær a bæjer te, ind wo Kjørreslim". - Saa stod der naturligvis Skovl og Greb, og i Nærheden af Døren var anbragt et stort Trætrug, hvortil Dyrene blev slaaet ned til Vand i Vintertiden. Det kunde være et ret besværligt Arbejde at fylde dette Trug med Vand, naar det skulde bæres fra æ Kield i Gaarden. Fra æ Kjørres førte en Dør til ea Hjøgge (Høgulvet). Høet var det fornemste Foder og var stampet godt fast sammen. Man maatte derfor benytte en Høtyv (en lille Harpun med Skaft paa) til at rykke det løs med, i alt Fald til man fik et Hul dannet, saa det overliggende kunde tages. En anden Dør førte ind til "es Kwongel" (Korngulvet). Høet var, som før bemærket, Hovedfoderet. Havde man tilstrækkeligt heraf, fik Kreaturerne i Vintertiden Hø to Gange om Dagen og umiddelbart derefter Vand, idet de to, der stod sammen, blev slaaet løs og gik hen til Vandtruget. Foderet bestod kun af Hø og Halm med et Tilskud af Toplyng, om der var Foderknaphed. Det hændte derfor ofte, at Dyrene i Foraarstiden var saa underernærede, at de knap kunde rejse sig selv.

Hestene, om saadanne holdtes, var man bedre ved. Efter Dyrenes Natur stod Køernes Trug paa Jorden, Hestens Krybbe var hævet i Højde med dens Bringe, og desuden fandtes over Krybben et ved skraatstillede Spoler dannet Aflukke til Hø, der kaldtes "æ Hæk". Foran Hestene var af skilt et mindre Rum - æ Hakkelseskammer - hvor der henstod en Hakkelseskiste, hvormed Halmen blev skaaren ved Haandkraft. Hestene fik Kornneg skaaren i Hakkelse eller Halmhakkelse med opblødt Rug.

Der var meget Besvær med at faa Hø og Korn sat i Hus, da der kun de færreste Steder fandtes en Port paa Laden. Ofte kastedes det indavlede ind i Loen og maatte derfra møjsommelig føres ind over flere Fag. En Luge, der førte ind til Loftet eller i Højde dermed fandtes gerne i Gavlene. Skærvæggene i Laden var sat af ubrændte Lersten og kaldtes Balken. Fra Korngulvet ind mod Loen var Balken gennembrudt, saa Negene let kunde bringes ind til Tærskning. Aabningen i Muren lignede en Trekant med afskaaren Spids og Grundlinjen opad. Hos velhavende Bønder fandtes i Laden en saakaldet Rugbing, en langagtig Trækasse af Egetræ, der kunde rumme 9 Tdr. Rug. Her gemtes i Forlag "et Aars Føde", om Misvækst skulde indtræffe. Før Kornet kom i Bingen, laa det i flere Maaneder paa Loftet og blev tørt.

Skulde Hus bygges maatte man forberede det længe før og endda stole paa Naboers Hjælp. Gæld var Folk ban'ge for, og de kunde for Resten af gode Grunde heller ikke stifte den. Kampesten og Ler fandtes ikke i Sognet. En lille Lerforekomst ved Eg blev ikke udnyttet videre. Saa maatte det hentes i Hejnsvig eller S. Omme. Vejen var sandet Eensporvej, Studene

var smaa, og Vognen skrøbelig. Det var en besværlig Transport, og Tid tog det, men den havde man nok af i de Dage, og saa nød Sagen Fremme alligevel. Leret skulde anvendes til flere Ting, til Mursten og til at mure dem sammen med, til Stampmur, til Gulv og endelig til Potter. Først anlagdes en "Traads", en trind Fordybning i Jorden, der brolagdes. Leret anbragtes i æ Traads, og Vand og Sand blandedes i, mens 2-3 Kreaturer joges rundt i Massen og æltede den sammen.

Til Stenstrygning havde man under Arbejde en Æltning til et Par Tusind Sten. Driveren befandt sig paa et højt Sted i Midten af Æltekulen. Med venstre Haand holdt han Rebet, der gik til det nærmeste Dyrs Horn, og i højre Piskan. En Dreng kunde godt besørge dette Arbejde. Naar Leret havde faaet en passende Behandling, dækkedes det med Lyng for ikke at sætte Skorpe, da Stenene kunde spalte sig efter denne Skorpe, om den ikke blev helt udsaltet. Tidlig om Morgenen begyndte Stenstrygningen. Det færdigæltede Ler kørtes med Trillebør ad en bred Fjæl op paa et Bord af en saadan Højde, at Manden, der formede Stenen, kunde staa fuldt oprejst. Formen var af Træ og indrettet til 1-3 Sten. Et Haandtag - en tildannet Fortsættelse af den ene Side i Formen - fandtes i hver Ende. Stenstrygeren maatte paase, at der ikke sad smaa Lerrester i Formen, inden han formede ny Sten, og stænke den med Vand, som han havde staaende paa Bordet. Leret bragtes i Formen med Hænderne, der ligeledes benyttedes til at stryge Overfladen jævn med - en Tommelfinger fra hver Side blev strøget henover. Nu maatte Strygeren have et saadant "Smed" paa Arbejdet, at han, idet han løftede Formen - altsaa en Ramme, aaben baade foroven og forneden - ud over Bordkanten, da kunde dreje den, saa den kom paa Kant, og Lerstenen blev hængende. Saa løb han nogle Skridt til Siden og lagde Formen med Aabningen nedad, saa den slap Stenene, der altsaa kom til at ligge paa Fladen. Efterhaanden som Stenene fyldte op ved Bordet, flyttedes dette længere ud. En dygtig Stryger lavede 4 a 5000 Sten daglig, og den Mand, der førte Leret op paa Bordet, havde Arbejde nok med at forsyne ham. Naar Stenene var tørret noget, sattes de paa Kant og siden i "Borrer", en Opstilling, der tillod Luften yderligere at faa Indflydelse paa dem. Stenstrygningen foregik altid i Forsommeren. Saa det ud til Regn, dækkedes Stenene med Saj. Endnu en Opstilling kunde foretages inden Brændingen. Gennemtørre Lersten brugtes ofte, som de var, især til Skærvægge og til Skorsten. Stod en saadan Skorsten i længere Tid, uden at der blev fyret i den, kunde Regnvandet have gennemblødt den, saa den sank sammen. Undertiden indtraf Katastrofen under Opmuringen.

Som dygtige Stenstrygere nævnes Anton Urmager fra Ansager, Niels Andersen fra Hejnsvig og Kristian Starup, nu Sønderby. - Johan Arendt Dyssel, Præst i Nustrup 1758-64, skrev: "I det slesvigske fundet flere hundrede Teglovne, men ingen større. De drives med liden Bekostning og give ved hver Brænding 5-6000 Sten".

Teglovnen var en ikke særlig dyb Grav. Paa langs i den opførtes en Mur - æ Formuer, der forneden havde indtil en Alens Tykkelse, men aftog opad. Med 5 Kvarter eller halvanden Alens Afstand anlagdes Fyrhuller, "æ Render", af 4-5 Stens Bredde og ca. 2 Alens Højde ind i den. De tørrede Lersten sattes nu ind bagved Muren, saaledes at Varmen og Røgen kunde passere mellem de enkelte Sten og saaledes, at "æ Render" fortsattes helt tilbage, men spidsedes til opad, saa de til sidst helt dækkedes. Yderst sattes, efterhaanden som Ovnen fyldtes, en Sten paa Kant for at hindre det udenfor værende løse Sand i at trænge ind. Denne yderste Mur sank gerne sammen, naar de brændte Sten toges ud. Ovnen dækkedes nu med Jord, dog ikke ovenpaa, og Fyringen kunde begynde. Ind i æ Render fyredes med Tørv, og Ilden skulde holdes vedlige Nat og Dag, til Brændingen var fuldført, hvilket tog 8 a 10 Dage. Derefter dækkedes Ovnen ovenpaa med Jord, men Stenene toges først ud tidligst 14 Dage efter Fyringens Ophør. Egentlig holdt man det for bedst, at de stod i Ovnen, til Varmen gik helt af dem. - Fra æ Formur og skraat ud til Jordoverfladen var dannet et simpelt Halvtag af

Stænger med Saj paa, for at Teglbrænderen kunde staa nogenlunde beskyttet mod Vejret. Fyringen maatte udføres med Nøjagtighed, for at Stenene ikke skulde faa lidt eller maaske for megen Varme og brænde sammen. En Fagmand skulde derfor staa for det. Den sidste Aften før Brændingen sluttede, mødte Byens Folk, og der vankede Kaffe og Kaffe-puns, mens Historier fortaltes og Bynyt drøftedes. Der kunde i Reglen rummes 12-14,000 Sten i en Ovn. De yderste og nederste Sten i Ovnen fik mindst Brænding og kaldtes Blegsten, derefter kom Meldsten og endelig de helbrændte.

THAM'ES VESTERGAARD

i Stakroge havde i Grindsted Sogn erhvervet sig et godt Navn som Teglbrænder og blev derfor ofte hidkaldt til dette Arbejde. Hans egentlige Navn var Thomas Kristian Markussen. Navnet Vestergaard havde han arvet efter den vestligste Gaard i Skovsende, hvor han havde tjent i 14 Aar. Som Selvejer boede han paa et Udflyttersted tæt ved det nuværende Stakroge. Han handlede en Del med Smaastude. Priserne rettede sig ikke alene efter Dyrenes Størrelse og Huld, men ogsaa efter Udseendet. Navnlig kunde Hornenes Stilling have Indflydelse. Tham'es lagde sig da efter at rette paa Studenes Horn, saa Stillingen blev tilfredsstillende, og han skal undertiden have tjent sig 25 Kr. ved denne Operation paa et Dyr.

Engang i Julen traf Tham'es og en Mand, J., fra Nollund sammen ved en lille Høtte (Højtid) hos Jens Jørgen i Dyvelsrække, og da det Tidspunkt indtraf, at Mundlæderet var godt i Gang, ytrede Tham'es Ønske om at købe en Kvie. "Æn saan jen ka æn ju naak væ ve u fo", siger J., "a haa jen, dæ ves lig ku væ di Hus passend". Ja, men det værste var, at Tham'es ikke har Penge for øjeblikket, og det kan maaske tage længere Tid, før han faar nogle i Hænde. Det gør dog ikke noget, han kan godt faa Henstand. De bliver da enig om Prisen, og Handelen sluttes. Da kommer J. s Kone ind i Stuen, og da hun hører om Handelen, gør hun Manden Bebrejdelser, da det jo var Meningen, at den Kvie skulde sælges, saa de kunde faa Penge til Renterne. "Da er det sandelig ogsaa sandt, Kirsten", indrømmede J., "den skulde vi jo have til Renterne. Ja, saa maa a have Handelen gjort om. Hvad skal du have i Opslag, Tham'es"? "Er det saadan fat", svarer Tham'es, "saa skal a ikke have noget". "Ja, saa skal du have Tak, Tham'es", siger J., "og vil du aflægge et Besøg i mit Hjem, da skal du sandelig hverken gaa sulten eller tørstig derfra".

LERGULV OG STAMPMUR.

Skulde Leret anvendes til Gulv, maatte der ikke blandes for meget Sand i. Til Logulv foretoges undertiden Æltningen i selve Laden. Manden sad da paa en Bjælke med en Pisk og gennede Dyrene frem. Under Logulvet nedsatte s ofte en Jerngryde eller lignende, der kunde give Genklang, hvilket lettede Tærskningen (med Plejl) meget. Et Gulv skulde under Anlægget tørres langsomt og endog overstænkes med Vand. Det ansaas for nyttigt at lade tørt Gulv. Der faldt nogen Væde af, og desuden trampede de Overfladen godt sammen. A gtedes Leret anvendt til Stampmur, blandedes Toplyng deri. En saadan Mur kunde en Mand selv sætte. Efter at have afmærket Husets Omrids lagdes det første Lag Ler paa Jorden og stampedes sammen. Naar det blev tørt, paaførtes et nyt Lag Ler, og saaledes fortsattes, til Muren havde den ønskede Højde. Til sidst jævnedes den af med en Hegne spade. Det blev en udmærket fugtfri Mur. Uden paa kunde den nok under Indflydelse af Regn og Frost faa et pindsvineagtigt Udseende, men det var jo ogsaa Meningen, at Lyngstownerne skulde aflede Regnvandet. Indvendig rappedes der ud og kalkedes som paa en anden Stuemur.

TØMMER OG TAG.

Tømmeret til et Hus maatte man have en Haandværker til at tilhugge og sammenføje, men selve Arbejdet med at rejse Spænderne med mere udførtes ved Naboernes Hjælp under Haandværkerens Ledelse. Længere tilbage i Tiden var det Skik, at Bymændene hjalp hinanden med at pinde Sparrerne og slaa Lægterne paa. Naboernes Kvinder bandt Kranse, der blev ophængt paa det rejste Tømmerværk. Inden i en af Kransene ophængte s Flaske og Glas. Aftenen derpaa holdtes Gilde, hvori alle medvirkende deltog. Alle større Arbejder udførtes altid i Fællesskab. Skulde et Hus tækkes, maatte Forberedelse ske længe forud. Halmtag, der omhyggelig udtoges af Halmen og stødte s mod Gulvet med Rodenden, saa den blev ganske jævn, bandtes i pæne, smaa Dukker, der endelig sammenbandtes i større Kærve. Saadan Halm fik en ekstra Omgang af Plejlen, for at ikke Kornkærner skulde blive fastsyet og friste Musene til at skære Taget. Saa havde man maaske tidligere laant Naboerne Tag, som man nu fik tilbage. Taget vejedes i Lispund a 15 Pund og Skippund, 20 Lispund. Lyng, der anvendtes til Tækning, skulde helst være lang og ikke for stiv. Den, der faldt ved sin egen Vægt og laa henad Jorden, egnede sig bedst. Lyngplukkeren sad ofte paa Knæene, naar han løsnede den. Denne Lyng bandtes i Knipper med Halmbaand. 20 Knipper til en Trave. Kortere Lyng, der kørt løst hjem, huggedes af med en Lyngle, et Redskab, hvis Blad bestod af den øverste Del af en kasseret Le, og hvis Skaft lignede Leskaftet, dog fandtes kun eet Haandtag. Havde man nu Materialer paa Plads, maatte man til sine Naboer for at laane Vogne, der blev sat efter hinanden langs Hussiden eller forbundet med Hus stiger med Fjæl paa. Det var det første Lad. Til at sy Taget fast lejedes een i dette Fag uddannet Mand, æ Tækkemand, der gerne var en Husmand eller en Aftægtsmand, der endnu var ved Magt. Han ankom til Stedet med en "Tækskovl", der var en kortskaftet Træskovl. Bladets udadvendte Side var besat med borede, grunde Huller. Skovlen brugtes til at støde for langt udhængende Straa eller Lyng i passende Leje. Desuden medbragte han en Tækkenaal af Staal, i den ene Ende formet som et Spyd med Øje, i den anden forsynet med et Hul, hvori Halmsimen gjordes fast. Dernæst havde han en Tække stol med. Det var en lille Stol uden Rygstød og med to krumme og spidse Ben af Jern, der kunde stikkes gennem Taget, saa de gik ind over en Lægte og holdt Stolen fast. Tækkemanden brugte den til at staa paa. Paa Ladet gik Mesteren og hans Medhjælper, der "lagde i", saa længe de kunde naa. Æ Bryn lagdes af Halmtag, da det kunde "vise" længere ud end Lyng. Derpaa lagdes i Reglen hverandet Lag Lyng og Tag, saa hele Taget fik et lagkageagtigt Udseende. Var det meget smaat med Halm, benyttedes Lyng lige til Tops, ja, der er Eksempler paa, at æ Bryn er lagt af Lyng. Inderst mod Lægterne udbredtes et Lag Halm, hvilket kaldtes at strø. Man kunde ogsaa strø med Ris, Grangrene o.l., men disse Sager var sjældnen for Haanden. En Oppasser gik paa Jorden og efterkom Ordrene: "Plokljøg, Slaaljøg, Taag". Halmbaandene kastedes ned og brugtes derefter til at binde om den korte Lyng, der saa heves op i Knipper. Inde paa Loftet, efter som Tækningen skred frem, gik en mindreaarig Person og "syede ud". Tækkemanden stikker Naalen gennem Halm- eller Lynglaget og ind under Lægten. Udsyeren tager mod den og anbringer den, hvor den skal stikkes ud og hiver, derpaa Simen (Halmrebet) til sig. Naar dette er sket, trykker Tækkemanden Taget lidt sammen og siger: "Bind", hvorpaa Udstikkeren hiver den sidste Rest af Baandet til sig og lader derpaa Naalen gaa ud lidt paa skraa over Lægten, saa den naar ud tæt bag ved, hvor Tækkemanden har ladet den gaa ind. Tækkemanden haler nu Traaden til sig og trykker igen Taget en Smule sammen og raaber: "Sæt", hvorpaa Udstikkeren trækker den sidste Rest af Simen til sig og sætter Fingeren

mod Lægten, for at Baandet ikke skal smutte fra ham, hvorefter Tækkeren trækker den sidste lille Rest af Simen ud. Til at "sy ud" benyttedes ofte Børn, der jo i Begyndelsen tit tog fejl. Enkelte Tækkemsmd skældte da ud: "Haar a et faatold døj de saa tit". Medens andre tog det mere med Ro: "No æ et lig ve u væ gu'e, lig een lille Graand hywer op". Den sidste Tiltale

virkede i Regelen bedst. - Naar Folkene ikke længere kunde naa at lægge i og sy fra Ladet, bandtes en Stang (et Læssetræ) eller to paa Taget til Mændene at staa paa. Stærke Reb fastgjordes oppe ved Mønningen paa en Spær i modsat Side og heves ud, hvor Stangen skulde anbringes. Rebet fastgjordes ved begge Ender af Stangen. Stængerne kunde hæves, men for hurtigere at færdes op og ned bandtes som oftest ny Stænger op.

Tækkemanden maatte under Arbejdet hele Tiden have sin Opmærksomhed henvendt paa Helheden, at hele Hus siden blev godt anlagt for Vandskud, helst skulde den bue lidt udad. Inderst mod Lægten lagdes i ældre Tid Saj med Græs siden indad, de blev skaaret i Kæret.

MØNNINGEN.

Naar Taget var sunket sammen, maatte der tænkes paa at tætte Mønningen. Dertil skulde bruges "Mansaj", altsaa Overfladetørv, skaaren paa et Sted, hvor der var tæt Græsbevoksning, saa den var godt sammenhængende. Hjemkørselen skete paa en Arbejdsvogn, hvor de løse Sidesjssl var taget af, for at Paa- og Aflæsningen kunde foregaa hurtigt. Tørvene blev lagt ovenpaa hinanden i Dyngge ved Huset, og et Par Stiger blev rejst op ad Taget i hinandens Forlængelse. Paa Mønningen med Benene ned ad Stigen satte Manden eller Karlen sig med et Reb, der laa ned ad Stigen, og hvis nederste Ende var fastgjort til et Bræt, hvis Bredde ikke var større, end at det kunde passere mellem Stigens Sidestykker. Et Spiger var slaaget i den øverste Ende af Brættet, saa det stak frem paa Oversiden. En Dreng stod ved Stigens Fod og lagde en Saj med Jordsiden opad paa Brættet, saa Spigeret stak igennem Tørven. Manden paa Huset trak nu Brættet til sig og hivede det over, saa det faldt ned paa Mønningen med Græssiden opad. Var der tilstrækkeligt Mandskab, lagdes Mønningen med det samme. Først fyldtes op med Smaalyng, og derpaa lagdes to Saj ragende ned over Taget til hver sin Side, og midt over lagdes sluttelig en Saj. Af Hensyn til Vandskudet begyndte man altid Mønningen fra Nord paa et Hus, der stod i Nord-Syd, men fra Østenden paa et Hus med Længderetning i Øst-Vest. Regn og Storm kom jo i Reglen fra Syd eller Vest. Tørvene bankedes fast og jævnt til hinanden, og paa Hushjørnerne blev banket Pinde i, for at de kunde ligge, selv om Storm brød paa. Paa mange Gaarde sattes paa et Hjørne af Mønningen længere Stokke i Kreds for at lokke Storken til at bygge Rede. Det betyder Lykke at have Storkerede paa Taget og en Svalerede i Vognskuret.

For at spare paa Materialet blev et gammelt Tag, der trængte til Fornyelse, slet ikke taget af, men et nyt tyndere Lag syedes udenpaa. Dette kaldtes at skjælteakke.

BRØND.

Tæt ved Bryggersdøren eller maaske henad mod "æ Kjørresdar" fandtes "æ Kield". Den sattes i gammel Tid af Kampesten med mellemliggende Moslag. Mosset bjergedes fra Flodsteder i Heden og var langt sammenhængende; det kunde dog ogsaa tages fra Tørvegrave, skønt det var af en anden Art. Da man siden satte æ Kield af brændte Sten, benyttede ogsaa Mos for at hindre Sandet fra at trænge ned fra Siderne. Man har paa denne Egn benyttet Brøndvippe, men saa langt ældre Folk kan huske tilbage, var der Trækarm om Brønden med en Vinde. Da Vandafledningen var meget lidt udviklet, stod Grundvandet højt, og Brøndene var kun 2-3 Alen dybe og anlagdes af enhver uden Medvirkning af særlig Brøndgraver. Adskillige Steder hos Smaafolk havde man hverken Karm eller Vinde ved Brønden. Vandet stod saa højt, at det kunde naas med en Spand, som vedkommende, der laa paa Knæ, holdt i Haanden. Et lille

Bræt dækkede Hullet.

HAVEN

i det gamle Grindsted hed "æ Kalger", det er Kaalgaard, og den fortjente heller ikke Navn af Have. Et Par forkrøblede Piletræer eller Hyld, nogle Bede med Grønkaal, Skarlotter og Persille, nogle Gulerødder og ved Kanten af en Gang lidt Timian og Purløg, det var Nyttehaven. Saa var der Malurt, der benyttedes som Røgelse for at fordrive en mulig ilde Lugt i Stuen eller som Tilsætning til Brændevin. Der blev en "Møløwtdram" ud deraf. Denne Bitter kunde fordrive Mavepine. Enkelte smaa Buske af Tormentilla og Ambra (Artemisia Abrotanum) stod der. Af urteagtige Planter fandtes Morgenfruer, Balsam (Tanacetum Balsamita) og Tusindfryd (Bellis). I Præstegaardshaven ved Byen Eg og ganske enkelte andre Steder voksede nogle større Træer. De fleste Folk havde ingen Tro til, at det kunde nytte at plante. I Vinduerne i Aftægtsstuen stod "Muskat" med duftende Blade og Rosen gran (Geranium), hvis Blade ligeledes duftede.

MØDDINGEN.

I mange Gaarde var der ikke Spor af Stenbro – undtagelsesvis en smal Bro ved Stuehusets Gaardside, og der kunde ved Efteraars- eller Vintertid være en slem Smadder i Gaarden. Hertil bidrog ogsaa, at Møddingen laa midt paa Gaardspladsen. Den var dog ikke saa slem hverken at se paa eller at gaa paa, da Gødningen blev stærkt blandet med Tørvejord, men Tagdryppet fra de fire Huse bragte ikke saa lidt Væde, der efterhaanden samledes om Møddingen, hvor der som oftest stod en Dam, "æ Møddingflue".

De gamle Bønder holdt for, at en gammel Mødding virkede skrappere end den nylig producerede Gødning. Derfor havde man to Møddinger i Gaarden lige op ad hinanden. Vintergødningen udkørtes først næste Efteraar. Hos Per Kristian i Sønderby laa en Mødding ved hver Side i Gaarden med Kørsel imellem. Naar en Mødding var kørt ud, blev "æ Træk", der laa i Gaarden, kastet ind paa Møddingpladsen og ny Saj – maaske dem, der havde været benyttet til at sætte op ad Husvæggen - lagt paa Gaardspladsen. De gamle Bønder, der snert fulgte Fædrenes Skik, kørte al Gødningen ud paa een Gang, begyndte derpaa at sprede den, og først naar Spredningen var til Ende, blev Ploven sat i Gang, og Gødningen nedpløjet.

Møddingen var meget pænt opsat med kant og lignede mest en firkantet Saj stak. Den var ikke til at stikke i med en Trægreb, hvorfor den inden Paalæsningen blev hugget i Stykker med en svær Jernhakke, der somme Steder benævnedes Møddingøkse. En ung Landmands Dygtighed blev bedømt efter hans Interesse for og Indsigt i at passe Møddingen, og man kunde ikke ret vel tænke sig, at Møddingen kunde have anden Plads end i Gaarden. De vidste nok, hvad "dæ saat æ Brø o æ Burd". Peder Silkeborg, der dog halvvejs hørte den ny Tid til, sagde: "Nær æ Mødding gor aa æ Goer, saa gor æ Row aa æ Lowt".

SÆDSKIFTET

var lidt forskellig, eftersom man dyrkede gammel Agerjord eller Hede, høj eller lavt liggende Jord. Gammelt Sædskite: 1. Aar: Boghvede uden Gødning (Fælleden var lagt i August

foregaaende Aar). 2. Aar: Rug med Gødning. 3. Aar: Rug uden Gødning. 4. Aar: Rug, 3 Kærv, uden Gødning. Derefter laa Marken hen i 8 a 10 Aar, eller indtil den sprang i Lyng. Første Aar i Udlæget voksede Marken til med Rødkno (æ Borer) og Blaamunke. (Husmødrene kunde mærke, at æ Kyer mjælkest, naar de kom til at græsse paa æ Borer). Senere voksede Hvene, og til sidst var Marken oversat med Mos.

Senere Sædsifte (Morsbøl): Gødning udkørt i Februar paa de grønne A gre, nedpløjet i April, ompløjet (dybere) og tilsaaet med Boghvede i Juni. Et Aar solgte Jens Andersen, Morsbøl, 20 Tdr. Boghvede til 10 Kr. Td., hvoraf der gik Ry i Sognet. 2. Aar: Rug uden Gødning, Byg paa lavere Steder. 3. Aar: Stuboghvede uden Gødning. 4. Aar: Rug. Lidt Gødning fra æ Fold. Havre i det lave. 5.: Udlæg uden Saaning af Frø. 6-7. Aar.

Hedejord: 1.: Efter Svidning. Havre eller Byg. Morjord. 2.: Rug med Gødning. 3. : Havre efter fornyet Svidning. Kær eller Mose. 4. : Havre. 5. Udlæg 4 a 5 Aar.

TØRV.

I Bilæggerovnen og paa det aabne Ildsted egnede det sig bedst at fyre med de store Overfladetørv, der skrælledes af paa Heden med en Tørvespade. Denne havde firkantet Blad, hvis ene Hjørne vendte nedad. Bladets øverste Del var forlænget opad og bredt. Kanterne bøjedes som Spade skaftet, hvis nederste Del var bredt, saa Tørven kunde hvile her paa under Afgravningen. Skaftet endte øverst med en "Kammer" eller Krykke. Først "speddedes" der - man afstak Omkredsen af Tørvene - i aflang Firkant, og dernæst løsnedes Tørven og vendtes om med Kødsiden opad. Følgelig vendte Lyngen nedad, og Luften kunde passere under Tørven, hvilket meget bidrog til, at den hurtigere tørredes. De afgravede Tørv laa i lige Række paa "æ Tørespedder". Naar de var skrældtar, rejstes de paa den lange Kant to og to mod hinanden med Lyngsiden indad. Var de omtrent tørre, stuedes de i trinde Stakke eller efter en anden Form, der var den almindeligste. Bundfladen dannede et Kors, og mens Tørvene lagdes op paa hinanden, tilspidsedes der opad, og Ydertørvene hængte lidt nedad for Vandskud. Disse Tørv var Hovedbrændslet, og det gjaldt derfor om at faa dem godt bjærget. Saa det en Sommerdag ud til en Tordenbyge, kunde Folk faa travlt med at løbe i Heden for at samle Tørvene. - Klyne brugtes der ikke mange af. De skares i Moserne, men der gravedes ikke økonomisk fra en Side, men derimod i Pøtgrave. Frosten smuldrede Siderne i Graven, og derfor gravedes en ny hvert Aar. Mosen blev derfor fyldt med en Mængde Huller, undertiden med ret tynde Mure imellem. Til Gravningen benyttedes en Klyne spade med almindeligt Haandtag. Bladet var firkantet og med skarp Eg, Skaftet til Dels af Jern. For at Arbejderen kunde undgaa at staa i bøjet Stilling, gik Skaftet i en ret Vinkel med sig selv, saa Bladet under Arbejdet sad lavere end Haandtaget. Først spreddedes der en "Bænk" af i Bredde af Tørvenes Længde. I bænken blev nu stukket af i Tørvens Bredde. Man husker, at Tørvejorden er som Smør at skære i. - Graveren gjorde nu et vandret Stik ind i Massen og afskar en Tørv af passende Tykkelse - og lagde den op paa Brinken. Undertiden tog han to Tørv ad Gangen. Ovenfor Graven stod en Pige eller Dreng med en Klynefork, hvormed de lempede Tørvene op paa "æ Klynbaar" - en Trillebør uden For eller Sidefjæl i Fadingen, hvorpaa de blev kørt ud paa en jævn Flade i Mosen til Tørring. Arbejdet gik raskere, naar Udskyderen tog Tørven med Hænderne. De blev sat paa Jorden paa den lange Kant med et lille Mellemrum. I den næste Række sattes Tørvene foran Mellemrummene, saa fik Luften mere Adgang. I Regelen begyndtes Arbejdet i Klynemosen først i Maj. Nattefrost gjorde Tørvene røde, idet de bløde Dele skallede af. Naar de var til Pas tørre, skulde de røgles, det vil sige stilles op paa hinanden med Mellemrum i lange Rækker, og til sidst "stuges". Det nederste Lag stilledes i Kreds, over

Mellemrummene det næste og saa fremdeles, idet æ Klynstug dog spidsedes opad, saa den til sidst havde Kegleform. Indeni blev lagt Klyne uden Orden. Vinden havde nu fri Fart gennem æ Stug, og Tørvne tørredes yderligere. De blev hjemkørt om muligt inden Højbjærgningen.

Der er en Tid til hvert Arbejde i Landbruget, sagde de gamle. - En dreven Klynekaster kunde drive det til 10,000 om Dagen, og der maatte to Udsættere til at betjene ham. Jes Andersen i Fugdal var en saa vældig Klynekaster, at han erhvervede sig Tilnavnet Klynekongen. Der var den Ejendommelighed ved Sproget, at Tørv (Overfladetørv) gravedes, men Klyne kastedes. Det kunde hænde, at en Dreng, der bar den skarpe Kevnespade paa Skulderen, tabte den, saa den faldt ned og overskar hans Hælsene, endelig er det ogsaa sket, at Udskyderen ikke har haft Øjnene med sig og har bøjet sig ned, lige hvor Klynerne blev kastet op paa Brinken, og faaet Spaden i Næsen eller Læben. - En hvæsende Hugorm i Nærheden af Graven blev holdt tilbage, og de tilstedeværende Mænd tømte Sovsen af deres Tobakspiber i Gabet paa den, hvorefter den døde af Giften. I Mosen eller i Nærheden af den havde Hjejler, Viber og andre Vadefugle deres Reder. Herover satte Drengene Snører, hvori de rugende Fugle fik Benene indviklet og blev fanget. Haren havde sine Stier i Heden, herover blev fastgjort en Løkke af tynd Staal- eller Messingtraad. Naar den kom hoppende, fik den Hovedet ind i Løkken, der løb ud, og Haren blev kvalt eller i al Fald fanget.

- Til at sætte opad de tynde Vægge, til Dige om æ Kalger og til at lægge i Gaarden som "Træk" gravedes i Heden en Mængde Overfladetørv af den Slags, der kaldtes Saj. Ved Gravning af dem anvendtes ikke saa stor Nøjagtighed. Der speddedes ikke for dem, og de hjemkørtes undertiden grønne, det vil sige, ligesom de var gravet. De laa dog ofte til Tørring paa Heden, hvorefter de samledes i trinde Stakke, der spidsedes af opad. Disse Stakke stod tit fra det ene Aar til det andet i Heden. Morren skørnede da, og Sajan var saa mere anvendelig i Grebningen eller i Svinestien. Kneb det en langvarig Vinter med Brændsel for en Smaamand, kunde Gaardmændenes Sajstuger i Heden godt benyttes.

EN TØRREKLAAD

var en større Tørvestak, der havde Form som et Hus. Det var ikke hver Mands Sag at opsætte en saadan Klaad. Til "Stejl" (Underlag) brugtes 3-4 Lag tørre Saj, og naturligvis maatte æ Tørrerklad anlægges paa et Sted, hvor Overfladevandet ikke kunde genere. Paa æ Stejl lagdes nu Tørvne. Lidt oppe begyndte man at sætte Tørvne paa Kant, hvert Lag hældede til sin Side, og det blev paaset, at de yderste Tørv hævedes Helt i Indersiden for at skyde Regnvandet. Enderne stabledes dog lige op. I en vis Højde lagdes yderst meget lange Tørv, der ved Siderne hængte lidt ud over det allerede opstablede. - De kaldtes Skægtørv. Nu begyndte man at spidse Stakken af, saa den foroven fik Form som det øverste af et Hus. Mønningen og Taget dannedes af Saj. Da Regnen i Reglen falder med sydlig Vind, stod æ Tørrerklad saa vidt mulig i Syd-Nord, og Tørvnen toges altid ned fra Nordenden af Stakken. En velstaaende Bonde havde to Tørvestakke ved Gaarden. Et regnfuldt Aar kom han lettere over, da han havde Reserven at ty til. To Tørrerklad ved Gaarden viste en Mands Forkommenhed, sagde Laust Jensen, Utoft. Han havde naturligvis selv to. Æ Tørrerklad skulde ikke bidrage til at oplive Landskabet. Mørke som Bondens Huse var de og lignede smaa Udgaver deraf. Hen paa Foraaret, naar det meste af æ Klaad var brændt, stod Resten paa skrøbelig Fod og faldt sluttelig. En lille Tjenestepige i Dal blev dræbt ved at en saadan Stak faldt ned over hende. - Degnens Tørrerklad i Grindsted stod lige ved Siden af Kirkevejen. Engang kom Kr. Jakobsen, Jerrig, kørende efter Pastor Bøllemose, der skulde ud til en syg. Præsten var ikke helt færdig, hvorfor Kr. J. satte Hestene ind og gik ud i Byen. Ventetiden

blev imidlertid Præsten for lang, hvorfor han tog Befordringen og kørte. Hestene tog da Magten fra ham og væltede Vognen op i omtalte Tørvestak, hvor Præsten heldigvis ikke slog sig. Megen Moro fremkaldtes i et Bryllupstog, da Vognene kørte saa rask forbi, at Tørvestakken væltede.

KUL.

Fra visse Moser udvandt man Kul af Tørvene. De anvendtes ikke som Brændsel eller var Genstand for Salg ud over Stedet, men fremstilledes alene af Hensyn til Smedene. Enhver Bonde, der skulde have Smedearbejde udført, maatte selv til Smedien medbringe Kul, Jern, Mellemmad og Brændevin. Manden hjalp Smeden med Arbejdet, trak Bælgen, slog med Forhammeren o.s.v. og maatte sluttelig betale Smeden Dagløn. Tidligere havde der ved mange Gaarde været indrettet Smedie, hvor Manden selv udførte Smedearbejdet med at reparere Redskaber. Et Huggehus var der saa at sige i hver Gaard, hvor der stod en Tællebænk med Baandkniv og andre nødvendige Redskaber: Sav, Høvl, Svingbor m. m.

En af de sidste Smede, hvor man maatte have Kul med, var den gamle Niels Chr. Jensen i Jerrig. Han kunde lave en god Tørvespade. Et Stykke Staal af Haandsbredde blev banket ud til Blad. En saadan Spade kostede i Specie 4 Kr.

Som Moser, hvor Tørven egnede sig til at brænde Kul af, nævnes Fællesmosen Vest for og Raadmose Nord for Eg, Lundmose i Jerrig og Nollund Fællesmose. Af smaa Tørv fik man flest Kul. Et Par Læs Tørv blev lagt i en kegleformig Stabel med noget tørt Lyng indeni. Forneden fandtes et lille Fyrhul, der gik ind til Midten. Milen var ikke dækket og tændtes helst en Sommeraften med stille Vejr. Den brændte et Par Timer, hvorpaa Ilden slukkedes med Vand. Af en saadan Mile udvandtes efter Sigende en halv Snes Tønder Kul, der i Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede betaltes med en Krone Tønden. Ved Bagning kunde der ogsaa laves Kul, naar der fyredes med Tørv i Ovnen. Naar Tørvene var omtrent nedbrændt, ragedes Gløderne ud og faldt ned i den Fordybning, der gerne var anbragt foran Ovnsmundingen og dækkedes godt til. Man kunde her faa et Par Skæpper Kul, der, da de var blandet med Aske, maatte harpes, inden de kunde benyttes i Smedien. De skulde være haarde og klingre. Hans Jakobsen, Lamborg, fortæller, at der intet dækkedes paa Milen, før omtrent alle Tørvene var i Glød. Store Flammer kunde staa op af Milen, der dækkedes med Jord, og H.J. blev, da han var Hyrdedreng i Ørbæk, sat til at grave Jord paa de Steder, hvor Milen røg. - Paa Søren Jensens Hede i Nollund findes nogle sammenfaldne og med Græs fyldte Huller af et Par Alens Gennemsnit og ca. 1 Alens Dybde. S.J. oplyser, at her har været Kulmiler før Udskiftningen af Jorden. Fra en Mose Nord for kørtes de til Kulbrænding egnede Tørv op paa Heden, hvor der gravedes Huller med Trækindgang til. Her anbragtes Tørvene og blev gennem Trækgangen stukket i Brand. Naar Ilden havde fanget godt an, tillukkedes Gangen, og nu aad Ilden sig langsomt gennem Tørvebunken. Det kunde tage et halvt Døgn, før Ilden var naaet igennem og nu passedes der godt paa, at Milen ikke kom i Flammer, men dækkedes tæt til. - Det var altsaa en noget anden Fremgangsmaade end førstnævnte.

Een af de Begivenheder, der livede op i min ensformige Tilværelse som Hyrdedreng, var, at min Husbond tog mig med til Mosen en Sommeraften for at se paa Kulbrændingen. Der blev tændt flere Miler an den Aften, og der var følgelig mange Folk i den lille Mose. De sad paa Knolde, røg Tobak og snakkede. Vi Smaabørn løb fra den ene Mile til den anden. Skønt det var lys Sommernat, syntes den dog mørk for os, da vi stadig saa ind i den glødende Tørv og fik Synet blændet. Det mest straalende, og det, som maaske har bevaret Mindet, var dog, naar

Ilden fra en Mile fik Luft og sendte en høj Flamme op i Luften. Da saa man tydelig Mosens Omgivelser og de samtalende Smaa grupper af Mennesker. Desværre fik Mændene travlt med at betage os Herligheden. De fik fat i en Skovl og kastede Jord paa, saa Flammerne slukkedes, dog det varede ikke længe, før en ny Straale lyste op, lagde Glans over Hede og Mose og satte Barnefantasien i Bevægelse.

Ved Gennemgravning af de ovenomtalte græsbevoksede Pletter paa Søren Jensens Hede i Nollund fandtes en Del smaa Kulstykker, ligesom Hullerne viste sig at have været nærmere en Meter end en Alen dybe; og Gennemsnittet ca. 3 Alen. I dette Hul stabledes Tørvene op, saa der blev som en Skorsten midt i, hvor Milen blev tændt. Hele Dyngen dækkedes med Jord, og naar Tørvene ved Midten var godt i Glød, dækkedes ogsaa "Skorstenen". Nu kunde Milen passe sig selv, forudsat at den var godt dækket.

Man undrer sig over, at Milen blev anlagt et Stykke fra Mosen, men Grunden hertil maa være, at Grundvandet stod højt i de Dage, saa man maatte op i den højere liggende Hede for at undgaa, at Vandet satte ind i Milen. Denne Fremgangsmaade at brænde Kul paa, var forbunden med ikke ringe Arbejde, og dette maa vel have været Grunden til, at man forlod den og lagde Milen ovenpaa Jorden i eller i Nærheden af Mosen. Som en Mand, der særlig havde "Ammer" paa Kulbrænding, nævnes den gamle Smed Niels Kr. Jensen fra Jerrig.

DAGLIGT LIV.

Det var efter Nutidsbegreber et haardt Liv, de førte, de gamle Hedeboere. I Arbejde fra tidlig Morgen til sen Aften, og dog kunde det mange Steder knibe at holde Sulten ude. Op Klokken 4 om Morgenen og straks i Arbejde. Drengen til at rense i Kostalden eller flytte Unghøveder, der stod ude. Pigen til Malkning og Karlen til Morgensyssel i Hestestalden eller andet. Konen fik imens Davren i Stand. "Æ Klaak fem støj æ Dower o æ Buer". Det var Mælk og Brød eller Grød (Levning fra Aftensmaden), undertiden Øllebrød uden Sukker. I flere Gaarde fik de som Forret stuvede Kartoffler. Formiddagsmellemmad: 2 Rundtenommer med Smør og Ost (Beddewost = Knøpost) undertiden en Pandekage som Paalæg, "de waa vild'er ind æ Beddewost". Kl. 12: Und'en: Kartoffler, som Folkene selv pillede og lagde paa Bordet foran sig. Hertil Melsovs og mulig et lille Stykke Flæsk, der lagdes paa en lille Trætallerken uden opadgaende Kant og rykkedes i Stykker med en Gaffel. Kniv anvendtes ikke. Pigen eller Konen havde hældt Kartoffel vandet fra og kom ind med Gryden, hvorpaa hun lod Kartofflerne løbe hen over Bordet. De omkring Bordet siddende satte da Armene ud til Siden for at forhindre Poteterne i at falde paa Gulvet. Det forhøjede Sovens Smag, naar Fedtet fra det stegte Flæsk blev hældt op i. Til Afveksling spiste s Fisk, en enkelt Gang i Foraarstiden kørte et Par Mand til "æ Gaf", og hentede et Læs Torsk, men Flertallet havde ikke Raad til fersk Fisk. De holdt sig til de tørrede "Rokler" og Skader, der ofte i kogt Tilstand blandedes i Kartoffelmos. En anden Ret var Boghvedegrød og Æggepandekage med smaa Stykker Flæsk i. En Kone i Horsbøl skar Ægge kagen til og anviste hver sit: "Det Stykke er til Karlen, det til Pigen o.s.v. Waa Faaes Part, den æ mødt i æ Pand". Melgrød brugtes ogsaa meget. Den tilvirkedes af groft Rugmel. Alle ved Bordet rakte til samme Fad eller Pande. Hviletiden om Middagen var paa 2 Timer, der ogsaa udnyttedes til Middags søvn. Kl. 2 fik man sød Mælk at drikke med tørt Brød til. Længere ned i Tiden fik de ældre Kaffe med Kandis, det sidste kaldtes brunt Sukker, og da det kostede Penge, maatte der spares derpaa. Derfor brugte sparsommelige Folk, naar Kaffen var drukket, at tage Sukkeret af Munden og igen lægge det i Sukkerkoppen. Disse Stykker kunde man altid kende. De lignede Rullesten. Der fandtes ingen Kanter. Børnene fik Mælk eller sidste Opkog af Kaffen.

Efter middagsmellemad 2 Stykker som om Formiddagen, enkelte Gange et kogt Æg. Aftensmad: Sur Grød, Byggryn kogt i Kernemælk, eller ogsaa Melgrød, naar man ingen Gryn havde. 9-10 i Seng. Der købtes fra Gaarde i Vejleegnen Udsætterkøer. Prisen var 2 gamle Daler (a 3,60 Kr.). En saadan Ko slagtedes om Efteraaret. Kødet saltedes og kogtes siden i Ærter eller Kaal. Paa en almindelig Gaard holdtes kun 4 a 5 Køer, men kun 1 Gris. Derimod holdtes der mange Faar. Paa en Gaard, hvor der holdtes 100 Faar, slagtedes om Efteraaret indtil 20. Resten solgtes eller sattes til Vinter. De fleste Husholdninger maatte nøjes med langt mindre. Man holdt for, at Flæsket var drøjere, jo ældre det blev, derfor havde de, der havde Raad dertil, Flæsket af et Svin i Forlag. Paa en Gaard i Lille Brande var det gamle Flæsk hængt til Tørring foran Skorstenen i Bryggerset, da østrigerne i 1864 kom til Gaarden. De tilvendte sig da dette Flæsk, hvad Tjenestefolkene var veltilfreds med, da de nu fik det nye Flæsk ned fra Loftet.

Fra et mindre, velstillet Hjem fortæller en gammel Mand om Kosten: Om Morgenen: Varm Mælk og Brød. Formiddag: En Rundtenom med tyndt Lag Smør, sjælden lidt Ost. Middag: Melgrød, undertiden Boghvedegrød, Kartoffler med lidt Meldyppelse, somme Tider lidt Sul, maaske et lille Stykke Pølse til. Man sparede, saa den sidste Bid blev særlig fed, enkelte Gange Æggekeage med Flæsk. Middagshvil 12-2. Derefter hvis man havde fremmede Arbejdere, Kaffe med Kandis. Eftermiddagsmellemad: Et Stykke Smørrebrød som om Formiddagen. Natter: Melgrød, kogt i Vand, Mælk eller Øl til Surgrød, der ogsaa kaldtes "Stuebjenegrød" (storbenet), var hele Byggryn kogt i Kernemælk. Den fik vi sjælden; men det var en sund Spise. Saaledes fortæller en Mand fra en lille Gaard omkring ved 1850.

En anden Mand fortæller: I mit Hjem fik vi hver Dag Kartoffler til Middag med et lille Stykke Flæsk til hver Portion, men Flæsket udleverede Moder ikke, før vi havde spist en Del Kartoffler, naturligvis dyppede i den fælles "Duels". Naar vi Drengene da havde faaet nogle Kartoffler ned, kunde vi spørge: "Maa vi nu ikke faa æ Flæsk, nu har vi da ædt mange Kartoffler". En Gryde med Boghvedegryn stod under Bilæggerovnen i vor Stue. Engang havde Fader lagt noget Arsenik, der skulde bruges til Kreaturvask, ud over den øverste Kakkellovnsplade. Han blev da bange for, at der skulde være spildt af Rottekrudtet ned i Grynene. Jeg husker, hvilken alvorlig Sag det var for vore Forældre, om Grynene skulde være bleven ødelagt. Der var dog intet i Vejen, og Grynene blev spist, uden at jeg hørte noget om, hvordan de havde faaet opdaget, at der ingen Fare var ved dem.

FATTIGE TIDER.

Naar en ung Mand gerne vilde tjene en Skilling og have Opholdet om Vinteren, tog han Plads i Sønderjylland eller paa Fyn som Tøndetærsker. Betalingen var Kosten og en Mark (33 øre) for Tønden. Blandt saadanne Tøndetærskere nævnes Kristen Hvid fra Urup og Eskild Larsen fra Hinum, i hvis Testamonium fra 1801 det hedder, at han i sin Ungdom tjente et Par Aar som Tærsker paa Taasingland. For mange Smaafolk kneb det ligefrem at faa det nødvendige til Livsopholdet. Om en Kone i Morsbøl Ann Badels fortælles, at hun en Vinterdag kom ind hos en Gaardmand i denne By med Bøn om, at hendes Mand kunde faa Tærskearbejde, saa fik han da sin gode Føde, sagde hun. Nej, Manden havde Folk nok, men Ann blev ved, og saa kom han da dertil og tærskede bare for Føden en Uges Tid, og han var endda meget glad for Arbejdet. - En Kone i Grene Sogn, Mæt Ankelbo, maatte sælge sin Dragkiste, da de intet havde til Føden. Køberen fandt siden i en Skuffe et Stykke Papir, hvorpaa Mette havde skrevet:

Jeg ønsker dig til Lykke her med denne Kiste,
Gid for Næring du den aldrig skulde miste.
Om Guld er nok saa rød.
Det maa dog gives ud for Næring og for Brød.

HULEBEBOERE.

Flere Familier havde det saa fattigt, at der ikke var Raad til at bo i et rigtigt Hus. De gravede sig ind i en Skrænt eller en Gravhøj og fik lidt Tag sat op over Indgravningen. Fr. Øhlenschläger fortæller: "Lille Mads Kristian købte Svin op og drev dem op ad det slesvigske til Tønder. En Drift kunde være paa et halvt Hundred Stykker. Ja, du kender vel ikke til, at æ Svin kan "skjen". Men naar det sker, saa er der Alvor i det, saa er der ingen "Howro" ved at være Svinedriver. Horr, siger det ene tumbe Svin efter det andet, og saa farer de ud til al Verdens Hjørner og Kanter, og liggelik, saa er der ikke et Svin at se. Saadan gik det for Mads Kristian, og vi maatte ud at lede efter de guten Svin. Mig og Volle Iversen fra Nollund ledte i S. Omme Sogn, men vi fandt hverken "Gaalt helle Gris", og saa paa Hjemvejen vil vi se ind til J.L. "o æ Brownbjerre". Han havde gravet sig ind i en Banke. Det var som at komme ind i en Kartoffelkule. Vinduene sad i Højde med Jorden. "Æn ku ingen Ste sie". Han havde her - dog adskilt fra Stuen - et Hundrede Faar og et Par Køer. Hans Kone hed Dorret Mari, og de kom jo da "owen o æ Jord igjen".

Den mest udprægede Huleboer i Mands Minde er dog P.Th. Han var født i Urup 1813 og blev i 1848 gift med den jævnaldrende Hanne Mogensen fra Veerst. De ejede intet og maatte derfor grave sig ind i Brinken ved Aadalen Nord for Gaarden "æ Buel" i Sønderby. Fr. Øhlenschläger, hvis Forældre boede paa nævnte Gaard, kravlede en Aften op paa Taget af Jordhuset og stoppede et lille Lyngknippe i Skorstenen for at ryge dem ud, men hans Træskhed blev snart opdaget. Siden fik de en større Lejlighed i den nordligste af de to Taklehøje paa Modvig Mark. Endnu ser man Indgravningen. Indgangen har været fra Syd i den vestlige Del af Højen. Derfra kan der se ud til at have været endnu et Rum i Øst. P. Th. var stor i Slaget og kaldte Stedet for Pedersborg.

Apoteker Ottesen besøgte ham der baade ved Nat og Dag, og en af Apotekerens Karle fortæller, at der var helt hyggelig derinde. Navnlig om Sommeren var der dejlig svalt. De sad paa en Bænk, der var sat op af Hedetørv, det Materiale var Væggene ogsaa opført af. - Siden boede Ægteparret paa Niels Horsbøls Mark i et Hus paa 5 Fag Syd for Lindmose. Huset blev senere solgt til Nis Madsen, Morsbøl. En Tur boede de i Hinum; men en lang Tid boede de i en Brink Nord for Lindmose lige over for den nuværende Skole. Dette Sted kaldte P. Th. for Lindgaard. Murene var af Hedetørv, Skorstenen af Murbrokker, der dog ikke havde været til Stede i tilstrækkeligt Antal, saa Lyren maatte sættes op af Klyne, hvoraf man paa den Tid i en snæver Vending opførte Skillevægge. Huset var overordentlig brandfarlig, og det brændte da ogsaa ned. "Ja", sagde Hanne, "havde vi haft en ordentlig Skorsten, var det ikke sket, men Gaardmændene vil hellere lade Stenene staa og muldske op ved deres Husende end give en fattig Mand dem til en Skorsten. P. Th. bestilte ingen Ting, og Hanne maatte ud at tigge, noget hun blev dreven i. Hun gik saa tit over Heden, at hun fik "slarvet" en hel Sti til Lindgaard. Der var langt mellem Skorstenene, og hun kunde undertiden ikke naa hjem samme Dag. Der maatte derfor sørges for Proviant til hendes lille Hund, der ikke kunde følge med. Hun satte da Mælk og Brød og Grød til den i et Fad paa Gulvet, men Hunden forstod ikke af økonomisere med Varerne. Den første Dag aad den sig saa tyk, at den laa paa Siden og gispede saa stoppet og trind som en Rullepølse, medens næste Dag blev en Fastedag. Hanne

gik fra Gaard til Gaard, fik en Tot Uld hist og et Stykke Brød eller et lille Stykke Sul her, og saa bragte hun Bynyt. Aviser havde man jo ikke. Senere blev hun mere og mere foretagsom og gav sig af med at kurere for Tandpine. Hun skrabede i Jorden, lagde Haanden paa den daarlige Kind og mumlede noget for Patienten uforstaaelig, og saa gik Tandpinen over. P. Th. døde 1875 og staar opført i Kirkebogen som Husmand paa Morsbøl Mark. Hanne overlevede ham i nogle Aar, men nu var hun blevet for gammel til Strabadsen, hvorfor hun blev indlejet af Fattigvæsenet i en Gaard i Jerrig. Her sad hun i en to Fag Stue med aaben Skorsten, hvor hun kunde koge sin Mad. Hans Jakobsen fortæller, at hun en Dag kom i deres Gaard. Hun var endnu rapmundet og korreksende. Han kørte Gødning ud og havde det Uheld at køre en Høne ned, hvilket hans Moder bebrejdede ham, og Hanne stemte i med. "Hwa haa du di Ywen te", ytrede hun. - Hos Hanne opholdt sig en voksen Datter, der led af Tæring. Sogneraadet var knap ved dem. Gaardkonden var hos Doktor Jensen, der var Sogneraadsformand, for at bede om rigeligere Forplejning og bedre Sengetøj til dem, men forgæves. Da det stakkels syge Menneske havde slidt Huden i Stykker af at ligge, tog Konen af Sted igen. De havde ikke Lagener paa Sengen. Doktoren spurgte da, om Konen ikke kunde klippe et af sine egne Lagen midt over, saa havde hun da noget at skifte med. Det skete da. Den syge fantaserede og var bange. Hanne trøstede sit Barn: "Lille Mie, lille Mie, du skal et væ røj", men det hjalp ikke, hun døde mellem Hænderne paa dem. Det var i Januar 1881. Moderen fulgte efter i April samme Aar.

Hanne havde en Broder, Jørgen "Kyradsier", hvis Søn tjente hos Præsten i Grindsted. Da Drengen klagede over daarlig Behandling, mødte J.K. i Præstegaarden for at tærse æ Præst. Det blev til et Løb om æ Sals, indtil æ Fræst fandt en aaben Dør, som han smuttede ind ad og skoddede.

N.B. s Kone var syg og paa Sognet. Doktor Jensen forærede hende en Specie. Den var hun mere glad for end ved en Recept. Der blev vaaget ved hende om Natten, og det gik paa Omgang. Til denne Tjeneste sendte nogle af Sogneboerne ukonfirmerede

Børn, saaledes Fr. Øhlenschläger og hans Søster Mette Marie. Hvordan de kom over denne Vagtpost, ved han ikke, for han faldt i Søvn. I et Hjørne af Stuen laa en Del Tørv og Snavs og her i æ Skaankrog laa Drengen.

STODDERKONGEN.

Efter 1720 forarmedes Landet, og en Mængde professionelle Tiggere gennemtravede det. Ethvert Sogn havde Pligt til at ernære sine egne fattige. For at gøre den Bestemmelse gældende, udstedtes 6. November 1739 et Reskript til Direktøren for de fattiges Væsen i Danmark, at der i hvert Sogn skal ansættes en Bettelfoged, der skulde have det Hverv at opspore fremmede Tiggere og holde Sognet ryddeligt for dem og om fornødent sætte dem i Halsjernet, Gabestokken. For hver Tigger, han anbragte der, skulde han nyde 4 Skilling af Herredets Kasse. Pladsen som Bettelfoged skulde besættes med den stærkeste af Sognets egne Tiggere. (Aarb. for Hist. Samf. for Odense og Ass. Amter 1922. S. 45). Som Bettelfoged i Grindsted Sogn nævnes Niels Abelon. Det ses af Kirkebogen, at hans Navn var Niels Sørensen, og Konens Kirsten Nielsdatter. De boede i Nollund 1817 og 1822, da deres Børn, Abelone og Christiane, blev døbt.

Da Børnene sandsynligvis er opkaldt efter Bedstemødrene, slutter man sig til, at Manden har arvet Tilnavnet Abelon efter sin Moder. Maaske har han boet ude paa Nis Andersens Hede, hvor der endnu i Lyngen findes en grøn Plet, der viser et Beboelsessted fra gamle Dage. Siden

beboedes Stedet af Christoffer Skræder, en Person, der stod noget lavt i det offentlige Omdømme.

Øst for Nollund tæt Syd for den nuværende Færdselsvej findes endnu et Minde om Niels Abelon, nemlig et ca. 20 m langt Dige, helt overvokset med Lyng, som den Slægt, der nu er gaaet i Graven, kaldte "æ Abelondig" eller "æ Abelonkalger". Der ser ikke ud til at have ligget et Hus, saa Forberedelserne hertil har maaske indskrænket sig til, at Manden har opført et Havedige. Efter Folketællingslisten 1834 bor han i et lille Hus Vest for den vestligste Sidedal til Aaen ved Grindsted By. Hans Stilling staar da anført som Fattigfoged. Gamle Folk har berettet, at han gik med en Morgenstjerne, et Vaaben lig en Kølle, hvis Hoved var besat med Jernpigge. "De waa æn slem Givær". Hans Efterfølger blev den fornævnte P. Th.; men han skal være bleven afskediget. Han indlod sig nemlig i Forhandling med de fremmede Tiggere, siges der, især naar de medbragte en halv eller en hel Pot Brændevin. En særlig Klasse Tiggere var de, der tiggede til "Braandstej". Brandforsikring var ikke videre udviklet, saa nedbrændte et Sted, var det ingen let Sag at faa et nyt opført. Saa henvendte den brandlidte sig til Sognepræsten, der paategnede en Bønsskrivelse, som Manden da gennemløb Landet med. I Begyndelsen af forrige Hundrebaar havde Mads Ransdam, der boede paa Krog Mark, Grene Sogn, det Uheld, at hans Hus nedbrændte. Han begav sig da ud paa Tiggeri og fortæller selv derom:

Den Gang, da mit Hus den brændte,
Var der ganske faa mig kendte
Uden Almagtherren selv.
Udi Ansager og i Hodde
Og i Tistrup var de gode.
Herren dem bevare vel!
Men djer Stodderkong i Ølge,
Gid Ulykken hannem følge,
Indtil han bekjende maa,
At han er kun Støv og Aske,
Om hvor højt han monne braske.
Han vil Hud af Folken flaa.
Mit Bevis han vilde rive,
Gud lad S... hannem knive
I det fæle Helvede.
Navnet har han af en Konge,
Men en bandtsat Djævlunge,
Som enhver kan paa ham se.
Men de Sognemænd i Ølge,
Deres Stodderkong dem følge
Hen til Bedrings Vaskested,
Saa de kan aftvættet blive,
Og saa Gud vil dem tilgive

Deres Ubarmhjertighed.

CHRISTOFFER SKRÆDDER

boede som nævnt paa Heden ude i Vestnollund. Alt Slags omvandrende Skarnsfolk, fortæller de gamle, havde Tilhold hos ham. Han havde hos sig en Søn, Peter, der laa i Konflikt med Politiet. Et Tyveri af Penge blev forøvet hos en Mand i Eg. Morgenen efter, da dette blev Manden bekendt, satte han sig paa en Hest - Hastværket var efter Sagnet saa stort, at han kom af Sted med sin røde Lue paa - og op til Præstegaarden i Grindsted, hvor Præsten lovede at tage sig af Sagen efter at have faaet Meddelelse om, at man havde Mistanke til Peter Christoffersen. Snart efter opdagede Præsten, at P.C. gik med en Del Penge hos sig. Han blev da anholdt og kunde ikke rede for sig, men blev ved Underretten dømt til 2 Aars Ophold paa Københavns Rasphus. Herfra kom han tilbage og afgik ved Døden kun 29 Aar gammel. Formodentlig har han mistet Helbredet ved at raspe Farvetræet. Tidligere havde han været idømt Tugthusstraf og haft Ophold i Viborg Tugthus for Indbrud og Rov i Hodde og Tistrup Kirker. Christoffer Skræder døde nogle faa Aar efter. Præsten tilføjer i Kirkebogen: "Fattiglem - havde været syg i næsten raadne Ben i ca. 6 Aar. Umoralsk."

FAAR OG HJORDDRENG.

De store Heder afgav Føde til mange smaa Faar. Lammene var ved Fødselen brune over hele Kroppen. Denne Farve svandt vel med Tiden, men paa Hoved og Ben holdt den sig. Faarene passedes af en lille Dreng, der straks om Morgenen efter at have faaet sin Davre traskede ud i Heden til et Jordhus, hvor Dyrene overnattede. Mange tog Faar til Græsning i Sommertiden. De kaldtes Tægtfaar og gik sammen med Mandens egne. Tægtfaarene fik Manden ikke stort for at græsse, men der blev nogen Gødning i Folden, som kom den dyrkede Mark til Gode. Om Foraaret var Faarene mange Steder saa daarlig ved Magt, at de frøs ihjel paa Marken. En gammel Kone i Grindsted tjente i sin Ungdom i Aalling og har da set en Mand komme kørende med et helt Læs saadanne døde Faar.

Paa et Faar avledes kun et Par Pund Uld ved hver Klipping, men det blev dog en Indtægt at sælge Ulden. Der klippedes to Gange, i Maj og September. Foraarsulden kaldtes "Løj" (Laad), den, der klippedes om Efteraaret, "Tow". Naar Klippingen stod for, blev Faarene først vasket i et stort Kar Vand. Vandet varmedes og der tilsattes lidt Soda. Var Dyrene meget skidne, maatte man bruge en Skruppe af Revlingsris. Til sidst blev hele Faaret overskyldet med koldt Vand. Det var ikke noget behageligt Bad for dem, og de modtog det med hængende Øren og rystende Hoved. Enkelte Steder, hvor man havde mange Faar og lidt Folkehold, vaskedes de i et Vandløb, og Arbejdet var da overladt Mændene. Det var en sat Talemaade, at Drengen skulde i Vandet til sidst, men han passede jo paa og fik de en sjælden Gang fat i ham, slap han i Regelen tørskindet fra det. Vaskedes der i Kar, kunde Vandet bagefter benyttes til at vaske Tøj i, bl.a. de uldne Lagener. - Faarene maatte efter Vaskningen ikke passere Pløjejord, og det var heller ikke saa rart at faa dem ind i en snavset Sti om Natten. Faarestien maatte derfor strøes. Næste Dag, om Vejret holdt til det, foregik Klippingen. Uldsaksens to Grene holdtes ved en Fjeder altid aabne, saa det gjaldt bare om at stikke dem ind ved Uldens Rod og klemme til, men da Grenenes Yderender er meget spidse, maa Saksen stikkes ind med en vis Varsomhed. En uøvet Pige klippede ofte i Skindet og fik Utak derfor. Paa Faarenes Hals kunde sidde et Par Udvækster, der lignede Dievorter. Et Sted kom Pigen til at klippe den ene af, og det blødte stærkt. Man tog da Ler fra Husvæggen til at standse Blodstrømmen med.

Klipningen var Kvindearbejde. Konen og Pigen kunde nok faa besørget et halvt Hundrede Faar klippet een Dag.

Klippersken tog først sit Hosebaand og bandt dermed Dyrets Forben sammen og klippede det nu under Bugen, mens det laa paa Ryggen i hendes Skød og blev holdt med hendes venstre Haand, mens hun med højre haandterede Saksen. Hun selv laa paa Knæ under hele Arbejdet. Blev hun træt af denne Stilling, kunde Faaret ogsaa lægges paa et Bord under Klipningen. Naar Klipningen af Bugen var tilendebragt, blev Faarets Ben, alle fire, bundet sammen, og Ulden blev fjernet fra Sider og Ryg. Hos et Lamfaar blev om Foraaret kun det ene Forben bundet til Bagbenene.

Efter Klipningen frøs Faarene ofte forskrækkeligt og stod og krøb sammen i Flok med Bagen mod Vinden. Om Vinteren gik de mange Steder ude baade Nat og Dag, da man holdt for, at det gjorde Faarene sunde og holdt dem bedst ved Huld. – Lærer Kirkeby bemærker 1851: "Jeg saa mig nødt til at sælge mine Faar i Foraaret, fordi Præsten kunde ikke lide dem om Vinteren paa sine Agre". Under Snefog søgte de i Ly ved Husene eller ved Gærder, hvor de kunde blive ganske indesneede, saa man først fandt dem efter flere Dages Forløb. De kunde da være kvalte. Sulten kunde de holde længe ud. En Del af Ulden forarbejdedes i Hjemmene til Tøj. Tjenestefolkene fik ofte Faar græsset paa Gaardens Hede, og naar en Karl og Pige "gjorde Tøj sammen", var det altid Tegn paa, at de agtede at stifte fælles Bo. Paa en Gaard i Sønderby opbevaredes en Model af Træ til en langskaftet Hose, og Gaardejeren meddelte, at det var ham fortalt, at tidligere Ejere af Gaarden havde som Husflid ladet Strømper tilvirke. Modellen viste da Længde paa Skaft og Fod, som Hosekræmmeren ønskede. Den Uld, man strengt taget kunde undvære, blev i Regelen afhændet til Opkøbere eller senere hen til stedlige Høkere. Helt fri for at bruge købte Varer kunde man ikke gøre sig, og Købmanden modtog da Ulden som Betaling.

Skønt de smaa Hedefaar var meget haardføre, gik dog en Mængde Lam til som smaa. De blev traadt ihjel i Stien om Natten eller døde paa Marken, naar de i haardt Vejr blev født derude og ikke kom i Ly. Lamfaarene blev dog for det meste bragt hjem til Gaarden og sat i Sti der om Natten.

En grander Dreng lærte snart at tage Skindet af et Lam og faa det tørret. Intet af Værdi maatte gaa til Spilde i de Tider. Nogle Drengene var saa forretningsdygtige, at de gik rundt og købte Lammeskind op. Saaledes Jens Duedal, hvis Hjem laa i Ringive Sogn, som paa sine Handelsrejser naaede helt ud til S. Omme. Han flaaede i Regelen selv Skindet af, og nogle var vel tilfredse med den lille Betaling, han kunde give for et Skind, medens andre modtog ham med: "Din Støk Dræng, go du hær u ønsker æ Lyw a wo Lam".

Kom æ Hjorddreng hjem med et Aallam, forærede Konen ham et Æg, men var det et Ronnevæderlam, fik han to. Man satte Pris paa dem, da der af dem kunde fremstilles "Gjældevejer", Beder. De blev gerne større af Vækst, saa der kunde stilles en Del Kød paa dem, og de kunde da sælges og indbringe en højst tiltrængt Skilling til andre Ting.

HØSLETTEN.

Høsletten imødesaas med Glæde som en fornøjelig Tid. Arbejdet foregik ude i godt Vejr, og Høduften mærkedes overalt. Man traf sammen med andre og fik sig en Snak. For Karlene var det dog et drøjt Arbejde, især hvis de ikke havde Haandelag til at holde Leen skarp. Leen skulde "haares". Hertil maatte man have en "Haarstej", et Stykke Tømmer, hvis ene Ende laa

paa Jorden, medens den anden laa paa nogle Saj, saa Træstykket kom til at ligge i skraa Stilling. Henad foroven blev et Stykke Staal - der var spids tildannet i den nedadvendte Ende og foroven dannede en lille firkantet Flade - drevet i. Paa Træet anbragtes en stor Tørv eller en Sæk. Her sad Karlen overskrævs. Leen lagdes med Indersiden mod Staalet, og Æggen bankedes tynd med Pennen af en Hammer, "æ Haarhammer". Leen holdtes i Stilling med venstre Haand, medens højre førte Hammeren, hvis Skaft støttedes mod Kroppen, for Slagene maatte falde bestemt, at der ingen "Haartænder" skulde blive. Æggen kom da til at ligne et Savblad. Der hørte Øvelse til at lægge en "Haar" tilfredsstillende paa en "Hjøle". Naar Leen skaftedes, maatte den være "i Hug"; Leens yderste Ende maatte, naar den drejedes i Vejret, og Skaftet stod med Enden mod Jorden, gaa bestemt lige saa højt i Vejret, som den bageste Ende. En Prøve, om dette var Tilfældet, toges til et Sted paa Karlens Bryst eller til et bestemt Sted paa en Dør eller lignende. Hensyn til Bevoksningen maatte dog tages. Var Græsset tæt og langt, maatte Leen godt være "under Hug", var Græsset derimod ikke videre tæt eller langt, kunde Leen være "over Hug". Den bed sig da længere ind fremad. Naar Leen laa parat til Brug, maatte dens Spids ikke vise opad, thi da vilde Skaaret ikke gaa i Bund, og viste Spidsen nedad - bare lidt - var Leen "jore" (af Jord) og sløvedes ved at skære for dybt. Et Skaar havde almindeligvis en Bredde af 2-2½ Alen. En enkelt Karl kunde prale af, at han kunde tage et Skaar af Bredde som sin egen Længde og

Le og Strygen lagt til paa langs i Tilgift. Var Engen udstrakt og af ensartet Beskaffenhed, gik flere Sletkarle sammen, og det lettede da Arbejdet, at de "holdt Hug", det vil sige bevægede Leerne ensartet. Der huggedes da altid ud af Skaaret - Græsset kastedes ud paa den allerede slaaede Eng - Manden eller Forkarlen gik da foran og havde det i sin Magt - om Kræfterne var til det - at presse de andre bagved gaaende. Under Arbejdet hvæssedes Leen med en Stryge, det var en Spaan med Haandtag. Den var i Regelen af Egetræ, der paa Fladerne var forsynet med en Mængde smaa Huller og bestrøet med fint Sand. Strygen lagdes undertiden i Vand, at den ikke skulde blive for tør og tabe Sandet. Under Arbejdet var den fæstet til Leskaftet. Uøvede Dreng huggede undertiden en Finger op i den skarpe Le under Strygningen. En Karl skulde kunne slaa Græsset paa en Tønde Land en Dag. Dette kaldtes en Dags Slet. Dygtige Sletkarle kunde komme mere over og var af den gode Grund eftertragtede. Den første Dag i Engen kunde Sletkarlen blive meget øm i Kroppen, ja endog faa et Hold i Lænden. Han fik en "Hjølkal" (Hø Le Kalv). En forstaaende Husbond begyndte derfor om muligt Sletten en Lørdag, for at Karlene kunde hvile ud om Søndagen. Naar først Kroppen var lagt til Rette efter Bevægelsen, gik Smerten over.

Var der meget Græs, huggedes Skaaret indad. Græsset faldt altsaa ind til det ikke slaaede, og man kunde ikke komme til at tage det næste Skaar. En Pige eller et Barn rev da Græsset ud derfra og strøede det i et jævnt Lag over Engbunden. Dette kaldtes at "haalme". Før Høet skulde stakkes, kunde det undertiden trænge til at vendes "hwerres" (verfa, vende), saa det grønne kunde komme op for at vejres. Der hørte ogsaa Øvelse til at udføre dette Arbejde, der dog ikke fordrede store Kræfter, saa Børn kunde være med. Paa en større Eng kunde flere gaa lige efter hverandre og "hwerre" i Takt. Ved Enden af Stykket maatte Hænderne i en Fart skiftes paa Riven, uden at denne kom ud af Takten, saa der kunde fortsættes tilbage.

Naar Høet nu er nogenlunde tørt, rives det ind i lange "Revler", der skydes sammen med en Rive, hvor Tænderne vender opad, og Stakken dannes, idet det paases, at Straaene ligger paa tværs af Stakken, der anlægges med større Længde end Bredde og saa vidt muligt med Enden mod den herskende Vindretning. Fra en nogenlunde tør Eng køres Høet hjem, naar det er "hjøgeltar" (høgulvtørt); men i ældre Tid blev det ofte hjemkørt før, det var især Tilfældet, naar man havde langt til Engen, eller naar Engen var sid. Saa blev det strøet ud paa "æ Strøstøj" tæt ved Gaarden for yderligere at tørres. Stakkene blev baaret sammen paa Engen til

"æn Lasstøj", et nogenlunde fast Sted, hvortil der kunde køres. Til Sammenbæringen benyttedes et Par Bærestænger. Ogsaa her var Øvelse ikke at foragte. Hver Bærer gik til sin Ende af Stakken og stak herfra Stangen ind under højre Side. Nu gjaldt det om ikke at faa Stangen i Jorden eller op i Stakken, men lade den glide paa Jordfladen. Det var behageligst at gaa forrest med Stakken, da man jo her kunde se sig for. At bære Stakke kunde være et strengt Arbejde for mindreaarige, naar der var langt at bære, eller Høet var vaadt. Straks Høet var fjernet skulde "æ Stakstøj" rives op af et Barn eller en gammel Mand. At læsse Høet var Pigearbejde. Karlen eller Manden stak det op med en Fork, og Pigen maatte være rap paa Hænderne, desuden maatte hun jo passe, at Høet blev lagt lige, saa det ikke gled af under Hjemkørselen. Tilsidst lagde hun en Bunke Hø foran og ligeledes bag i, og saa blev Læstræet langet op til hende. Først blev det med Reb gjort fast til Vognens Forende, og Pigen trykkede det ned, saa det laa langs ovenpaa. Derpaa lagde Karlen et Reb over den Ende af Stangen, der tilbage laa ud over Læsset, hvorefter han trykkede Høet stærkt sammen med Stangen. Pigen maatte passe ikke at ligge lige over Træet, thi under det stærke Pres kunde Læs stangen knække og slaa hende af Læsset, idet Stykkerne svingede opad. Flere Mennesker har mistet Livet ved paa den Maade at falde af et Hølæs. Skulde Vognen køres en længere Vej, blev der langs Læssets Sider anbragt Reb, "æ Swøvrev", for at intet skulde tabes. - Hvad Piger i de Dage maatte holde ud til, grænser til det utrolige. Da Kirsten Borg (Iver Borgs Hustru) tjente hos Jes Plauborg i Galtho, læssede hun een Dag 36 Læs Hø og maatte endda tage Del i Malkningen. - Var Engen beliggende langt fra Gaarden, fik Folkene en Gryde Grød med i en Høkurv, samt en Æggekage og kunde de blive i Engen hele Dagen.

Havde man under Højbjergningen travlt og ingen Fyldevogn, der blev læsset i Engen, mens et andet Læs blev bragt ind hjemme, blev Høet bare væltet af udenfor en Luge og siden derfra ført ind paa Loen og derfra op paa Loftet over Stalden, hvor det undertiden skulde føres over flere Fag. Undertiden kunde der dog findes en "Gjævling", en lille Gavl med en Luge i Højde med Loftet, hvorigennem Høet kunde føres direkte ind paa Ladet. Det stoppedes her saa fast som muligt hen, især ind mod Taget. Af Hensyn til Vejret lod man aldrig et Læs Hø staa ude Natten over - altid ind et Sted; det kunde om fornødent flyttes videre næste Dag. Port til at stille Læsset ind i havde man ikke den Gang. Nogen bestemt Arbejdstid havde man heller ikke. Naar Værdierne var der, maatte man gribe til, enten det var Nat eller Dag. Det var ikke alle, der uden Ængstelse opholdt sig i de mørke Udhuse for at stoppe Hø hen om Aftenen. Var Taget raaddent, hændte det, at Karlen "uafvidende" kunde komme til at sparke Hul paa det og stoppede en Del Hø udenfor, hvor der var bedre Plads.

KORNHØSTEN

indtraf gerne noget senere paa Heden end i Østegnen, da Saaningen foregik senere. Vinterrugen lagdes først i Jorden i Oktober eller endog i November. Byg saaedes meget sjældent paa høj Jord - altid seksradet Byg - og Havreavl en regnedes for Lotterispil. Man saaede aldrig andet Havre end den graa, smaakernede og det først hen i Maj. Man frygtede Tørken, der kunde blive saa vedholdende, at Planterne visnede. "Æ Hawr de æ næ sæe nowed, de ka kom atte træj Mærk'ener". Det sidste Marked var Vorbasse først i August, grønnedes den da ikke, var Haabet ude. De Kornsorter, man stolede paa, var Rug og Boghvede. Blev Rugen saaet for tidlig, kunde den blive ødelagt af de smaa, graa Snegle, om Vinteren under Barfrost kunde Storm frembringe Sandknog, saa Rugens Rødder stak op. Nattefrost sidst i Maj, lige naar Vipperne var skreden igennem, kunde ganske øde den Del af Straaet, der sad lige under Vippen, og saa kom der ingen Kerne; der kunde komme Honningdug og Meldrøje, og endelig kunde Tørke hindre Kerne sætningen, saa Rugen blev "skjænd". Intet Under, at

man var glad, naar man havde faaet Rugen godt i Hus. Jeppe Aakjærs Hjem kunde godt have ligget i Grindsted. Rugens Sange havde faaet samme Form og Indhold. Boghveden saaedes i første Halvdel af Juni. Sædekornet skulde helst være fri for "Tyrker" (Tartarisk Pilurt), der vel kunde være god i Bladfylde, men gav intet Korn af Værdi. Jorden kunde i Saatiden være meget tør, hvorfor en Ager aldrig pløjedes op om Formiddagen, naar den ikke kunde tilsaas og blive færdigbehandlet inden Middag. Middagssolen var haard. Straks efter Tilharvningen blev Ageren oversæbt med en Vognfjæl, som Kusken stod paa. Et Reb gik fra Hamlen til hver sin Ende af Fjælen, der altsaa blev slæbt med Bredsidens til. I Voksetiden taalte Boghveden bedre Varme end Kulde, en Frostnat kunde ganske gøre det af med den, og en Hagelbyge ribbe den for Grene og Blade. Var der Lykke med, kunde den være af stor Betydning. Et Aar avlede Jens Pejseren i Eg 80 Tdr. Til Høstarbejde blev Leen forsynet med et Mejered, der her kaldtes "æ Krog", et Redskab, der blev fastgjort baade til Lejernet og til Skaftet. Lange, trinde, noget til Venstre bøjede Pinde af Ask var fastgjort over hinanden og Lebladet og dannede æ Krog. De samlede det afhuggede Korn sammen og med et lille Kast til Siden fik Høstkarlen det til at ligge smukt i Række ind mod det ikke afhuggede Korn. Pigen, der skulde "Ta op atter æ Mæje", var forsynet med en Kra't, en lille Rive med kort Bul og fire lange Tænder, med den samlede hun Kornet til et Neg og bandt det. Havde hun svært ved at følge med, blev Negene store, da Bindingen jo tog den længste Tid. Baandet var bare en Lok Korn, der hen mod Topenden blev svirret om sig selv og derpaa delt i to, bøjet omkring Neg, svirret om hinanden og stoppet ind under Baandet med Enderne. Disse Baand kaldtes falske. Et solidt Baand dannedes ved, at f. Eks. en Lok Rug deltes i to og korslagdes ved Toppen. Den ene halve Lok føres nu over mellem de to Dele, Toppen er delt i, nedad og ind omtrent midt imellem Straaene paa den anden halve Lok. Baandet fastgøres som det falske Baand. Oplagerne i gamle Dage kunde ved et eget Sæt faa Negene til at staa op, og det saa flot ud, naar Negene (i stille Vejr altsaa) havde den Stilling over hele Ageren. Boghveden høstedes sjældent før i September; naar Ageren lignede en graaskimlet Hest, sagde de gamle, at Tiden var inde. Den høstedes ud af Skaaret og blev liggende her en Tid for at vejres. Derpaa blev den "swejret", det vil sige svirret eller rullet op i smaa Kobe, der spidsedes nedad og til Dels opad, saa de lignede et lille Kornhæs, der altsaa kunde skyde Vand. Her stod Boghveden godt. Var den tynd, eller Folkene ikke kendte til at "swejre", blev den ved Mejnningen af en Dreng eller Pige, der gik bag efter Høstmanden, revet sammen i smaa Totter. Var den tør og tjenlig til Kjemkørsel, begav Karlen og Pigen sig ud paa Marken for at "sæt æ Boget te Røkk". Med en Fork tog Karlen Boghvedetotterne og lagde dem forsigtig over til Ryggen af Ageren med Undersiden opad, hvis Bunden var fugtig. Pigen rev det mulig spildte op og lagde det ligeledes til Midten. Boghveden skulde altid behandles med Forsigtighed, da Kornet saa let faldt af. Da den hjemkørtes saa sent paa Sommeren, kunde den undertiden komme mindre veltørret i Hus. Selv om den blev lagt op paa et Lad, kunde hele Overfladen blive bedækket med Skurrehatte, hvilket dog ikke syntes at have Indflydelse paa det underliggende Korn. Møllerne havde anbragt særlig Kværn til Behandling af Boghveden. Stenene i den lille Kværn laa noget fra hinanden, saa Skallerne gik af ved Slidet, idet Kornet sloges mod dem. Var Skallerne ikke løsnet første Gang, hældtes Kornet paa "æ Kwaen" igen. Til sidst løb det hele hen over en lang Sigte med forskellig Vidde mellem Traadene, saa det ganske fintkærrede Stof skiltes fra Grynene, og disse fra Skallerne, der kaldtes Soo. Det hele bragtes tilbage fra Møllen undertiden i en Pose. Ved Sejl garn var hver Ting snøret ind i særlig Afdeling. Boghvedemelet var ikke fri for Sand; men dette hindrede ikke, at man anvendte det til Pandekager, og navnlig til Æbleskiver. De var skøre, men meget mørke af Udseende, og saa var der jo Sandet, der knasede ved Tænderne. Jo mere tør Boghveden var, des lettere gik Skallerne af, og derfor blev Kornet lagt i Ovnen efter en Bagning for at tørres enten i Sække eller løst. Æ Aan blev da først fejlet af. Det kunde være en varm Bestilling at faa Kornet passende anbragt i Ovnen. Indtraf et Efteraar med stille Vejr, spirede Boghveden i Marken og

egnede sig da kun til Svineføde eller til Hønsene. Spergel eller Boghvede med Spergel i kunde et saadant Efteraar blive liggende saa længe, at Skarnbasserne indfandt sig i det.

Naar Mejningen af Skaftkornet var til Ende, mødte Karlen op i Kaalgaarden, strøg Leen og afhuggede en Kaalstok. Den klingre Lyd fra Leen bragte Husmoderen ud. For at frede sine Kaal maatte hun opvarte Folkene med Æbleskiver. Noget særligt

Høstgilde hører man ikke Tale om.

SLAGTNING

foregik altid om Efteraaret, og kun i den Tid fik man fersk Kød. Kun faa Steder havde de Raad til at slagte Gris. Hos mange Smaafolk stegtes det tællede Faarekød i Stedet for Flæsk. Slagtningen udførtes af Konen. Hertil brugtes en Stikkekniv, en meget spids og skarp Staalkniv. Dyret blev stukket i Nakken og døde en langsom Død. Større Kreaturer blev bundet og kastet paa Jorden, derefter stukket og flaaet, mens det laa paa Jorden. Et mindre Dyr, Kalv eller Faar, blev, efter at Benene var snøret sammen, lagt paa en Stol. Benene stak bagud mellem Tremmerne paa Stoleryggen, og et Kesteskaft eller lignende Stang blev stukket ned mellem de bundne Ben og Stolen. Derefter blev Dyrets Hals overskaaren. Skulde Grisen af med Livet, blev den ved mandlig Hjælp lagt paa et Kar med Bunden i Vejret, bundet og stukket i Nakken. Med et Stykke Reb bandt Slagtersken sig til Dyret, formodentlig for at have Hænderne fri. En Spand eller lignende blev sat under for at opfange Blodet, og et Barn maatte idelig røre rundt med et Ris, mens lidt koldt Vand hældtes i. "Æ Hjanker" blev gerne hængende på Riset og fjærnedes. Blodet blandedes med Rugmel til Blodpølser eller Pandekager. En Slagtedag blev en travl Dag for Kvinderne. Den begyndte, før Sol stod op, og ved Sengetid var man næppe færdig.

Hos Jes Andersen, Fugdal, havde de haft Held med sig og faaet en Gris fed. Den skulde Mølleren i Løvlund have som Afbetaling paa Regning, og Dagen var bestemt, da den skulde leveres, men saa indtraf den Ulykke, at Grisen døde. Kun faa Nutidsmennesker kan sætte sig ind i, hvilken Sorg det var for disse fattige Mennesker. Det blev en tung Gang for Jes at komme til Møllen med det Budskab. Han kom dog trøstet hjem.

LYSESTØBNING

Naar Faarene var slagtet og Tællen smeltet, kunde der tages fat paa Lysestøbningen, der udførtes om Aftenen som Fritidssyssel. Alle Husets Folk var med hertil, og det gik fornøjeligt. Flere Steder havde de en Lysestøbergryde af sortbrændt Ler, temmelig høj og aflang i Formen. Andre Steder brugtes en Kerne. Først hældtes varm Vand i og ovenpaa en Del smeltet Tælle, eller Tællen smeltede i det varme Vand.

I Forvejen var Lys væger med passende Afstand sat paa Spiler (Træpinde). Nu dyppedes Vægerne i Tællen, noget hængte paa og tørredes yderligere ved, at Spilen anbragtes paa Understellet af en Stol, der væltedes om paa Siden. Spilerne med Lysene kunde også hænges over et Kar, og herved opnaaede man at opsamle de Dryp af Tælle, der vilde falde af. Intet maatte gaa til Spilde. Til større Lys, der brugtes i Julen, sattes to Lys sammen, naar de havde naaet en vis Tykkelse. Ved fortsat Dypning blev de til et Lys af anselig Tykkelse, men med dobbelt Væge. Den omvendte Vej kunde man ogsaa gaa. Et Lys med tyk Væge deltes foroven

i 3. Lige paa Delings stedet blev lidt Krudt indlagt, hvorpaa Støbningen fortsattes. Et saadant tregenet Lys blev tændt Nytaarsaften. - Efter endt Arbejde blev Lysene klippet af Spilerne og pudset af. De blev derefter lagt paa Papir paa en Pude for yderligere at tørres for endelig at nedlægges i en Skuffe til Opbevaring. Alle Smuler af Tælle blev omhyggelig opsamlet. Til at løbe med i Huset anvendtes ganske tynde Praase. Der findes paa Grindsted Museum en Lystestøbergryde med meget smal Munding. Den har formentlig været brugt ved Fremstilling af Praase. Med hver sin Haand holdt man i Enderne af en lang Væge, der blev trukket hen gennem Tællen i Gryden.

En gammel Mand omtaler det som en stor Begivenhed, da hans Fader kom hjem fra Vejle med deres første Petroleumslampe. Mange Hjem maatte nøjes med en lille hjemmelavet Lampe. I en lille Flaske med Petroleum blev sat en Korkprop, i hvis Midte et Blikrør stak op. Gennem Røret førtes en Væge, der kunde hives op med en Knappenaal.

Hver lille Lystestump blev der passet paa. Den blev anbragt paa en saakaldt Profit, en lille Plade med tre opstaaende Stifter, paa den sattes Lystestumpen, mens den brændte helt ned.

BRÆNDEVINSBRÆNDING.

Til Kvindernes Bestilling hørte ogsaa Brændevinsbrændingen. Skønt denne Virksomhed var forbudt, og der for Overtrædelser idømtes forholdsvis høje Bøder - fra 30 til 100 Rdl. eller Fæstningsarbejde i et helt Aar - blomstrede denne Industri i Smug i alt Fald i Halvtredserne i forrige Hundredaar. Kornet: Rug, Byg og Boghvede maltedes og bragtes til Mølle. Møller svenden kendte godt "æ Brindkuen", men det gik for Svineæde. Det malede Korn blandedes med Vand og sattes i en stor Tønde eller Beholder for at "gjøres". Gæren fandtes I en lille Sjat fra sidste Brænding. Naar Massen "ovrede" sig, og man skønnede, at denne Proces var forbi, begyndte Destilleringen. Masken anbragtes i en stor Kobberkedel over et Ildsted. Paa Kedelen sattes et noget opad buet Laag, der kunde være af brændt Ler, og som kaldtes æ Dæk. Øverst i dette Dæksel fandtes en Aabning, hvorover en Kobberhat (kunde ogsaa være af Ler) sattes. Dækket sluttede sjælden helt tæt til Kedelen og ligeledes Hatten til Dækket, men saa smurtes der Melklister over de utætte Steder. I Hatten fandtes et eller to skraat nedad rettede Rør, hvortil et eller to Kobberrør sluttedes. Disse Rør kaldtes Piber og skulde gaa gennem en Tønde med koldt Vand "æ Køltynd" og stak noget ud paa den anden Side. Nu fyredes der under Kedelen, der dog ikke maatte kornme i Kog, og Damp (Spiritus fordampes ved 78 Gr. C.) steg op i Hatten og derfra ud i Kobberrørene, der blev stærkt afkølede i Svaletønden, saa Dampene fortættes og kom ud af Rørene i Vædskeform. Denne opsamles og kaldtes Drank.

Var al Masken afdampet, rensedes Kedelen og Dranken hældtes paa. Nu fyredes paany, men den Vædske, som nu dryppede ud af Rørene, var det rene Væsen og kaldtes Kobberdraaber. Det vil sige Spiritus. Den Spiritus, der produceredes, var langt fra ren og - efter Alkærsig - var Metoden, de anvendte, heller ikke egnet til at fremstille al den Spiritus, der med andet Apparat og længere Tid kunde have været udvundet. Men saa havde man jo Masken, og den, troede de, var overordentlig meget værd til Kreaturfoder, ja lige saa meget om ikke mere værd end det Korn, den var fremstillet af. - Brændevinen skulde nu "klares", det vil sige, den Spiritus, der var udvundet, skulde fortyndes og maaske sies. Vandet i "æ Kield" kunde ikke bruges, men til dette Brug hentedes Vand af Aaen. Hvor meget Vand der skulde blandes i, var en Smagssag, og derfor blev Naboer indbudt for at afsige en Kendelse i Sagen.

Brændingen var et strengt Arbejde for Kvindfolkene. I den Tid, den stod paa, maatte der

arbejdes Nat og Dag, ogsaa for snarest at blive færdig, at man ikke skulde blive overrasket af "æ Kondelører". Det tog gerne to Dage og den mellemliggende Nat. Kedelen maatte fyldes og tømmes flere Gange, og der maatte uafledelig skiftes Vand i Svalekarret, for at Destillationen kunde gaa sin Gang, for det hed sig, at Brændevinsbrænding lignede Teglbrænding deri, at naar man først fik "begyndt, maatte ingen Standsning finde Sted, om man ønskede et godt Resultat af sit Arbejde.

Da Brændevinsbrændingen var ulovlig, gjaldt det om at faa Redskaberne hurtigst muligt gemt bort efter Brugen, at de ikke skulde røbe noget om denne Virksomhed.

Niels Eskildsen, Utoft, tjente som Dreng paa den vestligste Gaard i Hinnum, og en Aften, han kommer hjem fra Heden, fortæller han, at han i en Høj derude havde fundet nogle mærkelige Sager. Folkene sagde intet hertil, men næste Dag, han kom i Heden, var Sagerne forsvundet. Det gik ikke an at lade en Dreng vide, hvor Brændevinstøjet gemtes. I sin Tid boede Jens Hwolmose i den østligste Gaard i Horsbøl og Jakob Horsbøl i den vestligste. De kom godt ud af det, og saa en Dag, som de sidder hos Jakob ved en Kaffepunch, kommer der een løbende, at æ Kondelører er under Vejs. "Saa kommer a te u hjemad, for om ve wos sedde vi medt i æ Brændmen", siger Jens og skynder sig ud, og de faar Held til at faa det hele bort, inden Eftersynet var der. - Alkærsig fortæller, at Skolelærer Eske Christensen, Hoven, maatte af med en Mulkt paa 10 Rdl. for flere Steder at have meldt Toldvæsnets Komme. Formodentlig er det den Person, der i Grindsted Sogn kaldes Eske Paabøl, Han var en dygtig Snedker og arbejdede en Dag i Ørbæk. Saa faar de Bud om, at se Kondelører er paa Vej fra S. Omme. Hvad han faar at gøre. Han paa en Hest og ned ad Hoven til, og det var godt til Pas for dem i Hoven Mølle. De havde lige Sagerne over Ilden. Nu fik de i en Snarhed æ Tøj i æ Baghøl og Maskekarret smækket fuld af Avner (saa var det Svineæde). Det værste var, at Brænderiet lugtede over hele Gaarden, men æ Kondelører mærkede da ikke noget. Eske kom nok helt ud til Barslund for at varsko dem der, men han var nær kommen galt fra det og reddede sig kun ved at paastaa, at han red rundt for at sige Arbejde af, som han ikke kunde udføre til den bestemte Tid.

Gamle Barslund fortæller: De var bleven udspidset ovre hos min Nabo Jens Badelsen (Bertelsen). Det var deres Karl, Søndagspejr nede fra Aadum, der havde meldt dem i Skernbro. Han fik otte Prøjsere derfor, det fik en Angiver den Gang. Den Dag, æ Kondelører kom kørende til Jens Badelsens, gik a og pløjede Øst for Gaarden. Det varede ikke saa længe, før et Par af dem kom anstigende hen efter mig lige over Engen, men de maatte jo kønt gaa tilbage hen over Broen. A kunde nok regne ud, hvad det var for Karle, og blev ved at pløje. Saa kommer de hen til mig, og sprekker mig an, om a havde Brændevinstøj. Ja, siger a, det har a. Om a saa vilde følge med dem hjem og vise dem det. Jo, det var der ikke noget i Vejen for. A binder Studene og gaar med. Nu havde Ann bagt den Dag, og hun beder de fremmede sætte sig og sætter Kringler for dem, og a kommer med en Brændevinsflaske. Det var mit Brændevinstøj. Den ene - han var fra Vejle - det var en flink Karl. Han kunde ikke lade være med at grine over dette her Brændevinstøj. Men den anden det var en Skidt, han var stut, han siger, om a no vilde vise dem det andet Brændevinstøj. Ja, siger a og henter en anden Brændevinsflaske. Men så blev han tinder gal. Han skulde nok selv finde det, og han op paa Loftet. Her havde a nogle Sække liggende med Rug, det var Tienderug, a havde købt af Pastor Blach (Præst i Grindsted 1850-59), og de Sække giver han sig til at stikke en Søger i. Den anden Kondelør fik sig en Dram mere, og saa spørger a ham, om han paa Loftet havde Lov til at ødelægge mine Sække - Sækkene laa rundt om paa Loftet, for det var raadent; a tænkte paa at bygge en ny Sals, og hver Gang a var i Kolding, tog a Fjæl med hjem til Loft. - Nej, siger han, men han kan beordre dig til at aabne for Sækkene, for at han kan se dem efter. Saa bliver a gal i Hovedet og raaber til ham, at hvis han ikke kommer ned, saa

tager a Stigen væk. Det bryder han sig ikke om, men da a tager Stigen, vil han dog ned. Naa, der var saa ikke noget at kigge efter. Saa kom Vognen, og a maatte vise dem Vej ad S. Omme. A havde den største Lyst til at have vist dem ud i en Mose, men det var godt, a gjorde det ikke. Vi holdt jo sammen den Gang. Jens Badelsen blev idømt en stor Bøde, og Penge havde vi jo ingen af i de Tider. Saa fik han Henstand til Vorbasse Marked. De havde et Par Stude, der skulde løse Bøden ind, og de blev sommerelsket med Hø om Morgen og grøn Havre om Aftenen og var halvfede til Markedet. De kostede - tror a - 86 Daler, og Stine var med til Markedet, og hun kom hen til mig og græd, for der var ikke Penge nok. For at komme ved Penge i den Tid, maatte vi handle. Derfor var det, a købte Præstens Rug og gav ham Havre for den. A tjente en Specie paa Tønden for at fragte Kornet ned ad Ølgod Sogn. A kørte 8 Tdr. ad Gangen over ad Paabøl, for der var ingen Vej lige til, og Vejen var endda saa ussel, at a fik mine Heste brækket, hver Gang en saadan Tur stod paa.

Vi havde vort Brændevinstøj gernt i æ Kalgedig, der stod nogle Stikkelsbearris ud over. Saa blev a ræd for at have det saa nær hjemme og gemte det ude i en Sandgrav, men Piberne glemte a at faa med og stak dem siden i en Klynegrav, og har ikke kunnet finde dem siden. Det andet Kobber solgte a siden i Varde og fik en Kobberkedel for det, og den havde vi Nytte af i mange Aar.

MALTGØRING OG BRYGNING.

I det gamle Grindsted avledes kun lidt Byg. Tørken var haard ved den, men naaede man over 8. Juli (Kjelds Dag), der kaldtes Kjeld Sviebyg, uden at den var gaaet fra Grøden, kunde man vente Udbytte af den. Var Byg for Haanden, tilvirkedes Malten hjemme. Det maatte iagttages, at Kornet havde "bræmmet" (taget Varme i Huset), da det ellers under Maltfremstillingen vilde udvikle Bladene først, og det var Rodtrævlerne, man ønskede frem. Byggen sattes i Støb paa et nogenlunde varmt Sted og dækkedes godt til. Naar der var fremkommen 3 Rodspirer, var det heldigst at begynde Tørringen, Maltkølle havde man ikke. I Reglen tørredes Maltet paa Arnestedet over en Rist, hvorunder maatte findes en svag Ild, helst af Bøgespaaner. Det tørrede Produkt anbragtes i en stor Halmkurv (Maltkøev) paa Loftet. I Maltet kunde opbevares en Ost eller to. I mindre Hjem tørredes Maltet ved at bredes ud paa Loftet og senere, om det var i Vintertiden, ved at lægges paa Bilæggerovnen. Efterhaands som det var nødvendigt, blev passende Portioner bragt til Mølle. Hjemkommen herfra sattes det i Blød, Aftenen før man agtede at brygge. Hertil benyttedes et Tapkar, et større Kar med et lille trindt Hul i Bunden, hvortil en lille Stang, Tapstangen passer. Nu bliver der skoldet noget iøvrigt ren Langhalm, der efter at være tørret vikles om Tapstangen, der er sat i Hullet i Karret. Først en Visk, der med Topenden gøres løselig fast om Stangen og bredes ud til een Side, saa en anden og en tredie paa samme Maade, saa hele Karrets Bund er dækket med et helt tykt Lag Halm. (Det kunde siges om en Pige: Det var ogsaa en til at blive gift. Hun forstaar ikke engang at lægge en Rustvisk). Nu blev Maltet lagt paa Halmen, hedt Vand hældt paa og en Spand sat under Karret. Efter passende Tid, en Time, drejedes Stangen lidt, og Øllet begyndte at pible ud i Spanden. Havde man et større Kar, tømtes over i det, ellers maatte det anbringes, hvor man bedst kunde opbevare det. Vand kunde godt hældes paa Tapkarret igen, men dette Bryg var jo af ringere Beskaffenhed. Man blandede det som oftest. I mindre Husholdninger tømtes Tapkarret nu for "æ Draw" og rengjordes, en Prop eller Stangen sattes i Taphullet, og Øllet hældtes paa Karret. Gær tilsattes, naar det havde en passende Varme, hvilket erfarede ved at stikke en Finger ned, og Karret dækkedes godt til. Saadan stod Karret en Nat. Morgen efter skummedes Gæren ovenaf. Den benyttedes ved Bagning, og nogen gemtes til senere Brygning. Under Gæringen kunde Øllet "kaste sig", blive sur, og saa var det ødelagt.

En anden Ulykke var, at den kunde blive "lang". Raad herfor var at komme Bukkeblade i. Det allerførste øl, der kommer, er meget sødt og kaldes Uot (Urt). Den smager godt, men giver Mavepine. Man har imidlertid haft en Gryde over Ilden med Humle. Bladene sies fra, og Afkoget kommer i Øllet. - Halmen i Tapkarret holdtes nede af 3 flade Sten. En ældre Kone oplyser, at de tre Sten blev stærkt ophedet, før de lagdes i Karret. Vandet kunde ved dem endog komme i Kog. Humlen eller Afkoget kom i Tapkarret.

Endelig tyllens Øllet paa Tønden gennem en Tragt af Træ eller Ler, der sættes i Spunshullet. Sluttelig sættes Spunset i. Til Jul var øllet mere maltstærkt end sædvanlig. Til Hjemmebrug tappedes øllet paa en Kovs af Træ, der sættes frem paa Dagligstuebordet. Skulde det bæres i Marken, tappedes det paa en Lejle eller (senere hen) paa en "Skæggemand" (Dunk). Skulde det ikke bæres ret langt i Marken, benyttedes undertiden en høj Stenkrukke med to ører, hvori et Hosebaand bandtes som Hank. Laag fandtes ikke, men en løs Trætallerken laa øverst i øllet og hindrede det fra at skvulpe over.

En Kone beklagede sig over, at hendes Øl havde kastet sig. Hun havde sat det til Gæring i sin Kerne. Hun blev da kendt for Raad at rense Kernen godt, før hun brugte den, og det var vel nok det bedste Raad, hun kunde faa.

Paa Smaasteder sættes Byggen i Støb et Døgns Tid, hvorefter det hældtes i en Kurv, saa Vandet løb fra, hvorefter det sættes paa et lunt Sted for at spire. Ovenpaa Bilægger ovnen var fastgjort en Træramme, saa der dannedes som en Kasse. Her lagdes Maltet til Tørring og laa saa længe, at det blev helt brunt, før det bragtes til Mølle.

BAGNING.

Enhver Husmoder bagte selv alt Brødet, Familien brugte. Aftenen før Bagningen lagdes Dejen, det vil sige Melet blandedes med Vand og Surdej. Surdejen var en lille Levning Dej fra sidste Bagning, der lagdes paa en Tallerken. En Fordybning i Form af et Kors dannedes ovenpaa og dækkedes med et tykt Lag Salt. Nu var den lille Dej meget sur og fordeltes godt i Melet, der anbragtes i Dejtruget, hvis Størrelse rettedes efter Familiens. Dejen dækkedes nu godt til og stod i ældre Tid urørt til næste Dags Middag. Senere i Tiden stod Dejen kun til den følgende Dags Morgen, og skulde da væles - der blandedes og æltes mere Mel i. Ved Titiden sloges Brødene op (de formedes) og stod nu paa et Bord eller Bræt til Middag, før de kom i Ovnen. Denne kunde, som omtalt, være anbragt ude i Bryggerset bag Fyrstedet eller lidt fra Stuehuset i Marken. Øverst i Ovnen var anbragt een eller to murede Luftkanaler for Trækkets Skyld. Aabningerne udad fandtes ovenover og lidt til Siden af Ovn døren og kaldtes "æ Sveldhwoller". Var der kun een Kanal, saa var Aabningen lige over Døren. Man opvarmede - lyste - Ovnen med Lyng. Det var i Reglen Mandens Sag, og var en varm Bestilling. Det var ikke nok, at Ovnens Bund "æ Aaen" var glødende; men man maatte især have Opmærksomheden henvendt paa dens inderste Mur. "Æ swot Mand maat aa æ Ovn". Sluttelig ragedes "æ Yssel" (forkullede Lyngpinde) ud med en Trærage - en Del af Skaftet var dog Jern - og Brødene kunde sættes ind. I en større Ovn sættes en Del Klyne ind, som blev stukket i Brand til Ovnens Opvarmning. Der var da en Del mere Aske og Gløder at rage ud. For at kunne se til at faa Brødene sat, blev det første forsynet med en Fyrrepind, omgivet af en Klud, der var gennemtrængt af Tælle. Mens Pinden brændte ned, maatte de øvrige Brød sættes ind. Til Anbringelse i Ovnen benyttedes en Skødsel, der var en lang, smalbladet og langskaftet Træskovl, hvormed Brødene lempedes ind og anbragtes med den størst mulige Økonomi, hvad Pladsen angik. Dernæst sættes Døren for, og Utætheder ved den samt æ

Swældhwoller tættedes med vaad Mos eller vaade Klude.

Rugbrødene skulde staa 2½ Time i Ovn. Naar de toges ud, sattes Sigtebrødene ind eller ogsaa de blev sat forrest, saa de kunde tages ud før Rugbrødene; det tog en Timestid at bage dem. Naar Brødene blev taget af Ovn, blev de gerne lagt paa en Seng, da Skorpen let gik fra, hvis de lagdes paa noget haardt

Underlag. I Vintertiden var Drengene glad ved at komme i en saadan Seng, naar Brødene var fjernet.

Sigtemelet kunde fremstilles paa Møllen, men blev oftest sigtet fra i Hjemmet ved Benyttelse af en Haandsigte - Tems -, det frasigtede Mel faldt ned i en stor Halmkurv, trind med henimod en halv Alens Sidekant, et Par Alen i Gennemsnit uden Hank eller andet Haandtag. Den kaldtes "Sædeløv". Var man ikke i Besiddelse af en saadan "Løv", lod man Sigtemelet falde paa et Bord. Finere Brød blev der ikke noget af i den Tid, men en Kringle af Sigtemel til hver af Folkene og en Wakand til Børnene blev der dog gerne sørget for. Wakanden var en som And formet Kage. En "Knæpkaag" blev lavet af Bygmel. Den blev undertiden lagt i Ovn paa en bred Tudskaal (Skræppeblad). Søsterkage bagtes af Bygmel med megen Fløde og mange Æg (10) i "Sætkaag" lavedes ogsaa af Bygmel og var egentlig en Søsterkage: men den blev bagt paa Ildstedet i et Fad af Ler (Jydepotte), der kaldtes en Sæt, hvorover et lignende Fad var hvælvet. De to Sætter blev helt omgivet af Gløder af Overfladetørv.

Fru Moth i Grindsted Præstegaard talte altid Brødene, naar de blev sat i Ovn, og igen, naar de toges ud. Pigen var misfornøjet med denne Tællen, da hun syntes, det var en ganske meningsløs Mistillid mod hende. Men engang fattedes 2 Brød, da de toges af Ovn, og Fruen var meget utilfreds hermed. Siden opklaredes dog Sagen. Man fandt nemlig to halvbagte Rugbrød i Laden. Karlen havde tilvendt sig dem til Hestene, som han nok ikke fik tilstrækkelig Havre til. Han havde været uheldig med at faa dem vel tidlig af Ovn, og de var da mindre tjenlige til Hesteføde.

Paa en Gaard havde de en anden Fremgangsmaade ved Bagning. Første Dag lagdes Dejen. Næste Dags Eftermiddag væledes den, og Brødene sloges op mod Aften. Tredie Dags Morgen kom de i Ovn i tre Timer. "Rawkaag" (Sigtebrød) stod i Ovn 1 Time. Var enkelte Rugbrød ikke bagt nok ved Udtagningen, sattes de ned i Asken og Kullene, der laa foran og endnu var varme. "Hæ fæk di æn Sverp indno".

Paa en Gaard var en "Beejt" i Reglen 4 Skpr. Rug. Heraf forfærdigedes 12 a 13 Brød paa ca. 10 Pund Stk. Bagningen kunde vare i en Maaned, og Brødet havde paa Slutningen af Tiden, især da om Sommeren Tilbøjelighed til at mugne, mens des drøjere var det. "Ja, man kunde jo sagtens holde Balans, naar man ikke skulde have noget at æde", sagde en Mand, og saa skulde der jo spares paa Fødemidlerne. Enkelte fik ligefrem Skyld for at sulte deres Tjenestefolk. "Vi aad "mule" Brød, saa de kwolmet ud aa æ Mund". Jo surere Brødet var, des drøjere var det.

Hos en Gaardmand ovre Nord paa havde de to voksne Sønner og to Døtre hjemme og tillige to Tjenestdrengene. Drengene fik med de andre om Vinterdagene deres Mellemmad i Mørkningen og skulde saa ribbe Fjer til Kl. 8, hvorefter de beordredes i Seng uden at deltage i Aftensmaden. En Aften, mens de andre malkede, stod Drengene op. fandt Grøden og spiste sig mæt, hvorpaa de søgte Sengen igen. Da Folkene kom ind, saa Konen straks, hvordan Sagen stod, men for at hjælpe Drengene, siger hun: "Den slemme Hundehvalp, vi har, her har den været i Grøden". "Nej holdt", siger Manden, "det er for akkurat taget, det er ikke Hvalpen, her har været, men Drengene". Saa trak han dem en for en ud af Sengen og gav dem en Dragt Prygl. Slutningen af Tildragelsen blev, at Drengenes Forældre lagde sig imellem.

Kornet blev i de Tider kun slet rensat. Dog Ukrudtet fyldte ogsaa, som det hedder i Rimet:

Hejr u Klint

æ bæjer ind indt.

Raas u Kø

gjør Bund'en brødløs.

Raas var Planten Skjaller, der havde faaet Navn af de raslende Frø i Frøhusene. Kø var Navn paa langstakket Hvene. En værre Tilsætning i Brødet var Meldrøjen, der fremkaldte alvorlige Forgiftningstilfælde, der gik under Navnet "æ Rowsywind" og undertiden havde Døden til Følge.

Et Dejtrug kunde ogsaa gøre Tjeneste ved andre Lejligheder. Det kom paa hos en Familie paa Grindsted Sønderhede, at Madammen skulde hentes. Der var megen Sne, og det var tilmed en Himmelknog. Manden sømmede da Dejtruget fast paa deres Loftstige, fik Hesten spændt for og kom af Sted til Grindsted. Madammen gik i Dejtruget, kom i god Behold til Huset, hvor hendes Hjælp var nødvendig, og alt blev vel overstaaet. Hos Jes Andersen i Fugdalen brugte de samme Fremgangsmaade, naar han i saadant Vejr skulde til Løvlund Mølle at have Rug malet. Manden tog med Studeforspand hjemmefra Kl. 4 a 5 om Morgenen og var først tilbage Kl. 7-8 om Aftenen. I Jes Hus var Folkenes og Dyrenes Beboelse skilt fra hinanden ved en smal Foderlo, der ogsaa kunde bruges til Tærskelo. En Nat vaagnede Familien ved et vældigt Spektakel, ret som nogen gjorde sig Anstrengelse for at vælte Huset. Manden og Konen op i en Fart og Børnene bagefter. Da var det en Kø, som var kommen ind i Foderrummet og havde faaet Hovedet ind mellem et Par af Loftstogens Tremmer og nu stødte mod i det smalle Rum. Det var meget vanskeligt at faa Køens Hoved tilbage. En Tremme maatte borttages, men Sav ejede man ikke. Saa kom de i Tanker om Stikkekniven. Saa tællede Jes en Spole ud, og Køen blev befriet. Et Stykke af et Skovlskaft blev nu indsat i Stigen i Stedet for det udskaarne Træstykke. Den Stige mindes hans Børn endnu. Længde stykkerne var stærkt slidt paa den ene Side fra den Tid, de blev brugt som Slædemeder, og saa Skovlskaftet, der ikke harmonerede med de andre Spoler. Hos Jes A. brugte de to Slags Bønner til Kaffen. De blev brændt og malet hver for sig og blandedes først, naar de skulde i Kaffekedlen. De smaa Bønner var Rugkerner, og de store rigtige Kaffebønner. Kaffen kogtes her som andre Steder paa Egnen. En Tragtkande havde de kun i fine Huse, f. Eks. i Præstegaarden.

MÆLK OG SMØR.

Græsmarken blev der ikke ofret videre paa, og da heller ikke Vinterfodringen rakte videre ud over Dyrenes Livsophold, kunde Mælkeydelsen ikke være stor. Der lagdes ikke synderlig Vægt paa Mælkens Behandling. Den nymalkede Mælk blev i sorte Lurfade - Sætter - sat op paa Hylder i den lavtloftede Stue. Det kunde hændes, at en Mand rendte Hovedet mod Hylden og væltede alle Sætterne ned. Naar Fløden efter Forløbet af et Døgn eller to var sat, lod Husmoderen en Tommel eller Pegefingerglide rundt langs Fadets Sider, saa Fløden løsnedes her. Den kunde nu som en hel Flage blæses over i Flødegryden, for saa vidt der ikke benyttedes Skummeske. Flødegryden var af Ler som Fadene. Den stod paa tre Tær. I en af Tærne fandtes et Hul, hvori der sad en Trætapp, saa Vallen kunde tappes ud. Fløden kunde komme til at staa længe i Gryden og blev tyk og sur. Var man i Trang for Smør, kunde man hjælpe sig med at lægge den tykke Fløde paa Brødet. I Reglen benyttedes Stampekerne, og

det var mangan Gang et Taalmodighedsarbejde at faa Smørret frem. Fløden kunde undertiden give sig til at bruse og vilde ikke skilles. Saa brugte man at hælde varm Mælk i. I Vintertiden især havde det sin Vanskelighed at faa Smør. Det var da heldigt at komme Grene af Røn i Kernen eller have Kerne staven af Rønnetræ. Tabte Pigen en Sveddraabe i Kernen, var det ingen Skade til (man mærker Hensigten), tabte hun derimod en Lus derned, var det meget uheldigt. (Hun maatte altsaa ikke pille for meget ved sig selv eller bøje sig over Kernen). At give Kørerne en Gift grøn Lyng var et godt Middel til at erholde Fløde, der ingen Vanskeligheder blev ved. Naar det under Arbejdet begyndte at sige "Kjesten" i Kernen, var man over det værste. Nu hældtes Vand eller Mælk ned, Smørkuglerne samledes, og Smørret toges op med en dertil indrettet Ske, lagdes i et Trætrug (udhullet i et Stykke Træ), saltedes og hvis det kunde undværes i Husholdningen, gemtes hen i en sort Gryde til Efteraaret og solgtes da til Kolding, Vejle eller til hjemlige Opkøbere. Denne Hengemning gav jo ikke første Klasses Smør, hvorfor man efterhaanden kom bort fra den. I Firserne i forrige Hundredaar lagdes Smørret i Bøtter og kørtes af en Fragtmand til Købmand Peschardt i Vejle. Var Smørret af god Kvalitet, blev der med Kridt skrevet "Top" paa Bøttelaaget, hvilket vedkommende Kone med Rette betragtede som en Ære. Betalingen for Smørret blev aftalt lagt i hver Bøtte indesvøbt i Papir. Fragtmanden satte Bøtterne af ved Landevejen, hvor Nedkørslen til Gaarden gik fra. Denne ejendommelige Maade at sende Penge paa kunde være fristende for mindre befæstede Sjæle, men det vides dog ikke, at den har haft uheldige Følger.

I Slutningen af Firserne var der stærkt Røre i Sognet angaaende Oprettelsen af et Andelsmejeri. Man kunde ikke enes, dels om den enkelte Interessents Indflydelse, idet nogle især i Vestsognet holdt paa, at den skulde rette sig efter Antallet af vedkommendes Køer, og dels om Pladsen. En Tid saa det ud, som man kunde samles om en Plads ved Loft, der hvor Vejen gaar over Aadalen til Morsbøl. Enighed kunde dog ikke opnaas, og saa blev der bygget to Mejerier, et paa P. Jensens Mark (Matr. Nr. 2), Jerrig, og et i Grindsted By. Til det sidste hørte Dele af S. Omme, Filskov, Grene, Hejnsvig og Ansager Sogne, og dog var Leverancen af Mælk ret ringe. Grindsted Mejeri aabnedes 25. Juli 1890, og Mælketilførslen det første Aar var 968,000 Pund. I 1895 nedlagdes Mejeriet i Jerrig, og Medlemmerne der sluttede sig til Grindsted. Mejeribygningen i Jerrig var kun nogle og tyve Alen lang og i Vidde 10 Alen, saa nogen stor Virksomhed kunde ikke foregaa der, især da Mejeribestyreren var til Huse i samme Bygning. Senere flyttedes Huset til Grindsted, hvor det nu optager en Plads paa Byens Hovedgade. - Af Bestyrere har Grindsted Mejeri kun haft faa. Den første var P. C. Grønlund. Han var en virksom Mand med adskillige Interesser. En Tuberkulose lagde ham allerede i Foraaret 1894 i Graven. Nu blev een af Mejeristerne, P. Pedersen, der under Grønlunds Sygdom havde forestaaet Arbejdet, antaget som Bestyrer. Han holdt ud i denne Stilling til 1916. Leverancen af Mælk var da 1896: 1,607,230 Pund, gaaet frem til 6,369,645 Pund. Da Pedersen opgav Mejeriet, erhvervede han sig en Landejendom Vest i Byen. Derefter antoges J. Jensen til Mejeribestyrer, men hans Virksomhed som saadan blev ikke lang. Den spanske Syge grasserede i 1918, og Jensen blev et Offer for den, hvorpaa Pladsen blev opslaaet, og der indkom over 100 Ansøgninger. L.A. Madsen, der havde styret Mejeriet i Vakancen, valgtes der efter og er endnu i Funktion som Mejeribestyrer.

BRYLLUP.

Af de Festligheder, der angik Hjemmene, bar Brylluppet Prisen. Da maatte der ikke spares paa Mad og Drikke eller andet, der efter Skik og Brug hørte til. Jagilde holdtes ikke paa denne Egn. Naar der skulde lyses for et Par, gik deres Fædre, om de levede, til Præsten og begærede Tillysning. Bagefter fulgtes de til Brudgommens Hjem og blev beværtet med Kaffe og Puns.

Den unge Mand var ikke med hos Præsten. Gaver til Brudefolket blev ikke givet. Det er først senere bleven Skik. Naar der skete Tillysning anden Gang, var de unge i Kirke. Bylauget samt begges Familie skulde bydes. En Mand af Familien, eller som stod den nær, blev sendt ud som Bydemand. Han skulde have Hat paa, som han tog af, naar han kom ind (hvad man ellers ikke plejede), og begyndt paa Indbydelsen: "God Dag, a skulde hilse fra A. og hans Kone og fra Marie og Peder, om I vilde komme til Bryllup der paa Kl. 8 om Morgenen til Frokost, følge med til Kirken og hjem igen ". 3 Dage før Brylluppet mødte een fra hver af de indbudte Familier med Sænd: 1 Høne eller And samt en Snes Æg og 2 Pd. Smør. Vedkommende blev beværtet og fik med hjem et rundt Sigtebrød. Det fik Kuske ved Brylluppet, Spillemænd og andre lignende ogsaa. Til et Bryllup hørte Præst og Degn, men lige saa nødvendige om ikke mere var "Køgs" og Spillemand. Naar Gæsterne indfandt sig spillede Musikanterne op paa deres Klarinet. Det var en stor Fornærmelse mod vedkommende, om dette forsømtes. Frokosten bestod af koldt Bord. Sigtebrød med Kalvesteg eller Paalæg. Brødene kom hele ind paa Bordet og blev skaaret ud der. Der vankede Snapse til Maden og ovenpaa Kaffe (Puns) med Kandis til. Kvinderne kom først til Kaffebordet. Det var et praktisk Hensyn, der toges til Damerne. Kaffeopperne blev nemlig ikke afvasket efter Brugen (det varme Vand tog Blomsterne og Forgylningen af Kopperne), og havde Mændene først haft Kopperne i Brug, fik de Afsmag af Brændevinen. Ved Bordet sad Brud og Brudgom for Bordenden. Ved begge Sider næst efter den nærmeste Familie. Jo flere Vogne, der befordrede Folkene til Kirken, des større Ære for Brudefolkene og for Manden, hvor Gildet stod. Toget ud til Kirken ordnedes saaledes, at Musiken kom først, saa Brudekone (den, der havde smykket Bruden) med Bruden, dernæst Brudgommen med sin Fader og saa de øvrige efter Slægt og Rang. Foran ved 2 - eller Mangefold deraf – unge Mænd paa pyntede Heste. De kaldtes Forridere og var vel en meget gammel Levning fra den Tid, man ikke turde færdes paa Vejene uden væbnet Dækning. Et Brudetog maatte ikke køre i "Fodsgang", og derfor var det nødvendigt, at Rytterne var snare i Vendingen. Ankommen til Kirken, vendte de straks om og red Skaren i Møde. Jo længere ude ad Vejen dette kunde ske, des større Ære for Rytterne. Derefter red de i Spidsen for Vogntoget til Kirken. Udenfor Kirkegaarden ordnedes Processionen. Først Musiken saa Brudepiger og "Aalbesvende", Brud og Brudgom o.s.v. Ved Kirkedøren mødte Musiken igen og gik i Spidsen for Toget. Naar de nygifte steg til Vogns, spillede der igen. De sad nu sammen i een A gestol. Hvis een af dem saa tilbage efter de andre Vogne, varslede det ikke godt for deres fremtidige Lykke. Forriderne lod nu Hestene have "fri Fod". Hurtig hjem til Gildegaarden - den dristigste Rytter modtog her et Sølvbæger med Brændevin - saa ud mod Vogntoget. Bægeret ræktes til Bruden i Farten og saa hjem igen. Undertiden omred Rytterne hele Vognrækken. Kunde de naa hjem og ud igen endnu en Gang, des bedre var det. Til Smaabørn, der stod ved Vejen og saa paa Stadsen, kastedes Rundtenommer af Sigtebrød. Ved Hjemkomsten blev der budt paa Kage (Sigtebrød) og Snaps. Smaakager brugtes først længere hen i Tiden. Var Middagsmaden ikke helt færdig, fik Mændene endnu et Stykke Sigtebrød med Snaps til.

Ved Bordet sad de nygifte for Bordenden. For hver ny Ret spillede Musiken op. Maden bestod af fersk Suppe, Kød (ogsaa Høns) med Peberrodssovs, og derefter Sødsuppe med Søsterkage til. En Salme blev sunget før og efter Maaltidet. Under Maaltidet herskede megen Munterhed, men ikke saa saare havde Degnen eller en ældre Bonde begyndt paa Salmen: "Vi takke dig vor Fader, vi prise dig vor Gud" før Ansigterne kom i alvorlige Folder. Alt hvad der hørte Religionen til, havde de Respekt for, de gamle Bønder. Alle ældre Mænd sang kraftigt med paa den gamle Melodi, "Guds Godhed vil vi prise" med sine mange Toneudglidninger og Sløjfninger i den vemodigste Moll.

Mens Gæsterne endnu sad ved Bordet, blev der gerne samlet ind til Kogekonen og Spillemanden. Een af Skafferne kom ined to Tallerkener, den ene oven i den anden, og det

hed da "Æ Køgs haa swæjen hind Forkle" (eller brækket en Grydeske), "vi kommer te u skjelleng sammel te æn ny", og saa gik han rundt med Tallerkenerne. Naar der var kommen nogle Skillinger i den øverste, blev de hældt over i den nederste, og den øverste tomme igen sat oven i. Saa saa man ikke, hvor stort Beløb hver erlagde. Da der ved et Bryllup samledes ind til Spillemanden, kom denne helt ind i Spisestuen og udbrød: "A haa tjænt P. Jessen i Seest", derpaa trakterede han sit Instrument, holdt op og fortsatte: "A haa plowet aald hans Grønjord i æ Foror". Musik igen og derpaa: "Han spur mæ, om a vild blyw te næst Foror". Saa Musik og dernæst: "A svaar ham u saa nej". Saa spillede han igen. Hej da li da da, li de li dada. Paa den Maade hen ledte han Opmærksomheden paa sig.

Til Slut skulde de, der vartede op, have Mad, og saa begyndte Dansen, der den Gang ikke var en Mørkets Gerning. Solen kunde godt skinne ind i Dansesalen. Var Præsten til Stede og var til at formaa dertil "dansede han Bruden op". Der var kun det ene Par paa Gulvet. Dernæst dansede Brudens Far med hende. Siden Aalbesvende med Brudepiger. Kaffen skænkedes af Brudekonen, der var een af Familien eller Brudens Madmoder. Ved Andendags gildet skænkede den unge Kone Kaffen.

I mindre Hjem, hvor Midlerne kunde være smaa, havde Middagen lidt billigere Sammensætning. Ved P.T.'s Bryllup fik de Fisk med Melsovs og Brød til og Sødsuppe med Hvedekage. Men Brændevinen flød saa des rigeligere. Der indtraf det Uheld, at den slap op, og man maatte have Bud efter ny Forsyning. Fr. Ø., der var med til Brylluppet, fortæller, at en Broder til Bruden og en do. til Brudgommen kom i heftigt Slagsmaal efter Middagen. Det betragtedes ellers som en stor Skarn, om nogen ved en saadan Lejlighed blev saa svirende, at de indlod sig i Slagsmaal.

I Begyndelsen af forrige Hundrebaar blev Lorents Davidsen fra Hejnsvig Vinterlærer i Hinum og blev her kendt med en Pige ved Navn Abelone fra Krog. Hendes Forældre og navnlig hendes Svoger, Mikkell Elkjær, var meget imod Partiet, da Lorents var uformuende. Men de unge fik da Magt, og Brylluppet blev holdt i Krog. Da de Hejnsvig-Mænd indfandt sig til Gildet, modtog Mikkell dem med: "Naa, kommer de nu de forsultne Hejnsvigere". Hvorpaa Mads Aksel tog Ordet og sagde: "Ja, de er da ikke saa sultne som æ Mikkeler, for de kan have æ døde Faar, der ligger i æ Diggrov. Ved Gildet sad de hele Tiden og drillede hinanden. "Forstaar du at købe Humle", spurgte Mads Aksel Mikkell. Herpaa har han vist faaet afslaaende Svar, thi Mads Aksel vedblev: "Jo, du skal tage en Humlekop og gnide en Hest i Næsen med. Naar du saa gaar bag Hesten og letter Halen, og saa der kan lugte Humlen, da er du vis paa, at den er god". Abelone fik dog gode Kaar, og da Lorents Davidsen siden blev Degn, forsonedes hendes Slægtning med Svogerskabet.

VED BARSELGILDE

blev flere bedt med til Frokost, og ligesom ved Begravelse punsedes der. Hele Følget "fadrede", det vil sige ofrede til Præst og Degn i Kirken, og Barnets Gudmoder afleverede sit med et lille Kniks. Hun havde Barnet paa Armen, mens hun ofrede. I Kirken blev der bragt Faddergave til Barnet. Pengene blev lagt paa Barnets Bryst, og Gudmoderen modtog dem ligeledes med et lille Kniks. Barnet skulde som nu klædes i langt hvidt Skrud. Senere er det blevet Skik, at anbringe røde Sløjfer paa Kristentøjet for Pigebørn. Drengenes er blaa.

Kristentøjet laantes eller lejedes som oftest. Det var ganske ukendt, at en Mand holdt Barnet over Daaben. To Kvinder var gerne med. Man skelnede mellem at bære Barnet og holde det. Det sidste gjorde Gudmoderen. Den anden Kvinde bar Barnet ind i Kirken og skulde lige før

Daaben tage Barnets "Lue af". Hun skulde ogsaa være til Rede med en "Sukkerpatte" (noget Melis lagt i en lille, ren, hvid Klud, ombundet, saa det lignede et lille Dukkehoved (Tøjenderne, som stak ud ved Snoren, var et lille "Tagved"), som hun stak Barnet i Munden, om det blev uroligt. Ved Barnedaaben gik Moderen gerne i Kirke første Gang efter sin Nedkomst. I Tiden mellem Barnets Fødsel og Kirkegangen sad hun "inden Kirkesæde" og forlod i denne Tid ikke sit Hjem. Barselkone, der altid var ledsaget af en anden Kone, ventede i Vaabenhuset, til Præsten under den første Salme indfandt sig og "indløste" hende, det vil sige holdt en lille Tale til hende, vel nok om det Ansvar, hun nu fik ved Barnets Opdragelse, og den Opgave, der var hende betroet. En ung Præst i Grindsted misforstod denne konge, gamle Skik. Han mødte i Vaabenhuset, bukkede for Kirkegangskone og bød hende sin Arm. Derpaa førte han hende op til Præstekonens Stol, bød hende til Sæde, bukkede endnu en Gang for hende og gik op til Alteret. Det var Degnens Bestilling at avertere Præsten, naar Kirkegangskone var kommen. Engang var der meldt Kirkegangskone, men hun var endnu ikke ankommen, da man sang Salmen før Prædikenen, saa Degnen mente, hun havde faaet Forhindring. Da kom den Kone, der "gik ved hende", farende op ad Kirkegulvet, at nu var de der. Degnen gjorde Indvending, de burde komme til Tiden. "Jamen lille Faar, det er en fattig Kone, og hun har langt til Kirke". Saa blev Resultatet da, at hun blev indløst, som hun ønskede. - At hele Følget fulgte med hjem til Middag og blev der Dagen og Aftenen ud, er en Selvfølge.

KONFIRMATION.

Der holdtes intet Sted Fest eller Sammenkomst i Anledning af Konfirmation. Konfirmanderne hed Præstebørn, og der blev talt meget om, hvem der stod øverst eller svarede godt paa Kirkegulvet. Søndagen hed Afhørings søndag, og der taltes om Afhøringsstøj. Niels Modvig med sin Moder kørte til Grene Kirke med Anders Skærhoved, der havde en Datter, som ogsaa skulde konfirmeres den Dag. Da de kom hjem hen paa Eftermiddagen, var Faderen, Niels Horsbøl, gaaet til S. Omme for at spille til Dans. Det var Dagen før et Marked. Moderen siger da til Drengen: "Stræb nu at faa Faarene ud, de har staaet længe inde, a skal hen at give Køerne".

BEGRAVELSE.

Efter Dødsfald, naar Liget var koldt, blev det taget af Sengen og lagt paa Straa paa et langt Bord. Skillinger blev lagt paa Øjelaagene, for at de kunde holdes lukkede, Salmebogen under Hagen og Hænderne foldedes over Brystet. Men forinden blev Liget vasket og klædt i det Linned, der var lagt til Rede undertiden længe i Forvejen af den afdøde selv. Nu blev der lagt et Lagen over, og Vinduerne tildækkedes. Halmen af den Seng, hvor den døde havde ligget, blev brændt paa Marken udenfor. Var Kisten ikke allerede til Stede, hvad den kun sjælden var i denne fattige Egn, tog det nogle Dage, før den blev færdig. Den lavedes solidt af godt Træ og maledes eller svættedes med Kønrog. Støv af Stenkul strøedes paa og fastholdtes med Lim, og Rebhanke sattes i. Nu mødte nogle Nabokoner til Ligklæden. Af Liglærred - tyndt Lærred med Appretur - forfærdigede disse Kvinder en Klædning, som Liget blev iført og lagt i Kiste. Undertiden tillod Omstændighederne kun, at Klædningen blev lagt løst paa. Efter endt Arbejde blev Kvinderne beværtet med Brød og Kaffe. Laaget blev ikke lagt paa Kisten. Der herskede nemlig den besynderlige Skik, at fremmede og navnlig Børn blev indbudt til at se Liget. Paa Begravelsesdagen saa alle Gæsterne det, og man hørte Udtryk som: "Han er sig

selv lig". Til sidst tog Familien og Kendinge Afsked med den døde, idet de rørte ved hans Pande og Hænder, det sidste undertiden som et Kærtegn. Før eller efter at Kistelaaget var sat paa, blev der sunget en Salme. Degnen skulde være til Stede og begynde paa Salmen. Degnets Forretning her kaldtes at "synges den døde ud". Det var i Reglen ogsaa Degnets Bestilling at forfatte det Vers, der blev sat paa Kisten, ligesom at sammensætte den afdødes Testamonium, en Livsbeskrivelse, der af Præsten blev læst op paa Prædikestolen. Der skelnedes mellem Ligprædiken og Ligtale. Den første blev holdt inde i Kirken, og hertil hørte Testamoniet, den sidste ude paa Kirkegaarden. Det var kun et Faatal, der opnaaede at faa Ligprædiken. - Var alt nu i Orden til Afgang, satte den afdødes nærmeste sig op til Kusken, og Toget satte sig i Bevægelse. Jo flere Vogne, des større Ære for den dødes Minde. Vedkommende Familie besørgede selv Graven gravet og Ringningen med Kirkeklokken. Ved Indgangen til Kirkegaarden blev Kisten taget af Vognen og sat paa to sortmalede Skamler. Saa gik man til Graven; Præsten og Degnen (syngende) foran. Præsten talte og forrettede Jordpaakastelsen. Ligbærerne kastede nu Graven til, mens Følget sang og der ringedes med Kirkeklokken. Hvis Græsset paa Gravstedet var godt sammen groet, naar Graven skulde graves, løsnedes en lang Græstørv af Gravens Bredde, rullede sammen og lagdes til Side. Den lagdes nu til sidst øverst paa Graven. De afbrugte Skovle lagdes altid i Kors paa Graven. Kranse kendte man ikke til at pynte Graven med. Ved en Jordpaakastelse paa Grene Kirkegaard havde en Mand tabt sit Ur. Han søgte da efter det ved at grave i Graven, og Historien melder, at han fandt det.

De Familien fjernere staaende Personer blev kun indbudt til at være med til "Henfølge" og gik hjem fra Kirkegaarden. De øvrige gik tilbage til Hjemmet og spiste til Middag og tilbragte Dagen der. De ældre kunde godt tage sig et Slag Kort, dog, for sikredes der, ikke om Penge. Var det en Sommerdag, kunde de unge undertiden tage sig en Svingom paa Grønningen efter Middagen.

JULEGILDER

holdtes i hver en Gaard med en saadan Regelmæssighed, at i flere Byer havde hver Familie faaet tildelt sin Dag til dette Gilde, uden at der naturligvis var truffen ligefrem Aftale derom. Indbudt blev "æ Laug", Familie og enkelte længere borte fra. Hos velstaaende Gaardmandsfolk havde gamle og unge hver sin Gildedag. De ældste mødte til Middag og fik deres "Und'en": Suppe med Kød og Peberrodsovs eller Kalvesteg. Melbollerne, der kaldtes Klumper, lavedes Dagen i Forvejen, medens Kødbollerne, der hed Kløser og havde et anderledes Omfang, end de har nu om Stunder, kogtes samme Dag i Suppen. Kl. 3 fik man Kaffe. Hertil Tærte med Syltetøj, Julekage eller Søsterkage, Kaffeputse til Mændene. Efter Kaffen begyndte Kortspillet, der gjaldt en saakaldt Spillekage, Æbler og Pebernødder.

Spillekagen var en Kransekage i dannet af sammenhængende Dejruller, der lagdes om et Fad, der laa med Bunden opad. Paa Dejkransene var anbragt Figurer (Dyr af Bagværk). Kransekagen sad paa Fadet under Bagningen i Det var en Storhed at vinde denne Kage i og man kunde bagefter høre Udtalelse som: "Waa Muer

waa een hiel Kaael, deen Gaang hun kam hjem mæ æ Spelkaag". Æblerne var sjældne og derfor eftertragtede. Tilsidst spillede om Pebernødderne, der, eftersom de svandt af Fadene, gemtes i Lommerne. Foruden Nødderne, der gjaldt som Smaamønt, udmøntedes nogle af meget større Omfang. De kaldtes Ronnevejer og havde Værdi som et vist Antal Pebernødder. Penge spillede der ikke om ved Julegilderne. De vundne Pebernødder gemtes til senere Spil

et andet Sted. Ud paa Aftenen fik Gæsterne Mellemmed, hvortil der søbedes varmt Øl. Hos mindre bemidlede mødte Gæsterne først ved Kaffetid, men Sagen gik sin Gang som de andre Steder.

De unge fik ved Ankomsten Kringle eller længere tilbage i Tiden Sigtebrød med en Dram til, siden Kaffe og Puns til Karlene. I enhver ordentlig Gaard holdt man Trefagstue af Hensyn til Dansen. Ved Spillemanden stod en Brændevinsflaske, hvoraf de unge Mænd fik en Dram, naar de betalte ham en Skilling for Musikken. Varede det for længe, før de skønnede paa hans Musik, henledede han selv Opmærksomheden paa sig ved at spille en lille Melodi og synge: "No haa vi faatint æn Dram". Fr. Øh. siger om en Spillemand: Gav man ham otte Skilling, sagde han: Tak, 12 Skilling. Tak skal du have, og kunde man afse en Mark til ham, udbrød han: Tak skal du have Frederik. Under Dansen kom Værten og hans Kone ind i Danse stuen henholdsvis med Dram og Sigtebrød med Svinefedt paa, Saltkoppen var med. Stablen af Mellemmader var saa høj, at den næsten naaede til Loftet, men der var godt Fratræk, og det sank snart i den store Opstabling. Dansen varede gerne hele Natten, Saaledes kunde de blive ved Aften efter Aften. Musikken skingrede dem i Ørene baade Nat og Dag. Julen varede til Hellig tre Kongersdag, og i den Tid hvilede alt Arbejde ud over det nødvendige. Kom een i By i Julen, skulde han altid beværtet, ellers bar han vedkommendes Jul ud, og Børnene skulde have Pebernødder eller Kandis i Lommen.

I gamle Dage, men dog i Mands Minde, boede i Hejnsvig en Mand ved Navn Jens Madsen. Som andet godt Folk spillede han i Julen Kort om Pebernødder. Et Aar var han udsat for saa store Tab, at han greb til det Middel at fremstille en Del tørre Lerklumper af Form som Pebernødderne for at drøje paa Beholdningen. Da Nødderne flyttedes saa tit af og i Lommen, at Farven blev noget ubestemmelig, kunde hans Fabrikat ikke let opdages ved et flygtigt Øjesyn.

Saa kommer han en Aften til at spille med æ Dæjnkuen, og da han sædvanlig sad i Uheld, maatte han jo af med en Del Pebernødder til hende. Men ved næste "Julbojl", de kommer sammen, overfalder hun ham med Bebrejdelser over det Sk..., der fandtes mellem hans Pebernødder. Ja, Jens Madsen kunde jo ikke nægte, at der maaske kunde være et Par Nødder af Ler imellem, men det havde da ikke stor Betydning. Jo, for hun plejede at smage paa Sagerne, og saa havde hun faaet et Par af hans Pebernødder i Munden, og det vilde hun ikke udsætte sig for tiere, saa hun spillede ikke oftere med ham. Det var dog mærkeligt, mente Jens Madsen, at hun ikke kunde kende dem fra hinanden. Han havde i Dag givet sin Hund en halv Haandfuld Pebernødder, og den havde straks "Sjeni" til at æde de rigtige og lade Ler nødderne ligge.

LEGSTUE OG BAL

var de unge selv ude om at faa afholdt. Gik en Mand ind paa at holde Legstue, maatte han betale en Daler til Herredsfogden for Tilladelsen. Der dansedes i Mandens Trefagsstue, men Mad og Drikke betaltes som paa en Beværtning. Spillemanden betalte de unge selv. Bal bestiltes i en Gaard og betaltes med en Specie (4 Kr.) pr. Par. Deltagerne, hvis Antal kunde være henvend 100, mødte og fik deres Und'en, Suppe med Kød. Derefter toges fat paa Dansen. Nogle apillede Kort. Middagsmaden indtoges i Storstuen, hvor siden Dansen foregik. Kaffen fik de Holdvis i en anden Stue. Mellemmaden blev budt rundt i Storstuen. Disse Sammenkomster savnede Hjemmets Kontrol, og der var noget løssluppet over dem. Ved et Julegilde var det en Skam at drikke sig fuld, ligesom der jo ikke var Tale om Klammeri, da Selskabet var indbudt. Ved en Legstue kunde baade Beruselse og Slagsmaal godt indtræffe.

SKYDEGILDE

holdtes i Fastelavn. Hertil skulde man have Bevilling, som man fik hos Præsten. Formodentlig maatte Præsten som Formand for Sogneforstanderskabet udtale sig om Tilladelsen. Sammenkomsten varede to Dage. Deltagerne samledes Søndag Eftermiddag og begyndte Skydningen. Det var Skiveskydning med Hagelbøsse. Paa et Bræt, der var opstillet i passende Afstand, blev fæstet et Spillekort, og nu gjaldt det om at anbringe flest Hagl i Kortet. Markør benyttedes ikke. Skytten løb selv hen og saa efter Resultatet. Havde han sat Hagl i Kortet, tog han det med tilbage, og et nyt Kort blev sat paa Brættet. Den, der havde sat flest Hagl i, fik Præmie. Der betaltes et lille Beløb for hvert Skud, og derved indkom Midlerne til Præmier. Gaarden, hvor Skydningen holdtes, havde den Dag Beværtning, og saa kan man tænke sig til, hvorledes Gildet endte. Om Mandagen sluttedes af med Dans og ofte med Uenighed og Slagsmaal.

BINDEGILDE

havde en mere hjemlig Karakter. Paa en Bekendts Fødselsdag, andre siger, det skulde ske paa en Tamperdag, satte man efter at faa vedkommende til at modtage et saakaldt Bindebrev, der forpligtede ham eller hende til at afholde et Gilde. - Tamperdage indtraffer 4 Gange i Aaret og kan findes i Almanaken efter følgende lille Rim: "Onsdag efter Aske (Fastelavn) vi Tamperdage faa, Onsdag i Pinseuge ligesaa, Onsdag efter Hellig Korsens Fest (14. Septbr.), Onsdag efter Lucia (13. Decbr.) kommer Tamperdage vist". Brevet skulde gerne være paa Rim. Her er et Bindebrev fra Grindsted:

Kan du sige mig for sand,
Hvor mange Dag og Time,
Forinden du i Ægtestand
Skal træde med din Lige,
Tillige hvem din Mage blir,
Skal du mig ogsaa sige.
Forinden Timer ti,
Du ellers bunden blive.

Navn.

METTE MARIA HANS-DATTER.

Binde Brev.

1. Vers.

En Aftenstund saa rolig vi løstig var i Sind,
vi udi Marken ganged i Tanker faldt os ind,
at vi dig vilde binde med nogle Spørgsmaals Ord,
saaledes de maa lyde som for dig skrevet staar.

2. Vers.

Kan du os sige straks paastand, hvorlænge du skal leve,
tillige med din Kjæreste og saa i Graven stige.
Kan du vel og erindre, hvormange Stjerner klar,
der op paa Himlen tindrer og os det aabenbar.

3. Vers.

Det Spørgsmaal er nu aldt fremført, som du os skal Forklare,
jeg troer for dig, det bliver Sverd, det rigtig at forklare.
Kan du da ei forklare det Spørgsmaal tydelig,
en Gilde du maa gøre, hvormed du Løser dig.

4. Vers.

Vi for dig ei vil sætte, hvad vi vil nyde her.
du kan vistnok vide, hvad os bedst Tjenligt er,
og saa til Slutning ønskes her af dem, der baandet Knytter,
at Herrens Bistand følger dig, hvor du din Fod indflytter.

Billund, den 16. Mai 1853.

Christen Jensen Andreas Mogensen.

Originalen findes i Glas og Ramme paa Grindsted Museum.

Skete det, at vedkommende modtog Brevet - svare kunde han (hun) jo ikke, var han forpligtet til at foranstalte en Bojl. Der gjordes nu Aftale om Tiden og Betalingen. Maaske ønskede den, der var bunden, hellere een eller anden Genstand. Saa fik han sin Vilje. Beværtningen var som ved Julegilde. Man mødte over Middag og holdt ud til andre Folk stod op næste Morgen. Det betragtedes som grov Uorden, om nogen blev beruset ved et Bindegilde.

Saa var der Gækkebreve, der blev sendt med en Vintergæk, naar denne Blomst var sprungen ud eller 1. April. Her skulde Modtageren af Brevet gætte Afsenderens Navn, ellers var han pligtig at gøre Gilde. Her følger et Grindsted-Gækkebrev. Det er galt med Fødderne i Verset, men Meningen tager man ikke fejl af:

Her sender jeg dig Blomster to,
de første af min Have,
Jeg beder dig dem ej forsmaa
de sendes som en Gave.
Deres Kjortel den er grøn,
og dertil er den meget skøn,
og Gækket lader du dig kalde,
indtil du en Gilde gør
med Musik og Dans og Kaffe og Kage,
og faar vi Brændevin dertil,
saa staar det ej tilbage.

SKYDE NYTAAR IND.

De unge Karle i en By samledes efter Aftale i Flok og gik fra Gaard til Gaard og affyrede deres Bøsser som Salve eller som "Skytteild". Det var en Fornærmelse mod vedkommende Ejer, om de gik et Sted forbi. Undtagelse gjordes dog i Sygdomstilfælde. Naar Bøsserne var affyret, kom Folkene ud og bød Skytterne ind, hvortil de ikke var uvillige. Nu vankede der Kaffe og Kaffeunse. For at bringe Husmoderen i Forlegenhed, listede een af Skytterne Kaffeanden ud af Køkkenet. Hos Søren Iversen i Jerrig blev de beværtet med Mjød. Her sad Fr.S. med flere. N.L. ladede sin Bøsse ligesom de andre og sad og "Feflede" med en Knaldhætte, saa Skudet gik af og røg lige forbi Næsen paa en lille Pige og gik ind i Væggen, hvor Fr.S. mener, at Mærker sidder endnu. Ud paa Morgenstunden kunde Skytterne være noget medtagne, og det hændte da enkelte, at de glemte at trække Ladestokken ud, før de fyrede, og Ulykker skete, eller anden Uforsigtighed foraarsagede dem.

GRISESKIFTE.

Ønskede man Smaagrise, henvendte man sig til en Mand, som havde et Læg Grise, blev enig med ham om Prisen og fik Tiden at vide, naar de kunde leveres. Grisene var da som Regel tre Uger. Manden, der solgte Grisene, sørgede altid for at faa "Ul(v)tænderne" rykket af Munden paa dem og faa Ornegrisene kastreret, hvilket kaldtes at skære dem. Dette udførtes af Manden selv eller en Nabo, der havde Øvelse i den Operation. Dagen for Leveringen indfandt Køberne sig. Der vankede først en Bid Brød og en Dram, undertiden noget i Panden - "æn Pandskrald" -, hvorpaa Selskabet begav sig over til Grisestien. Grisene var sjælden lige store eller lige trivelige. Der kunde blandt dem være en "Hork" eller to, der skød Ryggen til Vejrs og ikke slog Krølle paa Halen. De andre var "kjøn strog Gris". Ordet var Udtryk for et smukt Haarlag. Nu holdtes der en Slags Auktion om, hvem der maatte tage først, thi han tog naturligvis de

bedste og betalte derfor en Overpris. Den næste bød lidt mindre overden fastsatte Pris for at vælge næsteften. Sælgeren fik ens Pris for hvert Par i Lægget. Det, der korn ind ved Overbud, blev trukket fra Prisen paa de mindste, og Køberne ledede selv denne Forhandling. Efter at have faaet Grisene i Poser, begav Mændene sig atter ind i Stuen, hvor Husmoderen opvartede med Kaffe med en lille "Stindt" i. Ved Afskeden betaltes Grisene, eller der gjordes Aftale om, naar Betaling skulde finde Sted. Sluttelig modtog Konen en Drikkeskilling af hver af Køberne. Den kaldtes "Haalpæng". Poserne med Grisene blev gerne lagt i Gaarden, mens man var inde til sidst, men Grisene kunde ikke finde sig i Indespærringen og tumlede rundt med Posen, og et Sted rullede de i Møddingpølen - "æ Møddingflue" - og da Mændene kom ud, var et Par druknet her. Manden, der ejede dem, blev noget lang i Ansigtet, men ved de andres Hjælp blev han bragt ud af Forlegenheden.

Større Svin købtes altid paa Slump ligesom Kreaturer. En Mand købte engang paa Grindsted Kro en Gris "usjont" (ubeset) for et Billede af Frederik den Syvende i forgyldt Ramme - ligeledes usjont. Da han kom hjem med Grisen, hældte han den af Posen inde i Stuen for at vise sin Kone den. Hun blev ked af at skulle af med Billedet, og desuden saa Grisen ud til at være en "Indiot", "men æn bløw endda gaat te". Naar Kreaturer leveredes, betaltes ligesom ved Griseskifte et lille Beløb til den, der havde passet Dyrene. Det hed "Hwompeeng".

HANDEL

Vestjyder har - ikke uden Grund - Ord for at have Handelsblod i Aarene. Det blev indprentet dem fra Barndommen, at et Ord er et Ord, og en Mand er en Mand. Havde man lovet noget, maatte det uvægerlig holdes, og Penge, man skyldte bort, maatte betales til sidste Skilling. Pengesummer blev laant ud uden Bevis. En Mand, der vilde bevare Folks Agtelse, løb aldrig fra sin Forpligtelse, og dog kunde disse ellers brave Mænd uden Skrupler "tå gaat ve hwerand'er" i en Handel. Det var Vurderingen af Husdyrene, de ikke var lige drevne i, og her trak den mindre drevne det korteste Straa. Lige frem Snyderi og Usandhed var ikke anset. Der gaves jo braadne Kar her som andet Sted. Det var de farligste for uerfarne Handelsmænd at have med at gøre. Anders Kjær og Co. indkøbte Nordbagger, som de selv hentede i Norge. De drev dem ad Landevejen, som man driver en Flok Faar. Undertiden stak de smaa Skidt af fra Vejen og ind i Folks Korn, hvad disse jo blev gale over. Man havde den Gang gerne to Tørvestakke ved Gaardene. En Dag for een af de her omtalte smaa Heste ind mellem to saadanne Stakke hos Hans Degn i Hinum, og da den arbejdede sig fremad, kom den til sidst til at sidde saa fast, at den hverken kunde komme frem eller tilbage. Handelsmændene tilbød Hans Degn Hesten, men han vilde hverken eje eller have den og truede dem med Politi, om de ikke file den fjernet. Saa maatte de sætte Reb om den, og to danske Hests slæbte den tilbage, uden at "æ Tørreklaad" tog nogen Skade.

En eenfoldede Mand. - MARKED.

De gamle Hedeboender forstod at bøje sig for Blæsten. Med Udsigt til en howsom Handel kunde de lade en Byge af Haan og Spot drive over sig, for saa til sidst at dreje Modparten en Knap. Flere af de yngre har arvet de gamles Egenskaber i den Retning, om end jo Handelen nu har antaget andre Former. M.G. gik til Grindsted Marked med en Ko og en Kalv, og de saa ikke for godt ud. Koen var raadden, og Kalven var ikke bedre, og de hostede, saa det hørtes over det halve Marked. Snart var han omgivet af en Flok lystige Fyre, der rev daarlige Vittigheder af paa hans Bekostning og tog Kegler, saa det forslog noget. M.G. tog Sagen med

Ro og Taalmodighed, og endelig kom Tiden for ham at klippe Faaret. En af hans Plageaander raaber til en anden: Du skulde byde ham paa hans Hoveder. Ja, svarer denne, lad mig give dig 80 Kr. for dem begge. Prisen var ganske hen i Vejret, men i al Fald stor nok, saa Sælgeren slog til. Manden blev vist lidt lang i Ansigtet, men vilde dog ikke være bekendt at trække sig tilbage. Saa listede M.G. hen og købte en Kvie, der var "rele".

Et andet Sted paa Markedet handles om et Føl, der vel har Legemsfejl, men "Der æ æn gue Postyr i æn", siger en Mand, der skal hjælpe til. "Tøwes du de", svarer han, der har Lyst til at købe den, "a tøwes, der ær engen ret Standt i æn". "Ja, ja", siger Sælgeren, "æ Føl skammer ingen".

For at Handelen skal være vidnefast, skal et Par udenfor staaende bydes med til Lidkøbet - i Reglen en Kaffepuns. Det er en ret højtidelig Akt. Sælgeren rejser sig og siger: "A drekke dæg æn swotbrogge Ku te, æn ska kål ad æ Atteroer, rele i alie Maader, tow u æn hal Hunde Daaler for æn, Løk mæ æn", hvorpaa Kopperne stødes sammen - der klinkes. En Mand, hvis Handeler efter Folks Tanker ikke var overdreven ren i Kanterne, brugte ved Lidkøbet at sige: "A drekke dig rele i alle Maader te Eden u Drekken, te Sk u Stekken. Løk mæ æn!". Saa havde han ikke lavet for meget og kunde let fri sig for Ansvar.

Paa Vorbasse Marked købte en Mand et Par Stude, som han samme Dag solgte videre. Nogen Tid efter kom Køberen og klagede over, at de vilde æde Reb. Hertil svarede Sælgeren: "A lowet dæg dem fresk u sond. Hwa di hæjsen skal ha u ed, de kinder a et nowed te".

En ung Mand lod sig leje som Soldat i 64 og tjente derved 900 Daler. Da han kom hjem, købte han Ejendom og Besætning hertil, saaledes en god Malkeko hos en Gaardmand. De narrede imidlertid Pengene fra Soldaten, og Gaardmanden fortrød derfor at have solgt ham Koen, da der nu ikke var Udsigt til, at han fik noget for den. Manden fortalte selv: En Dag kommer a hjem fra By, og da er han der efter Koen, men Penge havde han ingen af. A var da ked af at lade ham faa Koen, men nægte ham den kunde a jo heller ikke godt, for en Handel er jo en Handel. Naa, vi gaar ud at se paa Koen, men inden han trækker med den, siger a: Ja, der er en lille "Om" ved den Ko, som a vil sige dig, inden du faar den. Den har ingen Tænder foroven i Formunden. Aldrig saa snart hører han det, før han farer til og ser efter, og det forholder sig jo rigtig nok. Ja, saa vilde han helst være den fri. Det staar til dig selv, siger a, du maa godt lade den staa, vi skal ikke komme noget imellem for det. Ja, han vilde da helst være den foruden, og vi skiltes i god Forstaaelse. Paa Hjemvejen var han endog inde et Sted, hvor han roste mig som en retskaffen Mand, der ikke vilde narre ham.

"De snakker om Vorbasse Marked. Det var et Sted, der var værd at komme baade for gamle og unge. Der var meget faa Handlende paa Landet den Gang, men paa Markedet kunde faa s alt det, man havde Brug for. Første Dag mødte de ældre for at afgøre deres Forretninger., og anden Dagen de unge. Der skulde købes Kjoletøj f. Eks. til en Brudekjole, et Lispund Hør eller en Ost. Kartoflerne kunde man nu (1. Aug.) tage op af, men det saltede Kød var sluppet op, saa fik man paa Markedet saltet Fisk, som det saa gik løs paa, til Slagtetiden kom". Teltene, hvor Handelen foregik, laa i lange Rækker med mellemliggende Gade. Skænketelte var der et Utal af, foruden at der i hvert et Hus i Byen, maaske lige med Undtagelse af Prsstegaarden, holdtes Beværtning. Mange Mænd fik sig den Dag en Taar for meget og kørte om Kap hjem efter om Aftenen. Om en Mand fortælles, at han blev trængt op i en Grusdyngte paa Vejen og væltede. Han kom dog paa Benene, men klagede sig meget og holdt sig for Næsen. Modparten holdt og spurgte til hans Befindende: "Haa du slawen di Nies I" "Ja, et aljen slawen een, æn a hiel aw", lød Svaret, Men det passede dog ikke, for Dagen efter var den dobbelt saa stor, som den plejede at være.

KLÆDEDRAGTEN

som Folk sædvanlig brugte, var, som det hed, hjemmegjort, man havde ikke Raad til Købetøj. Gamle Iver Dyvelsrække bar rød, strikket Hue, hvid Vadmelstrømper, lyseblaa Vadmelstrømper med Knapper ved Knæet og hvide Uldstrømper i Træskoene. Han var en ejendommelig gammel Mand, om hvem der fortælles adskilligt. Kom han ind et Sted og blev budt Kaffe, lod han, som havde han ikke Tid. "Det skal da kun være en lille Kop", sagde han, "skal a have en Puns, skal det være snart, skal a have to, skal de p.... være smaa". Han var noget rask i Snakken, og saa kom han undertiden til at "bakke snagvendt", som det hedder.

Saaledes: "A saat mi tillemo Katøfler den Daw, Kræ Hvid i Urup bløw begrawet i Kalger".

Træskoene var helt igennem af Træ. For at Overdelen ikke skulde løftes af, blev der straks sat en Krampe over, der fæstedes nedenunder. Paa Stadstræsko, der f. Eks. benyttedes af Koner under Kirkegang om Søndagen, var Krampen af Messingblik af ca. 3/4 Tm. Bredde. Den blev pudset blank, ligesom Træskoene blev skuret hvide. Under Bunden blev Træskoene forsynet med Jernringe og for Næsen med bredhovede Søm. Hælen blev ofte gjort med en Staaltraad. Det kunde nemlig hænde, at Skoene ved at staa i Solen en Sommerdag kunde slaa en Revne der.

Naar Børn skulde i Rend efter Kreaturerne, smed de ofte Træskoene og kunde da ikke huske, hvor de havde sat dem. Derfor lærte Anders Skærhoved i Horsbøl sine Børnebørn, at naar de kastede Træskoene i Marken, skulde de standse og sige højt til sig selv: "Hæ sætter a mine Træsker", saa vilde de kunde finde dem igen.

Kvindernes Klædedragt forfærdigedes ogsaa helt igennem af Uld, det inderste Klædnings stykke ogsaa, derover en Lån, en ulden Kjole uden Ærmer; Trøje, æ Boll og Underdel ud i et. Kjolen var saakaldet Uldentavl. Undertiden var bare Skørtet deraf, og Trøjen var af blaat Vadmel. Til en pæn Kjole brugtes Tøj tilvirket af Tvist som Trendegarn, mens Isletten var Uld. Tøj til en Konfirmationskjole tilvirkedes af blaa Tvist med blaat Uldgarn slaaet paa. En finere Kjole var ganske brun. I Almindelighed gik Kvinderne med et Tørklæde over Hovedet, i koldt Vejr en Kyse. Aldrig saa man dem barhovedet. Ved højtidelige Lejligheder bar de, der havde Raad dertil, et Hovedtøj med et særligt Nakkeparti og fortil med Pibestrimmel. Natlue havde de af Linned, medens Mændenes var af Uld. Klæderne var ens Sommer og Vinter, og Børnene var klædt som de ældre. Overfrakke, der kaldtes Ud'ekjaawl, brugtes ikke. Skulde der køres en lang Vej, tog de et Slag over Skuldrene.

Om Sommeren gik man med "Stomphoser". Det var Strømper uden Bund i Foden. For at holde dem fast, gik en Snor hen om Taaen Nr. 2, og en Læderrem under Foden. Paa den Del af Hosen, der laa ovenpaa Foden, var syet sort Vadmel og herpaa som Pynt syet en Bort med hvid Traad. Langt ud paa Efteraaret gik man med bare Fødder. I Trearskrigen kom Kristian Engelbrekts Afdeling til Kolding. Han fik da et Par Dages Orlov og begav sig paa Vej ad Grindsted til. Men der var sejt Føre, da Jorden var dækket med Sne. Han tog da Støvler og Hoser af og gik med de bare Fødder i Sneen. En Dags Tid opholdt han sig hjemme og begav sig da paa samme Maade tilbage uden at mærke nogen Men deraf.

Det var saa ensartet med den hvide Farve, og derfor søgte Kvinderne at faa Kulør paa Tøjet; men det skulde ske uden Pengeudgift. En Plante, de kaldte Gulres (Genistatinctoria), samt grøn Lyng gav gul Farve; i Mos, der sad paa Sten, kunde der farves brunt. En brunlig, lys Farve fik man ved at benytte Løgskind, og saa havde man jo "æ Løjgryd", Urinkypen, der stod paa mangan Skorsten. "Æ Ængelblo" (Indigo) maatte købes, men det fik ikke hjælpe. Mandens Tøj maatte dog se ordentlig ud. Det Vadmel, som havde været i Lødgryden, havde i

lang Tid derefter en stram Lugt, og Fingrene var ofte blaa paa Manden og Drenge, naar de gik i deres pæne Klæder.

For at faa Tøj til hele Familien tilvirket, maatte Husets Folk alle tage Haand i med. Karl, Mand og Børn kartede. Dette Arbejde foregik om Aftenen, undertiden for Drengenes Vedkommende om Morgen, før de gik i Skole. Først skulde Ulden kartes sammen, som det hed, blandes og bearbejdes, saa Fiberne blev mere redet ud fra hinanden. Denne Bearbejdning var ikke saa omhyggelig som den senere Kartning, og Tøjerne, som fremstilledes, kunde være 2-3 Tm. i Gennemsnit. Disse Tøjer blev plukket i Stykker og stoppet i en Halmkurv, undertiden af Flaskeform og smukt formet. Nu begyndte den egentlige Kartning. En Tot Uld blev lagt paa den nederste Karte og kradsedes op med den øverste, idet Kartetænderne viste mod hinanden, dernæst vendtes Karten i venstre Haand om, saa Karternes Tænder viste til en Side, og i smaa Stød med højre Haands Karte rulledes Ulden op, der laa i den anden som en lille trind Rulle. Paa den Maade blev Tøjerne lavet.

Konen og Pigerne spandt. Ved Spinding paa Rok kunde man sno Garnet til venstre, hvilket kaldtes Linnedsiden, eller til højre, der kaldtes Uldensiden.

Til Strømper, hvortil tvundet Garn brugtes, maatte man sørge for, at de enkelte Traade var snoet til Trending, der var snoet til højre. Islet det modsatte. Mange Gaardkoner vævede selv og begyndte derpaa, naar de havde opspundet. En gammel Mand fortæller, at han hjalp sin Moder med Vævningen. Det lyder utroligt, naar han paastaar, at han vævede 16 Alen Vadmæl a ½ Alens Bredde een Dag, men Garnet var maaske tykt, og Drengen slog det vel ikke saa fast sammen. Vævede Konen ikke selv, gik hun med sit Garn ud til en "Vævster", og fik trendet. Hertil benyttedes en "Trændkiest", en Kasse med 10 smaa Rum, aabne foroven, og et stort Haspætræ, der kunde dreje om en lodret Akse. Først maalttes en Traad ud saa lang, som man ønskede Tøjstykket. Paa Traaden sattes et Mærke, naar Længden var der.

Naar to Nøgler Garn var haspet op (Længden iagttoget), toges et nyt Antal Nøgler frem, saa Trendegarnet indeholdt saa mange Traade, som vilde medgaa til den ønskede Bredde, almindeligvis 1½ Alen. Havde man Bomulds garn til Trendegarn, maatte det først overtrækkes med et Lag Klister, lavet af Rugmel "æ Saald". - Garnet blev vist "saaldet", for at det kunde holde sig stivt. Isletten maatte vindes op om Spoler. Hertil benyttedes en "Spæltrok". Naar Trendingen var overstaaet, beværtedes den fremmede Kone med Kaffe og Kage, hvilket benævnedes Trendegilde. Ligeledes maatte en Vævster beværtet, naar hun bragte Væven og fik sin Betaling. Naar Tøjet skulde syes, gjorde man Aftale med en Skrædder, eller hvis det var Stof til en Kvinde eller Drengetøj, der skulde forfærdiges, med en Sypige. Vedkommende ankom til Stedet i Reglen med en Svend eller Medhjælper og med sine Sygrejer og "æ Pæsjaen", Pressejernet. Der skulle spares, og derfor var der gerne Forhandling mellem Skrædderen og Husmoderen ogsaa om "æ Dræt", Foret, der muligvis kunde tages af en aflagt Klædning og nu benyttet igen. Mennesker med smaa Legemskræfter eller med Skavanker i Kroppen blev gerne Skræddere. Søren Skrædder i Ølgod sagde derfor: "A ær engen walskaft Skræjer". Man kiggede paa ham. Han var en svær, velbygget Mand. "Nej", sagde han videre, "for a Skræjere, di ska væ poggelrøgget".

Adskillige Mænd kunde spinde, saa kunde Konen faa Tid til at væve. Til Hjemmefliden hørte ogsaa en Art Rebslagning. Hampereb havde man ikke Penge til. Et Reb, som kaldtes en Blok, lagdes af Heste- og Kohaar. Til Faaretøjer brugtes Reb af Revlingris. Det var ikke rart at rinke en saadan Tøjr op, og det kunde i meget tør Tilstand let knække over; saa var Reb dannet af Sandsener, ogsaa kaldet Terpentinsener (Carex arenaria) mere haandterligt.

POTTEMAGERI.

Skønt Grindsted Sogn manglede Raamaterialet, var her dog en Del Pottebrænding, om ikke maaske saa meget til Udførsel som til Hjemmeforbrug. Leret blev hentet i Hejnsvig og maatte ligge en Vinter over ved en Husside for at blive gennemtrængt af Frost, saa det blev lettere at bearbejde. "Min Søster Maren lavede mange Potter, og hun var helt dygtig til det. Et Sted i Hejnsvig kunde vi ogsaa faa Sandet, der skulde blandes i. Det kunde man ogsaa faa i Hoddeskov. Der var det Sølvsand (Himmersand), og det var der slet ingen Sten i. A har tit æltet Leret med mine bare Fødder inde paa vort Stuegulv (Lergulv), og det kunde endda være koldt nok ved Fødderne. Naar Potteleret laa uden for Gaarden, kunde et Skarnsmenne ske gøre een en slem Lanter ved at strø Frø (Ukrudtsfrø) i det. Saa kunde Potterne ikke holde, men sprak i Brændingen. Det blev begribeligvis gjort af Misundelse."

Paa sine ældre Dage byggede Jes Hinum sig et Sted Nord i Marken og drev herfra nogen Handel, bl.a. ogsaa med Potter, som han selv lod tilvirke. - Niels Niensens Kone i Dal var i sine unge Dage Pottetpige hos Jes. - Han kørte ogsaa Øst paa med tørrede Fisk - Rokker, Skader og Haa. Et Sted kendte de ikke disse Fisk, men Jes paastod, at der var meget Aadsel i dem (meget ædeligt). Dette fandt Køberne ogsaa, da de syntes, det var Brusk og Ben det hele.

Leret, som Drengen eller undertiden Pigen selv bearbejdede med Fødderne, æltes ud til en tynd Flage, der lagdes flere Gange sammen og æltes igen, medens Sand blandedes i, og Vand stænkedes paa. Derefter tog Pottetpigen en større Klump, som hun "dejnede" med Hænderne og derpaa skar i mindre Stykker passende til det Kar, hun agtede at lave. Nu sætter hun sig paa en Stol eller en lille Træbænk med en lille Fjælstump, "æ Grydfjæl", paa Skødet og anbringer en Klump Ler paa den. Heri stikker hun en Tommelfinger, og Ler stykket drejes. Hullet bliver større og større. Karret begynder at faa Form. Ved Siden staar en Spand Vand. Fingrene maa vædes "offentog", for at Leret ikke skal hænge paa. Naar Randen skal laves foroven, lægges en tynd, vaad Klud paa Kanten, og Pigens Tommelfinger trykker nu fra inden og ud efter, medens samme Haands Pegefinger klemmer imod ude og neden fra, alt imens Leret drejes med den anden Haand. Til sidst paasættes Hank og muligvis Tær. Paa disse Steder gøres Lerpottens Flade ujævn eller ophakket, for at Hanke og Tær kan komme i "Forbandt". Nu sættes Karret til Tørring, alle fremstaaende Kanter skræbes af med æ Skawpind, og med "æ Glasstien" pyntes det. Stenen, der er en almindelig glat Sten, presses ind mod Leret, der paa de Steder faar et glat og skinnende Udseende. Naar endelig Karret var tilpas tørt og sammenhængende, skulde det tørres yderligere i så Braandhus. Der gravedes noget Jord bort i saa stor Omkreds, som Huset skulde være, og herover rejstes nogle smaa, simple Spænder, hvorpaa der anbragtes Saj. I Midten var et Ildsted, hvor der fyredes med Lyngtørv, og Potterne var sat paa nogle simple Hylder derinde. Huset var saa lavt, at Folkene maatte bukke sig stærkt under Fyringen. Der var en Kvalm derinde, saa det røg af alle Utætheder i Huset. Saa skulde Potterne endelig brændes, og dette foregik ude og kan sammenlignes med, naar Smeden lægger Hjulringe om. Der blev lagt en Del Tørv paa Jorden, og herpaa sættes Potter med Munden nedad. De større kunde godt staa over de mindre. Tørv blev lagt mellem og over Potterne og stukket i Brand. Da denne Brænding altid foregik om Sommeren, kunde man vælge en Dag, da det hverken regnede eller blæste. Ilden skulde ligge rundt om Potterne, der ikke maatte blottes, og derfor gik Pottetkønnen rundt om Stedet med en Fork og rettede paa Sagerne. En Del Potter forulykkede, især de, der ikke var gennemtørre eller paavirkedes af Lueild. Til Markeder transporteredes Potterne i Vogne med Studeforspand. Der var lagt Lyng i Bunden af Vognen og imellem de enkelte Genstande. Fjedervogne, der kunde tage Stødet af, kendte man ikke eller havde Raad til at anskaffe. Enkelte driftige, unge Mænd købte eller lejede et Par Heste og en Vogn og drog "ad æ Land" Øst paa for at afhænde Potterne. Da man holdt for, at Mad, der var tilberedt i de sorte Kar,

smagte og holdt sig bedre end i Metalgenstande, brugtes en Mængde i Sognet.

- Naar Potterne brændtes en stille Sommerdag mod Aften, stod Røgen saa rigelig og saa højt mod Sky, at man i Frastand troede, at et Hus brændte. Røgen fra æ Braandhus saas ikke saa langt bort, men ikke sjældent gik der Ild i selve Huset, og saa stak Røg og Flamme i Luft.

GAMLE PLAGBORG FORTÆLLER OM TREAARS KRIGEN OG "Æ KRÆMERE".

Gamle Plagborg (Niels Christian Nielsen, f. 1823, d. 1909) fortæller:

Ude paa Heden, omtrent midt mellem Varde og Vejle, ligger et Sogn, som hedder Grindsted. Her har jeg levet al min Tid paa den nær, jeg var i Krigen. Min Fader, N. C. Nielsen, fik sin Fødegård i Sønderby. Han var desuden Lægdsmand og en Del Aar Sognefoged. Noget før sin Død blev han udnævnt til Dannebrogsmænd, men hans Død indtraf, før Korset blev ham overrakt. Min Moder hed Mette Cathrine Hansdatter og var fra Hoddeskov i Hodde Sogn, Jorden i Grindsted Sogn er mager og sandet og gav den Gang smaa Afgrøder. Der maatte arbejdes haardt, og Pigerne maatte undertiden staa paa Loen og tærskes med. Mine Forældre havde ondt ved at klare sig, og derfor maatte de sælge min Faders Fødegård og overtage en mindre Gaard i samme By. Her blev jeg født 14. Aug. 1823. Da jeg var et Par Aar, flyttede mine Forældre til Nollund og i 1828 til Byen Grindsteddal. Min Fader handlede noget med Kreaturer, men han havde tit Vanlykke og blev sat meget tilbage. Engang drev han et halvt Hundrede Stude - de var købt for en 25-30 Daler Parret - op i det slesvigske, men her blev de smittet af Klovsyge, og han mistede dem til Hobe. Derfor maatte jeg blive hjemme med faa Afbrydelser til mit 25. Aar. Klæder fik jeg, men Løn blev der ikke meget af.

I 10-12 Aars Alderen tjente jeg hos Søren Bager i Grindsted som Hyrdedreng. - I 1840 tjente jeg hos Jørgen Uhd i Ansager og kom derfra til Grindsted Præstegaard. Pastor Schmidt var en ilter Mand. Engang skulde vi takke se Sals, og Avlskarlen Jens bar derfor en Stige over Havediget ind i Haven, men derover blev Præsten vred, da der var en Havelaage, og han befalede mig at hente Pисken, og det gjorde jeg godt nok; men Jens snappede den fra mig og kløede til Præsten, der kom ind i en Snarhed og lukkede Døren. Siden var Præsten ræd for Jens, der ellers passede sine Ting og var en dygtig Karl. Jeg stod mig godt med Præsten, der var godt tilpas med, at jeg kunde grave 13 Læs Tørv (Overfladetørv, 1 Læs 6 Snese) 1 Dag, og det blev optegnet hver Aften.

Saa kom jeg hjem igen. Jeg mødte paa Sessionen i 1845 og spillede mig fri. Endelig kom jeg hjemmefra og fæstede mig til Thomas Kromand i Grindsted, men der var jeg kun i 5 Maanedes, saa kom Krigen, og jeg blev indkaldt i Maj 1848. Min Fader havde faaet at vide, at Tyskerne var i Landet, og vilde holde os tilbage lidt, men Pastor Schmidt og Doktor Hansen var ivrige efter at faa os af Sted, og saa maatte vi - tre Karle her af Sognet - Nord paa til Viborg og videre til Aalborg og derfra med Skib til København, Næste Aar var jeg med ved Frederits og stod det godt ud. Da jeg kom hjem, tød Kjesten, vi skulde sammel. Vi havde begge samlet lidt Penge sammen. Der var en Gaard i Dal, der var ude af Skik, og den købte vi for 450 gamle Daler, Vi tog mod den med et Par gamle Køer og en skævbenet Vrinsker, og det første Aar avledes der 10 Traver Rug. -

Jeg fik en Stud købt til at gaa sammel med æ Vrinsker, og et Par Køer borgede de mig, for jeg var godt betroet.

Vort Bryllup stod den 9. Maj 1850, men da vi stod ved Kirken Pinsedag, fik jeg mit Pas. Jeg

skulde af Sted igen. Vi laa 7 Uger i Frederits, og saa marcheret vi sønderpaa. Det var strengt, en grov Varme var det, og inden vi kom til Kolding, var der død 7 af os. Saa kom der Vogne til at køre noget af vort Tøj. I Flensborg laa vi i 4 Dage, og saa marcheret vi ad Isted til. Natten før Slaget laa vi ude, og det var en Øsregn. Jeg var saa ilde holden og saa sølle til Pas, at jeg bad vor Herre om, at jeg maatte snart blive skudt eller ogsaa let saaret, jeg syntes ikke, jeg kunde bære Oppakningen, og melde mig syg kunde jeg jo da ikke, og han hørte min Bøn, for Klokken var ikke mere end otte, da jeg fik en Kugle i Benet. Jeg saa, den "moeld" foran mig, og saa havde jeg den i mit Ben. Vi havde en Doktor med, han trak Kuglen ud og gav mig den.

Det var en lang spids jen. Jeg havde den længe, men den Gang jeg flyttede her ind i mit Aftægts hus, blev den henne. Saa blev jeg kørt til Flensborg. Der holdt mange Vogne paa Vejen med saarede, og Blodet løb ud paa Vejen og derfra ned i Vejgrøften. Jeg kom til Byen sammen med Schleppegrell. Han var ikke død endnu, men han kunde ikke sige noget. De satte ham paa Torvet, og der gik mange hen at se ham, Saa kom jeg med Skib til København, og der blev vi lagt op i Gaderne, og der kom Kongen ned at se til os, men han maatte ikke komme til os for de her Københavnerne, de stenede ham, og deres Sten ramte flere af os, hvor vi laa. Han var en rar Mand og god ved Soldaterne. Han spurgte ud om, hvem der var gift, og vilde Sognet ikke sørge for Konerne, saa vilde han. De maatte ikke mangle noget. Gud ved, hvordan det siden gik ham "sølle Kaal", de sagde jo, at han maatte leve sin sidste Tid i et Fængsel oppe i det tyske. Sølvgadens Kaserne blev fyldt med saarede. Jeg laa paa den treje Etage paa en Stue, der havde Nr. 8. Ved Mikkelsdag var Benet helt, men saa blev jeg smittet af Tyfus, og det havde jeg nær aldrig gaaet igennem. De andre laa i den samme Stue om Natten, men stræbte at rende ud om Morgenen. Jeg kom hjem 18. Feb. 1851, og da var jeg endda saa ringe, at jeg ikke var kommen hjem, hvis de (6 eller 7 her af Sognet) ikke havde hjulpet mig. Kjesten havde da faaet noget Rug i Jorden. Hun var god til at bestille noget, og en Karl havde hun jo haft hver Dag af Sognet, men det var jo ikke for det, det var saa rart, for det gik jo i Omgang. Hun var blevet pantet for 3 Mark (1 Krone) og tvunget til at skaffe en Husstige, og den havde kostet en Specie (4 Kr.), en anden jen skyldte hun 3 Mark, og saadan var der mere, og nu holdt de dem til Manden, da han var kommen hjem. Penge havde jeg ingen af, men jeg var jo betroet, jeg laante af den ene til at betale den anden med. Saa skaffede Doktor Jensen mig ogsaa en lille Pension det første Aar. Kjesten var "saa møj æn grow jen" til at bestille noget, og jeg kom mig jo omsider, og vi kom over "æ Knøk".

Gaarden i Dal havde vi kun i 6 Aar. Her blev vor Datter Trine født. Alt lykkedes vel for os. Jeg drev nogen Studehandel. Vi fik vor Gæld, omtrent 1500 Kr., betalt og havde 12 gode Høveder, hvoraf 6 Køer og 4 Arbejds stude. Saa blev Gaarden Plagborg fal. Den ligger lige Syd for vor daværende Gaard med Grindsted Aa imellem. Jeg havde stor Lyst til at faa en større Ejendom, og Kjesten var ked af den lange Markvej i Dal. Saa handlede vi da, og jeg maatte give en Del i Bytte. Min Fader var imod Handelen og spurgte, hvad jeg vilde i den Vidtløftighed for, jeg vidste ikke at skønne paa de gode Dage, vi havde ved vor gældfri Gaard. Der saa ogsaa farligt ud i Plagborg. Den vestre Længe var falden ned, og den søndre var nær ved det. Vi fik nu 1600 Kr.s Gæld at drages med. I 1860 tog Hagelen alt vort Korn, det var et slemt Tilbageslag. Jeg maatte købe Korn og Foder for 1000 Kr.

Min Nabo Hans Utoft havde Penge, og der var ikke noget i Vejen. Han vilde laane mig, og vi havde saadan Lykken med os, at det kun tog 2 Aar, før han fik sine Penge igen. Vor Gæld gik undertiden op i 2000 Kr., men sank saa igen. Det tog Penge at faa Husene bygget op. Det Aar, jeg byggede æ Sals, kom Murmesteren i Trang for 30 Daler. Disse Penge havde jeg det Held at tjene i Kreaturhandel paa Tarm Marked. Et Fremskridt i mit Landeri var, at jeg fik begyndt med at tilføre Marken Kalkmergel, som vi hentede indad mod Vejle i Skibet Sogn. Nu fik jeg

større Afgrøder, og da min Mark var ren for Ukrudt, blev det mig en Indtægtskilde at sælge Sæderug til Folk i Sognene Vesten herfor. Omkring ved 17 Tdr. Land fik jeg dyrket op af Lyngheden.

Af vore Børn blev 3 voksne. Datteren Trine blev gift og flyttede til Hejnsvig Sogn. Vor ældste Søn købte Nabogaarden hertil, og i 1883 lod vi vor yngste Søn faa Plagborg. Han skulde give 9000 Kr. for den foruden Aftægt. Der blev saa 3000 Kr. til hver af de andre. Gaarden var i god Drift, thi det havde været gode Tider for Landmanden. Min Søn kunde sælge Kreaturerne for 1350 Kr., uden at det skadede Driften. Jeg var knap 60 Aar den Gang og alt for god til at gaa paa Aftægt, men Kjesten var bleven svagelig. Hun levede dog i mange Aar, men var i flere Aar nedbøjet af Sygdom og afgik ved Døden 12. Marts 1900. Hun var mig en god Medhjælp, der altid bar over med mine Svagheder, og næst Gud maa jeg takke hende for, at Livet har forment sig saa godt for mig. Da min Søn og Svigerdatter paa virkede af Indre Mission forandrede deres Levemaade, blev det mig et haardt Stød, thi jeg var bange for, at de nu vilde forsømme deres Arbejde, og de levede jo desuden lige saa hæderlig som andre Folk, saa der var ingen Grund til at tage sig Livet saa nært. Men Kirsten vidste at tage Brodden af ogsaa her, og siden lærte Gud os begge, at vort Liv langt fra havde været ham til Behag, men han gav os ogsaa at tro, at alt var tilgivet for Jesu Skyld, og i den Tro døde Kjesten. Nu er jeg en svag, gammel Mand, og havde ikke tænkt at skulle opnaa den Ære at blive Dannebrogsmænd. I Særdeleshed synes jeg, at andre af mine Krigskammerater maatte komme foran mig; men jeg takker min Konge og de, som har villet glæde mig nu i mit Livs Aften, og først og sidst takker jeg min himmelske Konge. Det er Naade altsammen.

"Æ Kræmere".

Den Gang, a var 12 Aar, tjente a ved Søren Bager i Grindsted, og der plejede et Par Kræmmere at have deres Tilhold, Laust og Peder Ruddel eller "æ Ruddeler". De lejede Folk sønderpaa til at smugle æ Kram over æ Aa (Kongeaen), og Jens Sørensen i Klelund kørte det til Grindsted for dem. Men saa var det engang, de var bleven "udspidset". Æ Kræmmere plejede at komme ridende eller kørende noget forved æ Vogne for at se efter æ Kondelører, men den Gang havde de ingenting mærket, inden de lige fik Øje paa dem. De holdt ved æ Afvisersten omme ved æ Kroer. - Jens Sørensen var lige kommen ind i Søren Gaard med et Læs Kram. Hvad de faar at gøre, de æ Sager ind i æ Lade og noget Halm paa, og Søren Bager, han hen og stopper en Sæk med Hø, og han paa en Hest og æ Sæk bagved, der hvor de plejede at have æ Mantelsæk, og han Nord paa, imen æ Øg kunde strække. Æ kondelører, de saa dem om, og de anvaseret over i æ Toft imellem æ Kroer og Søren Baggers, men aller saa snart ser de Søren drage til Marks, før de efter ham begge to, og det var jo lige det, Søren yndede, han klemte paa, alt det han kunde, og de naede ham ikke før langt ovre paa den anden Side Simmel. Naa, de skælder ud, og de trækker deres Sabel og vilde havde at vide, hvad han havde i hans Pose. Ja, det var jo ikke andet en Hø. Men saa blev de gale og truede med, at han blev straffet. Ja, da havde han vel Lov til at ride, som han vilde, og han havde vel ogsaa Lov til at tage Foder med til hans Hest. Det var der jo ikke noget at sige til, og de kommer til Omme. Søren sætter es Hest ind i æ Kroer og giver den af æ Hø og gør sig et Ærinde derovre i en Snarhed. Men i Lav dette her skete, da faar æ Kræmere deres Sager paa en Vogn og de vesterpaa det bedste, de kunde. De var jo ræd, te æ Kondelører skulde komme igen, og saa læssede de al det hele af i Jens Bodelsens Mose i Urup, og der laa det, te æ Kondelører var af æ Vej.

Søren Bager havde en lille Pige, som hed Trine. Hun var en 8 Aar, og vi spøjte jo sammel.

Saa var det en Dag længe efter den Tid, at vi havde bundet en Slynge op ovre i Laden, og den slynget vi hverandre paa; men den var ikke bunden saa meget højt op, og saa kom vi til at skrabe noget Jord og Halm til Side med Fødderne, og der fandt vi en Pakke med Silkemundklæder og Forklæder. Den havde æ Kræmere tabt den Dag, æ Kondelører var efter dem. De savnede aldrig om den, men de fik jo den den næste Gang, de kom. Der var Silke for 70 gamle Daler.

Æ Kræmere holdt sig altid til Enspørveje ind over æ Hede, hvor der ikke kom saa mange andre. Min Fader har tit kørt Kram for en Kræmer - de kaldte ham Anders Friis - fra Hinum af ind over Krog Hede til Trøgelborg, derfra ad Farre og Farre Mølgaard - der skulde een betale Bropenge - og saa ad Kollemorten. Den Vej kørte Pottemændene ogsaa altid. Mange af de store Kræmere handlede med Stude og Svin om Sommeren, og dem drev de opad sønderpaa. Saa købte de gerne Kram i Haasle (Haderslev), og det betalte sig bedre end at købe i Ribe. Svend Agerfeld kom engang til Grindsted med en 80 Svin, og han manglede een til at hjælpe sig. Saa gav Kromanden ham Anvisning paa mig, og a kommer jo med - min Fader var oppe i det slesvigske med Stude og ham skulde a saa træffe og følge med hjem. A var den Gang en 14-15 Aar, men saa da vi kom til Kloster (Løgum Kloster), solgte Svend alle Svin "o jen Skrald" til Jens Braand og Klaus Løjum (Lydum). Saa vilde de have mig til Flensborg. Det var a ikke saa meget for, men saa gav de mig en hel Læderpisk, saadan en rigtig Svinepisk. Det hjalp, og a kommer til Flensborg. Der solgte Jens Braand de bedste af æ Svin saadan en 2-3-4 Stykker paa æ Sted. Saa gik a til en By, de kaldte Nibøl, og der traf a min Fader, men a maatte alligevel gaa ene hjem. A havde været henne snart i 14 Dage, og de havde ikke saa godt ved at undvære mig hjemme. - Saa var det engang, a var saadan en 18 Aar, a gjorde det da ud for Karl hjemme. Da kommer Tham'es Kromand ned til os (i Grindsteddal) en Nat. Der vilde komme et Læs Kram fra Starup, men æ Kræmere var blevet udspidset, for der holdt to Kondelører ved Grindsted, og de to andre ovre ved Horsbøl. Der gik en Vej fra Horsbøl Agerender ind over Kvie Hede ad Starup til, og den vilde de jo komme med, men de havde en Hest staaende i Grindsted Kroer, for te der kunde komme en Stafet, hvis der skulde komme noget i æ Vej. Om a ikke kunde ride om ad Ansager for at give dem Besked. Naa, a havde jo godt nok Lyst og gik med ham. Vi faar æ Hest ud - det kunde vel være saadan ved Midnatstid - og a kommer af Sted om ad Mølby - og a skaanede jo ikke æ Hest. Men da a kommer henad Ansager, kunde a nok mærke, at den var ved at blive træt. Saa tog a ind i æ Kroer og fik den givet noget Brød. Saa kunde den igen, og a naaede Gaarden, ligesom de var "kyerfarre" (kørefærdig), og de fik jo pakket ud og kom i Rolighed. A maatte gaa hjem, a husker ikke, hvad a fik for det. Men de gav jo gerne gode Drikkepenge.

Saa var det en Dag ved Middagstid, det maa have været 1862 eller 63, for vi havde ikke bygget æ ny Sals, kan a huske. Det var i April Maaned, vi kørte Møg. Da ser a en Kræmer komme i fuld Fart ned over æ Stivning, og oppe paa Dals Agre kom der een efter ham, og der holdt en Vogn ovre paa Vejen. A kunde ikke se, hvem æ Kræmer var, men han var ikke klog nok, for hejsen havde han smedt æ Planker i æ Aa, da han var kommen over, for de laa løse. Naa, a tænkte straks ud, hvordan dette her skulde tages. A hen til æ Karl, te han skulde give sig til at tærsk - vi havde optærsket for længe siden, men der laa da noget Halm i æ Lo - og saa snart æ Kræmer kom, skulde han smide hans Kram i en Kartoffelkule i æ Lade og noget Halm ovenpaa, og saa skulde han sige til æ Kræmer, te han skulde rende vesterpaa, og naar æ Kondelør kom, skulde æ Karl sige, te han ingen Kræmer havde set. Inde i æ Køkken stod min Kone og æ Tjenestepige. De skulde sige, te de ingen Kræmer havde set - de kunde jo være sandt nok, for de kunde jo lade være at se ud af Vinduerne, og saa skulde de ikke blive rædde, naar a Kondelør kom, det kunde jo være han var gal, men bare sige, at a var syg. A ind og i Seng. Det gik nu, som det skulde, æ Kræmer kom af med hans Pose, og han vesterpaa. Lidt efter havde vi æ Kondelør. A var jo syg og havde ingenting set. Han testede mig grov, men a

var jo ikke saa ømskindet, a vidste, de kunde ingen Husundersøgelse gøre, før de havde æ Øvrighed, og saa gik han. Æ Kræmer - det var Pæ Sjelstrup - kom ikke længere end om til Jes i Sønderby. Der gik Kristian og muede, og saa kom Pæjr i et Par gamle Bukser og fik en Skovl fat. Noget efter kom æ Kondelør. Han spurgte efter, om de havde set en Mand komme dertil, men Pæ Sjelstrup sagde nej. Det var sært, han ikke fik Mistanke til Pæjr, for æ Sved haglede ned ad ham og stor og rød var han i Hovedet, men det kan være, han tænkte, det kom af den her Mugen. A blev alligevel ræd for at have æ Krampues i æ Gaard, og saa kørte æ Karl den ud med et Læs Møg og lod den ligge i en "Mogrog", men der kom ingen siden at spørge efter den. Da saa æ Kondelør var kommen af æ Sogn, saa hentede Pæ Sjelstrup selv hans Krampose.